

STEPHEN MUMFORD

METAFİZİK

KÜLTÜR KİTAPLIĞI 187

DOST

KÜLTÜR KİTAPLIĞI: 187

D

Stephen Mumford

Nottingham Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde metafizik profesörü olan Mumford aynı zamanda Norveç Yaşam Bilimleri Üniversitesi'nde ders vermektedir.

Mumford, Stephen
Metafizik
ISBN 978-975-298-625-1 / Türkçesi: Nursu Örge
Ocak 2020, Ankara, 152 sayfa
Kültür Kitaplığı: 187; Felsefe: 36

METAFİZİK

Stephen Mumford

DOST

ISBN 978-975-298-625-1

Metaphysics
Stephen Mumford

Birinci baskı, Ocak 2020, Ankara

Türkçesi, Nursu Örge

Teknik hazırlık, Mehmet Dirican

Erdal Akalın - Dost Kitabevi / *Sertifika No:* 46177
Karanfil Sokak No: 11/4, Kızılay 06420 Ankara
Tel: (0.312) 435 93 70 • Faks: (0.312) 419 18 51
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

Baskı, Pelin Ofset Ltd. Şti. / *Sertifika No:* 16157
İvedik Organize Sanayi Bölgesi, Matbaacılar Sitesi
1514. Sokak no: 28-30 Yenimahalle / Ankara
Tel: (0.312) 395 25 80-81 • Faks: (0.312) 395 25 84

İÇİNDEKİLER

Teşekkür

Bu kitaba ve benim onu yazabileceğime inandığı için Andrea Keegan'a minnettarım. IX. Bölüm'de Phil Dowe'un yaptığı bir konuşmasında verdiği örneklerden birini kullandım. Nedensellik üzerine birlikte çalıştığım Rani Lill Anjum'a ve rastlantısal kontrollü deneylerin önemini açıkladığı için de Roger Kerry'ye teşekkürü bir borç bilirim. Ruth Groff ile birlikte ilk taslağı yorumladığı için Rani Lill Anjuma'a ayrıca minnettarım. Burada tartışılan konular üzerine düşünmek için bana pek çok fırsat sunan metafizik öğretmenlerime ve tabii öğrencilerime de çok teşekkür ediyorum.

Bir giriş nedir?

Metafizik, felsefenin etik, mantık ve epistemolojiyle birlikte, gelenekselleşmiş dört ana dalından birini oluşturur. Kadim bir konu olmakla beraber hâlâ merak uyandırmaya devam eder. Onun ne olduğuna dair yalnızca genel bir tahmini olan ve fakat daha fazlasını öğrenmeye heves edenleri her daim kendine çeker.

Kimileri için mistik ve dinsel çağrışımları vardır. Diğerleri ise ona, sevgi ve maneviyattan bahseden metafizik şairler aracılığıyla bir aşinalık kazanmışlardır. Bu kitabın da amacı henüz bir başlangıç yapmamış olanlara, filozofların metafiziği nasıl kavradıklarını ve onun nasıl uygulandığını bir girişle tanıtmak. Bu konuya yapılan girişlerin birçoğu, öncelikle metafiziğin ne olduğu ve hakikatlerine nasıl ulaşılabileceği sorusunu ele alırlar. Ne var ki, bu en çetin ve hâlâ soruşturulmaya devam eden soruların başında gelir, ki okur da haliyle çok çabuk bir çıkmaza girer ve ilgisini kaybeder. O nedenle de bu kitap sondan başa doğru yazıldı. Metafiziğin ne olduğu ve nasıl doğrulandığı meselesi de bu doğrultuda en sona bırakılacak. Bir faaliyeti anlamanın en iyi yolu, onu kuramlaştırmaktan ziyade genellikle onu uygulamaktan geçer. O halde, ilkin biraz metafizik uygu-

layacağız: Nispeten basit, ama gerçekliğin temel doğasıyla ilgili bazı soruları ele alarak.

Yalnızca birkaç teknik kavram ve terimle birçok meselenin üzerinden geçeceğiz. Sona geldiğimizde, töz, özgülükler, değişimler, nedenler, olanaklar, zaman, kişisel kimlik, hiçlik ve belirim gibi hususlara dair yeterli bir kavrayış geliştirilmiş olacak. Bu kitabın, diğer pek çok felsefe kitabının yapabileceği gibi –özellikle de metafizik konusunda– okuru yıldırmayacağını temenni ediyorum.

Genellikle metafizik üzerine olan fikirler, kavramlar ve sorular kulağa oldukça basit ve hatta çocukça gelir. Nesneler nedir? Renkler ve şekillerin kendi varlık formları var mıdır? Bir şeyin başka bir şeyin nedeni olmasının salt onunla ilintili olması dışında bir anlamı var mıdır? Olanaklı nedir? Zaman akar mı? Yokluklar, boşluklar, noksanlıklar ve hiçlikler herhangi bir pozitif varlık formuna sahip midir? Kimileri için bunlar aptalca sorular, fakat diğerlerine göre de felsefenin çekirdeğini oluştururlar. Ve ikinci grubun çoğunluğu için, bu sorular, insanların düşünebilecekleri en temel ve en derin meseleleri üretirler. İşte, bu diğerleri için metafizik, içimizdeki merak duygusunu en çok tetikleyen konulardandır ve bazılarına göre metafizikle uğraşmak zamanımızı en iyi şekilde değerlendirmek demektir.

Buraya kadar geldiyseniz, muhtemelen, metafizik, imgeleminizi ve merak duygunuzu artık tetiklemiş demektir. O halde, dünyanın metafizik demirbaşlarına yapacağımız küçük gezimize hemen başlayalım. Ama nereden? Filozoflar da bunu asla tam olarak bilmezler. Onları ilgilendiren şeyler genellikle birbirleriyle bağlantılıdır. Tek bir meseleyi

anlamak için ilkin diğerini kavramak gerekir. Ama aynı durum ikinci mesele için de geçerli: İkinciyi anlamak için önce üçüncüyü anlamak gerekir ve bu böyle gider. Burada da nereden başlarsak başlayalım aynı şey geçerli olacak gibi. Bazen dünyayı anlamlandırmanın tek yolu bütünü kavramaktan geçer ve bu da felsefenin sorunlarını muntazam bir sırada açıklamayı güçleştirir ki kitaplar da umarsızca bunu yapmaya çalışırlar. Dolayısıyla, biz de nispeten gelişigüzel bir yerlerden başlayacağız.

I. Bölüm

BİR MASA NEDİR?

Etrafımdaki dünyaya baktığımda, birçok farklı şeyle çevrelendiğimi görüyorum. Bir masa ve iki sandalye, binalar, bir uçak, bir kutu ataç, kalemler, bir köpek, insanlar ve daha başka bir sürü şey. Fakat bu, metafizikle ilgili bir kitap ve metafizikte de şeylerin doğasını en genel hatlarıyla ele alırız. Bir metafizikçi olarak baktığımda, bu sıraladıklarımın tümü de tikel şeyler ya da bu şeylerin oluşturduğu gruplar veya çeşitler aslında. Tikel kavramı bizim için çok önemli. Masanın üstünde duranın başkasınınki değil, benim tikel kalemim olduğunu ya da odadaki kadın gerçekten benim eşim mi, yoksa onun ikiz kardeşi mi bilmek isterim. Bu meselelerin önemini kavrayabilmek de onları daha derinlemesine irdelemekten geçer.

Önümde görebildiğim, hissedebildiğim ve tıkırdattığımda da duyabildiğim bir masa var. Onun –masanın– var olduğundan hiç kuşkum yok. Ama şimdi de felsefi sorulara geçeceğim. Bu şey nedir? Varlığının nasıl bir doğası var? Masa deneyimlerim aracılığıyla bildiğim bir şey mi,

yoksa duyularım aslında başka bir şey olduğunu mu söylüyor bana? Sonuçta ona baktığım zaman renklerini görüyorum: Ahşabın kahverengiliğini. Ve ona dokunduğumda da katılığını hissedebiliyorum. Kahverengilik, katılık, dört ayaklılık vb. masanın nitelikleri ya da özgülükleri. Bu durumda, belki de masanın kendisini değil, sadece özgülüklerini bildiğim de söylenebilir. Peki, bu, masanın aslında hakkında hiçbir şey bilmediğim bir dayanak olduğu anlamına mı geliyor? Özgülükleri masayı çepeçevre sarıyor ve onları birbirlerinden ayırmak da imkânsız.

Masa için söylediklerimiz diğer tikel şeyler için de geçerli. Bir masayı örnek almamın burada herhangi özel bir nedeni yok. Demir paralar, motorlu araçlar, kitaplar, kediler ve ağaçlar; bunların hepsini yalnızca niteliklerini bildiğim için bilebiliyorum. Biçimlerini, renklerini görüyor, dokularını hissediyor, kokularını duyuyorum ve bu böyle gidiyor. Bir sonraki bölümün de konusu şeylerin özgülüklerinin doğası olacak – kırmızılık, yuvarlaklık, katılık, kokulu oluş vb. Tikel şeylerden bahsettiğimiz an bunlara ait özgülüklerden de bahsetmemiz gerekecek.

Şeyler değiştikçe aynı kalmaya devam ederler

Şimdi, neden önümde duran masanın kahverengilik, katılık ve dört ayaklılık dışında bir şey olduğunu önereyim? Bunun bir nedeni şu: Özgülüklerinin değiştiğini hayal etsem bile, masa aynı tikel masa olarak kalacak. Sözgelimi ofisimin dekorasyonuyla daha uyumlu olacağına kanaat getirip masayı beyaza boyayabilirim. Böyle bir şey

yapsam bile, masa aynı masa olmaya devam edecek, yalnızca görünüşü değişecektir. Bir şey değişirken bir şey de aynı kalacaktır.

Eğer bu *aynı* masa derken fazla genel konuşursak, felsefi açıdan birçok karışıklığa neden olabiliriz, o nedenle önemli bir ayrımı devreye sokacağız. Bir şeyin *nicel* olarak aynı kalsa da *nitel* olarak değiştiğini söyleyebiliriz. O halde, masa, nitelikleri bakımından –kahverengiydi ama şimdi beyaz oldu– farklı olabilse de, yine de tamamen aynı kalır. Daha önce kahverengi olan masa şimdi beyaz olan masa. Farz edelim ki odama bir misafir girdi ve eski kahverengi masama ne olduğunu sordu. O masanın hâlâ burada olduğunu belirtmemde bir yanlışlık olmaz: Misafir onu tanıyamadı, çünkü beyaza boyamıştım. *Nicel* aynılık, nitelikler değişse dahi tıpatıp aynı olmayı ifade eder (bu konuya IV. Bölüm'de daha derinlemesine eğileceğiz).

Masanın, özgülükleriyle aynı şey olmadığı sonucuna da bu düşünceyle varıyorum. Bazı özgülükleri değişse dahi, masa gene aynı masa. Dolayısıyla, masaya baktığımda ve özgülüklerini hissettiğimde, masayı değil, sadece bunları –özgülüklerini– gözlemlemiş oluyorum. Ama eğer özgülükleri değilse, peki o zaman masa nedir?

Bir önerim var. Masa özgülüklere dayanak oluşturan ve onları tek bir yerde tutan şeydir. O göremeyeceğim ve dokunamayacağım bir şeydir, çünkü tüm deneyimlediğim şey bir şeyin özgülükleri, gene de ussal düşünmeyle onun orada olduğunu biliyorum. Örneğin, masayı odanın başka bir tarafına taşırsam tüm özgülüklerini de onunla beraber taşımış olurum. Bu özgülükler, yarı-kalıcı bir biçimde kümelenmiştirler. Yani, masanın kahverengiliği ve katılığı

taşınırken dört ayaklılığı geride kalmaz. Gene de özgülüklerin *yarı*-kalıcı olarak kümelendiklerinin altını çiziyorum. Çünkü, daha önce de gördüğümüz gibi, bazı özgülükler kümeden ayrılabilir ve yerlerine de yenileri gelebilir, o yüzden özgülüklerin birbirlerinden ayrılmayacak bir bağa hapsolduklarını mutlak bir kesinlikle söyleyemeyiz. Kahverengilik kümeden ayrılabilir ve yerine beyazlık gelebilir.

Toplu iğneleri tek bir yerde toplamaya yarayan bir iğne yastığı metaforuyla tikel şeylerin nasıl böyle değerlendirildiğini daha iyi anlayabiliriz. İğneler bir nesnenin özgülüklerini temsil eder ve yastık da tikel olanı. Bazılarına göre tikel olan bir *substratum*'dur [töz] ki burada da iğne yastığı görünürdeki özgülüklere dayanak oluşturan tözdür. Bir iğne masanın kahverengiliğini, bir tanesi katılığını, bir başkası ağırlığını, bir diğeri yüksekliğini ve geri kalanlar da masanın diğer bütün özgülüklerini temsil eder. Ve eğer bir şeyin ona bağlı olan bu özgülüklerini çekip alırsak –zihinsel bir soyutlama işlemiyle– o şeyin kendisinin bunlardan ayrı olduğunu daha iyi görebiliriz. Tabii bütün iğneleri yastıktan çıkarsanız dahi, geride hâlâ görüp dokunabileceğiniz bir şey kalmaya devam eder. Ancak bizim metaforik iğne yastığımızın tüm iğneleri çıkarıldığında dahi özgülüklerinden koparılan bir tikel şey olduğunu göz önüne aldığımızda, bizzat bir masanın ne olduğunu da böylelikle tahayyül edebiliriz. Dolayısıyla, masa, özgülükleri olmadan, hiçbir şey gibi görünmez ya da hissedilmezdi.

Örneğin, bir kediyi ele alalım. Onu siyahlığı olmadan da düşünebiliriz; zira bu bir özgülük ve biz de kedinin özgülüklerine dayanak olan şeyin ne olduğunu bilmek istiyoruz. Gelgelelim, siyahlığını çıkarmak da kedinin derisini

yüzmek anlamına gelmez elbette. Rengini olduğu kadar şeklini de çıkarmamız gerekir, ki bu da diğerleri gibi yalnızca bir diğer özgülük ve tabii dört ayaklılığı, kokusu ve tüylülüğü de öyle. İşte, bunların hepsini çekip aldığımızda da, dayanak oluşturan bu tözün aslında ne olduğu sorusuyla sonunda baş başa kalabiliriz. Öncelikle bu tözün görünmez olması gerekirdi; eni, boyu, yüksekliği ve rengi ya da katılığı olmazdı. Öylesine bir çıplaklık içinde olurdu ki, acaba elimizde herhangi bir şey gerçekten var mı diye düşünürdük.

Filozoflar bir ideanın tüm içerimlerini ortaya çıkarmakla meşhurdurlar. Ancak buldukları bu içerimleri her zaman kabul etmek zorunda da değildirler. Bazen bir vargı o kadar saçmadır ki, ilk baştaki varsayımın tamamen çökmesine neden olabilir. Böylesi mantığa aykırı bir vargı, onu doğuran varsayımı saçmalığa indirgeyecektir. Belki bu durumda da aynı şeyin gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Tikel olan için, özgülükleri haricinde bir şey olması gerekir demiştik. Ancak, kedinin özgülüklerini ondan soyutlamaya başladığımızda gördük ki, geriye neredeyse hiçbir şey kalmıyor. Galiba töz-kedimiz aslında hiçbir şey değil. Ne ağırlığı, ne bir rengi, ne de uzayda kapladığı bir alan var vb. Ve bu da sanki bir hiç-şeye benziyor. Peki ama var olan her şeyin özgülükleri olması gerekmez mi? Bu durumda "çıplak" tikeller pek de var olabilirmiş gibi görünmüyorlar ve bazıları da sadece kazara özgülüklere sahip olma şansı elde etmiş gibiler. Elbette, fiziksel olarak şimdiye dek var olan ve bundan sonra da var olacak olan her şeyin bir şekli, ağırlığı veya özelliği vardır ve var olacaktır. Ve bir şeyin bu özgülüklerinden bağımsız olarak bir biçimde var olabi-

leceğinden bahsetmek belki de bizi saçmalığa sürükleyen bir hataydı.

Özgülük demetleri

O halde, farklı bir yaklaşımda bulunalım. Eğer özgülükleri olmayan "çıplak" tikeller var olamıyorlarsa, o zaman, başta yaptığımız gibi yeniden özgülük kümeleri veya demetleri üzerine düşünelim. Bizi endişelendiren, zihinsel soyutlama işlemiyle bu özgülükleri çekip aldığımız zaman geriye hiçbir şey kalmadığıydı. Peki, bu durumda, bir tikelde özgülük demetleri haricinde hiçbir şey olmadığı ihtimalini kabul etmemiz gerekmez mi? Madem özgülükler çıkarıldığında geriye hiçbir şey kalmıyor, o halde, tikel olan da onlardan daha fazlası olamaz. Demetlerle ilgili yaklaşıma göre tikel şeylere yalnızca özgülükleri üzerinden bir açıklama getirilebilir. Peki bu görüş akla yatkın mı?

Bu yaklaşımla ilgili birkaç problem var, ki bunların da kaynağı daha önce değindiğimiz değişim sorunu. Eğer bir şey sadece bir özgülükler yığını olsaydı, en ufak bir değişimi bile kaldıramazdı. Eğer bir özgülük gitse ve yerine de bir başkası gelseydi, o zaman, elimizde yeni bir özgülük yığını olurdu: Zira, bir yığını farklı zamanlarda aynı şey yapanın, bu yığının aynı öğelerinden meydana geldiğini varsayıyorum. Sonuç olarak, iki yığının birbirinden farklı olması için, onları meydana getiren öğelerin de farklı olması gerekir. Ve bizi ilgilendiren tikeller de sürekli değişmelerine rağmen açıkça aynı kalmaya (nicel olarak) devam ediyorlar. Bir kedi sürekli şekil değiştirir. Bazen boylu boyunca

uzanır, bazen de top gibi kıvrılır ve etrafta koşarken sürekli şekil değiştirir. O halde, bir kedi özgülükleri sürekli değiştiği halde nasıl sadece bir özgülükler yığınından ibaret olabilir?

Gerçi bu itiraza bir yanıt vermek mümkün olabilir. Belki de, bir şeyi, bir ölçüde süreklilikle birleşen bir dizi özgülük demetleri olarak düşünmeliyiz. Dolayısıyla, masa beyaza boyanıp değişebilirken, ağırlığı, yüksekliği ve fiziksel konumu hemen hemen aynı kalır. Bir nesnenin fiziksel konumunun da özgülüklerinden biri olduğunu varsayıyorum, ki bu bağlamda da oldukça önemli olduğu kesin. Ben beyaz masanın önceki kahverengi masadan hiçbir farkı olmadığından eminim, çünkü onun aynı odada olduğunu görüyorum. Eğer başka bir yere taşınmış olsaydı da, ilk bulunduğu yerden vardığı yere ulaşana dek bir dizi yerden daha geçtiğini düşünürdüm. Bir kedi de hızla şekil değiştirirken rengi, tüylü oluşu, kokulu oluşu aynı kalır ve daha önemlisi hâlâ aynı yerdedir; veya diyelim konumunu değiştirdi, bunu da bir dizi başka yerden geçerek yapar. O halde şöyle diyebiliriz: Özgülük demetleri gelip geçerken, tikel bir şey, mütemadiyen uygun bir süreklilik gösteren bu tür demetlerin bir ardılıdır.

Yüzleşmemiz gereken pek çok zorluk var ancak bunlardan birine eğilmeden önce bu demet yaklaşımının olası önemli bir avantajından bahsetmeden olmaz. Değerlendirdiğimiz ilk açıklamada, tikel olanlar, bir şeyin özgülüklerini bir arada tutan dayanak, yani töz idi. Bir masa, bir sandalye, bir köpek ve bir ağaç gibi tikel nesneleri açıklarken iki çeşit malzememiz vardı. Bir tanesi bir şeyin özgülükleri, diğeri de tözü idi. Fakat bu yeni demet kuramı ile yalnızca

tek bir malzeme yeterli gibi görünüyor. Burada, elimizde sadece özgülükler var ve bir demet ya da bu tür demetlerin süreklilik gösteren bir ardışıklığı halinde olduklarında, işte şimdi tikel bir nesnemiz var diyoruz. Bu bağlamda daha önce iki öğeye ihtiyacımız varken, şimdi sadece bir öğeye ihtiyacımız var. Bunu bir açıdan da töz anlayışının tamamen ortadan kaldırılması olarak yorumlayabiliriz. Bu durumda, nesneler, uygun bir biçimde düzenlenmiş özgülük demetlerinden başka hiçbir şey olmazlardı.

İkinci bir kuram daha var, ki biraz daha basit zira burada yürürlükte olan varlık çeşidi daha az sayıda. Bilinemeyen formsuz töz bize fazladan pek bir şey sunamadı sanki: Eğer demet kuramı doğruysa, o zaman, tözden de vazgeçilebilir. Şimdi, burada karmaşık ve hesaplı olmayan yerine, daha basit ve daha hesaplı bir kuramın doğru olmaması için hiçbir sebep yok, kaldı ki filozoflar da basit olanları tercih ederler. Gerçekten de dünyayı açıklayan bir kuramda laf kalabalığı yapmak için hiçbir gerekçe yok zira bir açıklamanın geçerli olmasında bu tarz lüzumsuz öğelerin bir etkisi olmaz ve hiçbir amaca da hizmet etmezler.

Tek yumurta ikizleri

Bu durumda, demet kuramı bir töz yaklaşımından daha basit gibi görünüyor. Ama fazlasıyla mı basit? Tikel bir şeyi açıklamak için gereken tüm kaynaklara sahip mi? Bir değerlendirmeye göre durum pek öyle değil. Demet kuramı bize bir şeyin özgülüklerden meydana gelen bir yığından ibaret olduğunu söylüyor. Örneğin, bir bilardo topu kır-

mızı, küre şeklinde, parlak, 52,5 mm çapında gibi özgülüklerden oluşan bir demet sadece. Gelgelelim, bu kuramı sorunlu kılan, tamamen aynı özgülüklere sahip başka bir şeyin daha var olabileceği olgusu. Gerçekten de bilardo oyununda aynı özgülüklere sahip birçok kırmızı top olması gerekir: Hepsi de belli bir standarda göre yapılmıştır. İşte kuramın sıkıntıya girdiği yer burası. Tikel bir şeyin sadece bir demetten ibaret olduğunu söyler bize. Ama, o zaman da, eğer elimizde aynı demet varsa, aynı nesneye sahip olduğumuzu ima etmiş olur. Diğer bir deyişle, bu kurama göre aynı özgülük demetine sahip birden fazla nesne olamaz.

Bu itirazın pek de önemi olmayan teknik bir meseleden ibarct olduğu söylcncbilir. Pcki, aslında birbirindcn ayrı iki nesnenin asla aynı özgülükleri paylaşmadıkları gibi bir durum söz konusu olamaz mı? Seri imalat masalar bile ağırlık, renk, cila ve hatta yüzeylerindeki mikroskopik çizikler bakımından birbirlerinden az da olsa farklılıklar gösterirler. Bizim bilardo toplarımızın özgülüklerinin birbirlerine çok yakın olması oyunun rahat bir şekilde oynanabilmesi için yeterli olacaktır, dolayısıyla aralarındaki çok ufak farklar sorun teşkil etmez. Gelgelelim, bu yanıt felsefi bir kuramın anlamını ıskalıyor. Burada verilmesi gereken yanıt, tikel bir şey olmanın ne anlama geldiğine bir açıklama getirmeliydi. Bu kuramın doğruluğu, tikel olan her şeyin yalnızca farklı bir demet olarak kabul edilmesi gibi, şansa dayalı olmamalıydı. En azından görünen o ki, iki şeyin birbirlerinin özgülüklerini paylaşması gibi bir olasılıktan söz edilebilir. Ve eğer, kuramın da belirttiği gibi, tikel olanlar yalnızca özgülük demetlerinden ibaretlerse, o zaman, bu olasılıkla

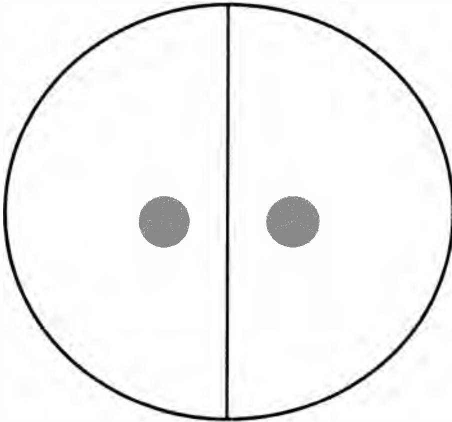
aralarında bir uyuşmazlık ortaya çıkıyor. Aynı özgülüklere sahip iki tikel olan, teklik içine çöküyor.

Demet kuramcısı için iki olası çıkış yolu var ki her ikisinin de sorunları var. Aşikâr olan ilk çözüm, tikel olan iki şeyin neden aynı özgülükleri paylaşamayacaklarının prensipte bir gerekçesi olduğunu söylemek. Şayet ilişkisel özgülükler olduğunu kabul ediyorsanız, o zaman, bunlar muhtemelen farklı da olmak zorundalar, zira burada denkleme zaman-uzamsal konum da eklenmiş oluyor. Şimdi vereceğim örnek ilişkisel bir özgülükle ne kastedildiğini gösteriyor. Kırmızı bilardo toplarının hepsine bakıp hiçbirini birbirinden ayıramayabilirsiniz, ama diyelim ki bir tanesi masanın sağ alt deliğinden yirmi santimetre uzakta, diğeri aynı delikten otuz santimetre uzakta duruyor olsun. Toplardan biri delikten yirmi santimetre uzak olma ilişkisel özgülüğüne sahipken, diğeri de aynı delikten otuz santimetre uzak olma ilişkisel özgülüğüne sahiptir. Birbirinden tamamen ayrı tikel şeylerin aynı anda, aynı uzamı asla işgal edemeyeceklerini varsayarsak, o halde, her şeyin kendine özgü bir ilişkisel özgülük grubu olduğu söylenebilir.

Bu önermedeki sorun ise şu: Metafiziğimizde tikel olanları yeniden değerlendirmediğimiz sürece, birbirinden farklı şeylerin farklı ilişkisel özgülükleri olmasının bir garantisi olamaz. İşte sebep tam da bu. O zaman uzayda (ve zamanda) konumu bir mutlak ya da göreli bir mesele olarak mı ele almamız gerekiyor? Eğer mutlak olsaydı, o halde, uzamsal konumların da bir çeşit tikelliği olduğu anlamı çıkardı buradan. Bir konum, bir tikel olan olurdu. Bir tikel olan anlayışı –bir özgülük demeti olarak tanımlanmadığı anlayış– kurama yeniden dönmüş olurdu. Bu da

hiç işimize yaramazdı zira amacımız tikel olanları özgülük demetleri koşulu altında elemeye çalışmaktı.

O halde, uzamsal konumları bunun yerine birbirleriyle olan ilişkilerine dayanarak mı tanımlamak gerek? Buradaki sıkıntı da şu: Bir evrendeki uzayın bir simetri hattı olma olasılığı bulunur; dolayısıyla, simetri hattının iki tarafında birbirlerine karşılık gelen konumların yerleri, o uzayın bütünü içinde bulunan diğer tüm yerlerinkine özdeş bir ilişki grubu barındırırdı. Şu koşulda, eğer simetrik evrenimizde iki bilardo topumuzu bu iki karşılıklı noktaya konumlarsak, o zaman, ilişkisel olmayan ve ilişkisel olan özgülükler bakımından iki ayrı tikel şeyin özdeş oldukları kuramsal bir olasılık olarak kalacaktır. (Bu kulağa biraz karmaşık gelebilir ama Resim 1'de ne anlama geldiği görülebilir.) Demet kuramında bu ikisi yine birbirlerinin içine çöküyorlar.

1. Simetrik bir evren.

Bu epey karmaşık bir sav. Kısa bir özet yardımcı olabilir. Birbirlerinden ayırt edilemeyen tikel şeyleri ayrı konumları olduğu olgusuna dayanarak ayırt etmeye çalıştık. Ancak bu konumlar ya bizzat kendileri tikel bir şey, ki bu durumda tikel olanları elemeyi başaramamış oluyoruz, ya da konumlar yalnızca birbirleriyle olan ilişkileri bağlamında ayırt edilebilirler. İkinci durumda simetrik bir yapının var olma olasılığı, konuma dayalı bir durumda dahi elimizde birbirlerinden ayırt edilemeyen iki tikel şeyin olabileceği anlamına gelir.

Az önce demet kuramcısının aynı özgülükleri paylaşan tikel şeylerin birbirlerinin içine çöktükleri sonucu önlemek için önerdiği ilk yolu gördük. Bu işe yaramamış olacak ki bir ikinci öneri daha yapılmış. Kuramın aynı özgülükleri paylaşan tikel şeylerin tıpatıp aynı oldukları fikrini içermesine yapılan itiraz sadece özgülüklerin belli bir biçimde anlaşıldığı durum için geçerlidir: Tikel olan ile hiçbir alakası olmayacak biçimde. Ancak, II. Bölüm'de de göreceğimiz üzere, farklı kavrayışlar da vardır. Belki de bu özgülükler bir biçimde tikelleşmiş de olabilirler. Dolayısıyla bir demetteki kırmızı, bir diğer demetteki kırmızıdan farklı bir şey veya oluşum olabilir. Bu durumda, tamamen aynı özgülükleri barındıran ama birbirinden ayrı tikel şeyler olma imkânı ortaya çıkacaktır. Bunlar da aynı tarz özgülüklere sahip olacak ancak bunların farklı örneklerinden meydana gelecektir. Tüm kırmızı bilardo topları için de zaten bu şekilde düşünmüyor muyuz? Bu topun kırmızılığı ile şu topun kırmızılığı aynı değil. Bunlar kırmızının iki farklı örneği.

Gelgelelim, bu apaçık gibi görünen çözümde de bir sorun var. Demet kuramını korumuş olduk ama bir de be-

deli oldu. Daha önce de belirtildiği gibi, demet kuramının avantajlarından biri, tikel şeyleri bütünüyle özgülükler bağlamında açıklıyor olmasıydı. Tikellik özgülükler üzerinden indirgenmişti. Ama, şimdi, iki özdeş demetin birbirlerinin içine çökeceği itirazından demet kuramını kurtarmanın bir yolu var gibi görünüyor, ki bu da ancak özgülüklerin de bazı yönlerden birer tikel olarak anlaşılmasından geçer. İki ayrı kırmızı örneğinden ve bir çeşit tikel gibi görünen bir özgülük örneğinden bahsettik. Bu durumda, demetlerimizin, daha ziyade var olan nesneler olarak kabul ettiğimiz tikel şeyler gibi davranmalarını sağlamamız için, özgülüklerimizi de tikel olanlar gibi yapmak zorunda kalmış olduk. Böylelikle, tikellik de kurama geri sızmayı başarmış oldu.

Bu yolda ilerlerken sayısız hata yapmış olma ihtimalimiz olsa da, tikelliğin gerçekliğin indirgenemez bir özelliği olduğu sonucunu kabul etmemiz gerekiyor gibi görünüyor, zira, kuramsal açıdan, ayrı oluşları farklı özgülüklere sahip olmalarından kaynaklanmayan iki ayrı tikel olması mümkün.

Peki o zaman bir masa nedir? Bu bölümdeki değerlendirmelerin ardından denebilir ki, bir masa belli özgülükleri barındıran, ancak bu özgülüklerle özdeş olmayan veya bunlara indirgenemeyen bir tikeldir. Masa, incelemek için rastgele seçilen bir nesneydi, o bakımdan bir genelleme yapmakta bir sakınca yok. Hal böyleyken, aynı yanıt herhangi bir başka nesne için de geçerli olmalıdır.

Tikel şeylerin özgülüklerinden tüm bu bölüm boyunca bahsettik. Sıra bu şeylerin aslında ne olmaları gerektiğini tartışmaya geldi, tabii bunlar gerçekten bir şey iseler. Şimdi bu konuyla devam edeceğiz.

II. Bölüm

BİR DAİRE NEDİR?

Bu bölümün ilk sorusu gayet basit. Bir daire nedir? İnsan uygarlığının asırlar önce başladığını kabul edersek, bu soruyu çoktan yanıtlamış olmamız gerektiğini düşünebilirsiniz. Ve en azından bir tane var ki, geometri bunu gayet açık ve basit bir şekilde bize vermiş. Matematikçilere göre bir dairenin kesin bir tanımı vardır. Ancak şimdilik bu tanımı bir kenara koymamız gerekiyor çünkü tam olarak bizim ilgilendiğimiz türden değil.

Çevremizde birçok dairesel şey vardır: Madeni bir para, bir tekerlek, bir topun çevresi, bir bardağın kenarı, bir kâğıt üzerine çizilen şekil. Farklı yer ve zamanlarda beliren bir dizi ayrı daire söz konusu olabilir. Tüm bu örneklerin ortak bir noktası var gibi görünüyor. Bunların ve listedekilerin ortak noktası da dairesellik dediğimiz şey. Bu özelliğe bir ad veriyor ve onu tek tür bir varlıkmış gibi değerlendiriyoruz. Aynı özellik birçok farklı yer ve nesnede görülebiliyor. Bazıları daireselllikten Çokluk içindeki bir *Tek* olarak bahseder. Tüm bu birçok farklı tikel şeyde, tek olan dairesellik mevcuttur.

Bu dairesellik denen şeyde, ki eğer gerçekten de bir şey ise, tuhaf bir şeyler var sanki. İnsan şeyler üzerine düşündüğünde bunlar genellikle nesneler olur: Masa, iskemle, otomobil, binalar, ağaçlar, kalemler vb. gibi tikel olanlar. Rastgele bir tanesini seçelim: Tikel bir kalem. Bu kalem tikel bir evdeki tikel bir masanın üzerinde duruyor olsun. Varoluşunun bir başlangıç noktası ve tikel bir geçmişi olması gerekecektir. Şimdi, eğer bu kalem tikel bir masa üzerinde duruyorsa, o zaman, başka hiçbir yerde olamayacağını biliriz. Elbette, bir grup insan bir araya gelip ortaklaşa bir kalem satın alabilir ama bu kalemin sahibi yine sadece bu ortaklıktır, kalem başka hiç kimsenin değildir. Her bir ortağa kalemin belli bir parçası verilmiş de olabilir.

Koyunlar, masalar ve kalemler de dolayısıyla tikel nesnelerdir. *Bir* daireden de tikel bir şeymiş gibi bahsedebiliriz. Ancak *dairesellliğin* bambaşka bir doğası vardır. Kalemin durumunun aksine, daireselliğin tek bir yer ve zamanda beliriyor olması onun başka yer ve zamanlarda da belirmesine engel teşkil etmez. Ve belirdiği tüm bu yerlerde de ***bütünüyle mevcuttur***. Bu da kalemin durumundan farklı. Kalemin bütün olarak tek bir kişiye ait olması onun bir başkasına ait olmasını engellerken, bir şeyin dairesel olması diğer şeylerin dairesel olmalarını engellemez. Ve kalem birden çok kişiye ait olduğunda da, her biri kalemin yalnızca bir kesitine sahip olabilirdi. Öte yandan, birden çok sayıda dairesel şey olduğunda ise, hepsi de bütünüyle dairesel olacaktır. Yani daireselliğin parçalar halinde paylaşılması gibi bir durum gerekmez, ki örneğin ikiye bölmeye kalksanız her biri yarı-dairesel

olurdu. Bu da saçma bir şey çünkü o zaman bunların hiçbiri zaten artık dairesel olmayacaktır. İşte, daireselllikten bahsederken, her bir örneğinde bütünüyle mevcuttur ve Çokluk içindeki bir Tektir dendiğinde bunu kastederiz.

Bütün bunlar kafa karıştıran bir kördüğüm gibi gelebilir, o nedenle bunu biraz açmaya çalışalım. Bir yaklaşıma göre, iki temel varlık çeşidi vardır: Tikeller ve özgülükler. Masalar, iskemleler ve koyunlar tikel şeylere birer örnektir ve tek bir zamanda tek bir yerde mevcut olabiliyor gibi görünürler. Dairesellik de bir özgülük örneğidir: Bir tikele ait bir özellik veya nitelik. Bir özgülüğün tek bir yerde belirdiği olgusu kendi içinde bütünsel olarak başka yer ve zamanlarda belirmesine engel teşkil etmez. Bundan dolayı, bazıları özgülükleri *tümeller* –herhangi bir yer ve zamanda olabilirler– olarak adlandırmayı tercih etseler de, bu terimin aslında en uygun kullanımına bir özgülüğün ne olduğunu soruşturan belirli bir kuramda rastlanır. Diğer özgülük örnekleri ise kırmızılık, kare oluş, tüylü oluş, çözünür oluş, patlayıcı oluş, uzun oluştur vb.

İlişkili durumlar

Metafizik açıdan bu tür özgülükler için doğalarına ve varoluşlarına dair söylenecek çok şey var. Fakat ilkin şunu belirtmekte fayda var: Genellikle, özgülükler ile *ilişkiler* arasında bir ayrım yapılırken, ilişkiler konusunda da aynı sorunların çoğuyla karşı karşıya kalınır.

Alan, en büyük oğlu Bobby'den daha uzun. Burada Alan'ın Bobby ile arasında bir *-den daha uzun* ilişkisi ol-

duğunu düşünebiliriz. Bobby kız kardeşi Clarissa'dan, Clarissa da köpeği Dougal'dan daha uzun. Ve Empire State Binası da Chrysler binasından daha uzun. Burada da *-den daha uzun* denen ilişkinin bütünüyle her örnekte mevcut olduğu tartışmaya açık. Belki de özgülüklerin durumundan bile daha fazla ve açıkça görüldüğü gibi, Alan'ın Bobby'den daha uzun olduğu ve de Bobby'nin Clarissa'dan daha uzun olduğu her iki durumda da hep aynı şey görülüyor. Bir şeyin bir diğer şeyden daha uzun olduğunu söylediğimiz her durumda tamamen aynı şeyi kastetmiş oluyoruz.

Şimdi tekrar özgülüklerdeki duruma dönelim zira gerçekten de derin bazı felsefi meselelere geçmek için ihtiyacımız olan her şeyi bize sunuyor. Varsayalım birisi dünyada bulunan dairesel veya kırmızı ya da yüz kenarlı her şeyi bir araya topladı. Pratik açıdan hiç kuşkusuz bunu yapmak imkânsız ama gene de düşünsel bir deney olarak irdelemeye değer. Şimdi de bu bir araya toplandığını varsaydığımız tüm dairesel şeylerin paramparça ya da artık dairesel olmadıkları bir hale gelene dek ezildiklerini düşünelim. Peki, bu şekilde daireselliğin kendisi de yok edilmiş olur muydu? Muhtemelen hayır. Yalnızca onun örnekleri yok olmuş olurdu. Peki ama her şeye rağmen daireselliğin var olduğunu söyleyebilir miydik? Eğer öyleyse, daireselik nerede ve ne zaman var olmuş olurdu?

Platon'un cenneti

Tüm zamanların en büyük filozoflarından Platon'un buna bir yanıtı vardı. İlk başta kulağa fazlasıyla hayal

ürünü gibi gelse de, biraz düşünseme bu hissi ortadan kaldırabilir. Metafizik de zaten çoğu zaman bu şekilde işler. Platon daireselliğin yok edilebileceğini düşünmüyordu. Ona göre daireselliğin bizim aşina olduğumuz örneklerinin hepsi de hakiki daireselliğin kusurlu birer kopyasıydılar. Maddi dünyada var olan her dairesel şeyin daireselliği çok az bile olsa hatalı olacaktır. Bir dairenin geometrik tanımı işte burada önem kazanıyor. Platon'a göre mükemmel bir daireyi sadece bir matematikçi tam anlamıyla öğrenebilirdi, ki bu durumda mükemmel bir dairede çemberdeki her nokta merkeze tam olarak aynı uzaklıktadır. Ancak dünyada gördüğümüz dairelerin tümü de bu mükemmel ya da ideal daireden az da olsa bir sapma gösterecektir. İşte şimdi hayal gücünün tam sırası. Platon, mükemmel dairenin cennetvari, aşkınsal bir dünyada var olduğunu düşünüyordu: Bizim yaşadığımız, gündelik nesnelerden oluşan maddi dünyanın üstünde ve ötesinde. Bu cennetvari âlemde tüm özgülükler ve ilişkilerin hakiki modelleri de olacaktı.

Burada bir ara vermemiz lazım çünkü dairesellik, kırmızılık, tüylü oluş ve *-den daha uzun* gibi ilişkilerin var olduğu ve *Platonik* âlem olarak anılan bir boyutun varlığı oldukça çarpıcı bir fikir. Bu, gözlerimizle görebileceğimiz veya fiziksel olarak etkileşime geçebileceğimiz bir âlem değil. Platon'a göre bunu saf akıl yoluyla düşünmek ve kavramak gerekiyordu. Bu düşünce de dünyaya dair biz insanların kafasında kurguladığından çok daha fazlası olduğu fikrini destekler.

Örneğin 2 + 2 = 4 olgusunu ele alalım. Bunu şimdiye dek hiç kimse düşünmemiş olsaydı ya da insanlar hiç var olmamış olsalardı gene de doğru olmayacak mıydı? Evre-

nin yalnızca cansız kayalarla dolu çorak bir yer olduğunu varsayalım. 2 + 2 kaya, bunu düşünecek ya da ifade edebilecek biri etrafta olmasa da hâlâ 4 kayaya eşit olacaktı. Bu durumda, Platonculuk elbette cazip gelecektir zira bazı şeyler olağan ve gündelik hayatımızı ve zihnimizi fazlasıyla aşıyor ve fazlasıyla mükemmel gibi görünüyor.

Platonculuk, özgülüklere dair gerçekçiliğin çok katı bir formudur. Platon'a göre bunlar her gün karşılaştığımız kusurlu kopyalarından çok daha gerçektirler. Yalnızca Platonik bir daire mükemmel bir daire olabilir. Geri kalanların hepsi de kusurludur. Platon özgülüklerin bu mükemmel versiyonlarına *Formlar* adını verdi ve her şeyden daha gerçek olduklarına kanaat getirdi. Yalnızca zihinsel bir kavrayış yoluyla bile var olduklarını bilebiliyordu ve bu durumda da duyularımızın bizi yanıltıp yanıltmadığının bir önemi yoktu.

Gelgelelim, Platoncu düşünce herkesin hoşuna gitmez ki bu da yalnızca kişisel bir tercihten ibaret olmayabilir. Bir Platoncu varoluşu iki âleme böler: Biri içinde yaşadığımız, diğeri de özgülüklerin var olduğu cennetvari âlem. Ama bir şeyi iki âleme her böldüğümüzde aralarındaki ilişkiyi de anlatmamız gerekir, ki işlerin de karmaşıklaştığı yer tam da burası. Bir dairenin mükemmel Formu ile çevremizde gördüğümüz diğer daireler arasındaki ilişki nasıl bir şey olmalıydı? Platon bu soruyu defalarca yanıtlamaya çalıştıysa da tam bir başarıya ulaşamadı. Bir daire cennetvari bir âlemde, uzay ve zamanın dışında var olabilir. Diğer kusurlu daireler ise uzay ve zaman içinde var olurlar. Peki bunlar nasıl olup da Formla bir ilişki içindedirler? Doğaları bu kadar farklıyken Platonik daireyle nasıl bir benzerlikleri olabilir?

Bu tarz her önerme büyük bir zorluğu da beraberinde getirir. Varsayalım şöyle bir şey dedik: Dünyevi daireler bir dairenin mükemmel Formuna *benzerler*. Benzerlik bir ilişkidir. Ancak anımsarsak bir Platoncuya göre bir ilişki de aynı zamanda cennetvari âleme ait bir şeydir. Dolayısıyla benzerliğin de bir Formu olacaktır. Bu durumda, yine aynı soruyu yanıtlamamız gerekirdi: *Benzerliğin Formunun* fiili benzerlikle nasıl bir ilişkisi olabiliyordu (dünyevi daire ile dairenin Formu arasında)? Aynı yanıtı versek –yani birinin diğerine benzediğini söylemek– hiçbir ilerleme kaydetmemiş olurduk. Bu durumda, filozofların tabiriyle *sonsuz gerilemeye* girmiş olurduk. Sonu gelmeyen bir dizi benzerlik olurdu ve bu da orijinal yanıtın işe yaramadığını gösterirdi: Örneklerin Form ile *ilişkili* olduklarını söylemeye asla kalkışmamalıyız.

Gelgelelim, elimizdeki tek seçenek de Platonculuk değil, yani kuramın başarısızlığa mahkûm olduğunu düşünüp ümitsizliğe kapılmamıza gerek yok. İki temel seçeneğimiz daha var. İlki özgülüklerin kesin olarak tümeller olarak kavrandığı bir karşı-gerçekçilik. Bunu açıklamak gerekiyor.

Bunun çıkış noktası, dünyada temel olarak iki çeşit şeyin var olduğuna dair bir varsayımdır: Tikeller ve özgülükler. Ancak bunu herkes kabul etmez. Bu bölünmeye karşı çıkılmasının asli nedenlerinden biri de, varsayımın bunların bir şekilde bir araya getirilmelerini zorunlu kılmasıdır. Şu durumda, örneğin bir elmayı ele alalım, yuvarlaklık ile yeşil oluş özgülüklerini dünyadaki maddi şeylerle birleştirmemiz gerekirdi. Ama bu da elmadan bahsederken bu iki özgülüğü kanıt olarak göstermek istediğimizde

ya da bu tür bir açıklamada bulunmamız gerektiği zaman geçerli olabilir. Onun yerine dünyada yalnızca tek bir çeşit şey vardır dediğimizde ve dünyadaki her şeyin bir tikel olduğunu söylediğimizde ne olurdu? (Bu, I. Bölüm'de ele alınan, her şeyin bir özgülük olduğunu söyleyen tikellere ait demet kuramının tam zıttı.)

Bu *salt-tikeller* görüşünde ilgi çeken bir şeyler var. Masa ve iskemlelerin, topların ve cam kavanozların, ağaçların, kalemlerin, madeni paraların ve bir sürü başka şeyin var olduklarını biliyorum. Ama *daireselliğin* madeni parayla aynı biçimde var olan bir şey olduğu fikrinden o kadar da emin olamıyorum. Daha önce, daireselliği açıklarken, akla yatkın olabilmesi için biraz uğraş vermek gerekmişti. Oysa, birini tüm bu tikellerin gerçek olduklarına ikna etmeniz için hemen hiç uğraşmak gerekmez.

Her şey aslında sözcüklerden ibaret

Peki, o zaman bu özgülükler denen şeylerle ilgili ne söyleyebiliriz? Her şeyin bir tikel olduğu görüşüne kimi zaman *adcılık* [nominalizm] denir. Bu düşünceye göre daireselik yalnızca tikel nesne gruplarını tanımlamak için kullandığımız bir addır – sadece bir sözcük. Bu kuramın çeşitlemeleri vardır ancak bir tanesinde adlandırma birbirlerine benzeyen tikel gruplarına –bir top, madeni bir para, kavanoz kapağı vb.– uygulanır ve dairesellik de bu şeylerin birbirlerine ne yönden benzediklerine verilen bir addan ibarettir. Daireselliğin kendisi bir şey değildir. Bir varoluşu ya da gerçekliği yoktur. Her bir şey bir tikeldir.

Ancak adcılığın da kendine özgü sorunları vardır. Nesne gruplarının ne yönden birbirlerine benzedikleri sorusu sorulabilir. Bir grup şeyin –madeni para, tekerlek, kavanoz kapağı vb.– hem dairesellığe hem de kahverengi olmaya örnek olarak sunulduğunu varsayalım. Bu durumda, birbirlerine birden fazla yön veya açıdan benzediklerini görüyoruz. Dairesellik de dolayısıyla salt şeyler arasındaki bir benzerlikten ibaret olamaz, zira görünen o ki dairesellik belirli bir açıdan tekil bir benzerlik olmalı.

Bu da olası yıkıcı bir etki yaratıyor. Anlaşılan o ki yalnızca tikel şeyleri değil, benzeştikleri *yönler* ya da *açıları* da hesaba katmalıyız; bir yön veya açı da kulağa başka bir adı olan bir özgülük gibi geliyor. Dolayısıyla özgülükleri bir kenara bırakıp yalnızca tikeller üzerine gittiğimizde çok geçmeden karaya oturmuş oluyoruz.

Hepsi bu değil. Bir başka problem daha var. Tikel gruplarının birbirlerine benzediklerini ve bunun da bir özgülüğe dayandığını söyledik. Peki ama yine soralım, bu benzerlik şeyi tam olarak nedir? Kulağa bir ilişki gibi geliyor: Gruptaki tüm tikeller arasına tutunan bir tümel gibi. Dolayısıyla yine dön dolaş bir tümele başvurmamız gerekecek gibi – şu koşulda bu bir ilişki. Peki, bunu yapmak zorunda mıyız?

Benzerliğin bir tümel ya da Platonik bir Form olmadığını söylediğimizi varsayalım. Adcılığa uygun olarak, tıpkı her şey gibi ona da bir tikel diyelim. O zaman, bir çift nesne arasında tikel bir benzerlik bulunması gerekirdi; ancak, aynı zamanda başka bir çift nesne arasında da, bir başka tikel benzerlik olurdu. Bu iki tikel benzerlikler hangi yönden birer benzerliktir? Tekrarlayalım, benzerlik gerçek bir

ilişki olamaz. O halde, şunu dememiz gerekiyor gibi: Bu iki benzerlik birbirlerine benziyorlar. Ve ardından öteki benzerliğe de bir açıklama getirmemiz gerekir. Ve işte yine bir sonsuz gerileme daha bizi bekliyor.

Bu problem kayda değer bir başka görüşü daha sıkıntıya sokuyor. Bu görüş adcılığın bir çeşitlemesi olarak düşünülebilse de, bir yandan da ondan apayrı bir yerde durur. Bu düşünceye göre dünya yalnızca tikellerden meydana gelir fakat bu tikeller tikel nesneler olarak değil ama tikel nitelikler olarak kavranmalıdır. Bu, özgülüklerin hakiki bir Çokluk içindeki bir Tek olarak görülmelerini reddetmektir. Daha ziyade, bu kırmızılık diğer kırmızılıktan tamamen ayrı bir şeydir demektir. Kırmızının her yerde birçok çeşidi vardır, tıpkı çeşit çeşit daireler olabileceği gibi. Bu tikel özellikler birbirlerinden tamamen ayrı varoluşlar olarak düşünülmelidir. En nihayetinde bir bilardo topunun kırmızılığı diğer bir topun kırmızılığından farklıdır. Birinin var oluşu diğerinin var oluşuna ihtiyaç duymaz.

Bu tikelleştirilen nitelikler için kullanılan teknik terim *değişmecedir* [*tropes*]. Ancak aynı zorluk onların da karşısına çıkar. Örneğin, tüm bu değişmeceleri *kırmızı* değişmece yapan nedir? Onlara kırmızı doğalarını veren nedir? Denebilir ki, bu daha fazla açıklama yapmaya müsaade etmeyen iptidai bir olgudur. Ama bu da en nihayetinde özgülüklere dair bir gerçekçiliğe savuruyor bizi. Şu da denebilir: Bunların hepsi de kırmızı çünkü birbirlerine benziyorlar. Ama benzerliğin de açmazları olduğunu zaten görmüştük. Peki, benzerlik değişmeceleri var mıdır? Ve bunlar birbirlerine mi benzerler?

Alternatif bir Platonculuk ve adcılık var mıdır? Her ikisinin de sorunlarını gördük ve bu durumda acaba üçüncü bir yol olabilir mi diye sorabiliriz. Neyse ki böyle bir yol var. Raffaello'nun resmettiği Atina Okulu felsefe tarihinin en ünlü imgelerinden biridir (Resim 2). Resmin ortasında Platon ve Aristoteles tartışmaktadırlar. Platon'un eliyle gökyüzünü işaret ettiği görülür. Önem arz eden ne varsa her daim göklerdedir. Fakat Aristoteles'in görüşü farklıydı. Bu resimde o yeryüzünü gösterir. Hatta göstermekle de kalmaz, her şey aşağıdadır diye diretir.

Bu Aristotelesçi düşünce üzerinde durmak lazım. Platon'un kuramı özgülüklere dair bir gerçekçilik olarak tarif ediliyordu fakat bu böylesi bir gerçekçiliğin alabileceği tek form olmak zorunda da değildir. Bu yaklaşımı sorunlu hale getiren onun aşkınsal doğasıydı: Platonik cennette ikamet eden özgülükler. Fakat belki de özgülükler gerçektiler ve burada, parçası olarak hissettiğimiz sıradan dünyada da var olabilirlerdi. İşte Aristoteles de böyle düşünüyordu ki buna da içkin gerçekçilik deriz zira özgülükler burada bizimle birliktedirler. Bu durumda, dairesellik dünyanın gerçek özelliklerinden biri olur fakat yalnızca onun örneklerinde var olabilirdi: Dairesel şeylerde. O halde de, bu gibi bazı dairelerin kusurlu olduklarını da kabul etmek gerekirdi. Belki bu da yalnızca mükemmel olmayan daireselliğin gerçek bir özgülük olabileceği anlamına geliyordur. Buna neden itiraz edilsin ki? Matematikçinin dairesi bir şeyin öngörülen tanımından başka bir şey değil aslında ve bu da onun var olduğunu kanıtlamaya yetmez. Bu yaklaşı-

2. *Atina Okulu*'ndan detay, 1510, Raffaello.

ma göre, var olmak bir şeyin o olmasıdır ve matematiksel tanıma uygun mükemmellikte hiçbir şey olmadığına göre mükemmel dairsellik de bizim dünyamızda bulunan bir özgülük olamaz.

Peki, dairesel olan her şeyi parçalasam bile bu şekilde daireselliği yok edemeyeceğim fikrine ne demeli? Özgülükler yok olmuyor ya da birden var olmuyorlar gibi görünüyor. Bu nokta bizi tekrar Platonculuğa yaklaştırsa da, buna verilebilecek bir başka yanıt daha var. Bir özgülüğün kendi örnekleri haricinde hiçbir şeyde var olamayacağını söylediğimi varsayalım, peki, bu durumda, şimdiye kadar ve bundan sonra gelecek olan tüm örnekleri de mi kastetmiş olurum? Şimdiye ayrıcalık göstermek yerine tüm zamanlara eşit bir muamele yapabiliriz. Dolayısıyla, eğer bir şey bir yerde dairesel ise, isterse tek bir kere ve herhangi bir zamanda böyle olsun, o halde, bu özgülük vardır ve gerçektir.

Mesele burada noktalanmıyor. Hâlâ bir örnek olmanın ne olduğunu düşünmemiz ve etrafta kuramımıza gölge düşürecek karmaşık birtakım örnekleme ilişkileri olup olmadığına bakmamız icap ediyor. Fakat, daha önce görmüştük ki özgülükler ve ilişkilerin birer gerçek ve aynı zamanda bu dünyaya ait olarak kavranabilecekleri bir tutum bellemek de mümkün. Bu görüş hiç kuşkusuz geliştirilmeye ve daha sağlam bir savunuya ihtiyaç duyuyor ama gene de denemeye değer.

III. Bölüm

BÜTÜN YALNIZCA PARÇALARIN BİR TOPLAMI MIDIR?

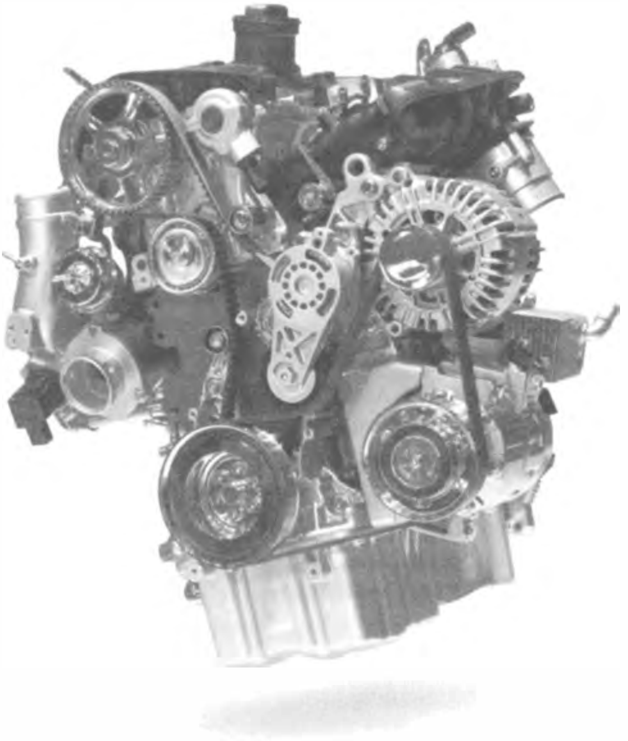
Dünyamızda çevremizde gördüğümüz pek çok şey basit olmaktan ziyade oldukça karmaşıktır. Sözgelimi bir cep telefonu karmaşık fakat işlevsel bir bütün oluşturmak amacıyla özgül bir biçimde bir araya getirilen birçok küçük parça barındırır. Eğer bir sıçanı kesip incelersem, içinden bir sürü ıslak ve kaygan şey çıktığını görürüm. Biyoloji bilgime göre de sıçanın yaşayıp hareket edebilmesinde her bir parçanın ayrı bir rolü vardır. Bazen bir nesne dışarıdan bakıldığında çok sıradan ve basitmiş gibi görünür, örneğin bir portakal böyledir ve kestiğim zaman onun da kabuğunun altında farklı parçalar olduğunu görürüm. Metafizikte bir nesnenin karmaşık olduğunu söylediğimiz zaman genellikle onun parçalardan oluştuğunu kastederiz. Ne var ki, asıl önemli soru şudur: Bu karmaşık bütünler acaba sadece belirli bir biçimde düzenlenmiş parçaların toplamından mı ibaretler? Birazdan göreceğimiz üzere bu soru büyük önem kazanacak. Ama ilkin karmaşıklık üzerine biraz daha konuşmamız iyi olur.

Şöyle bir şey düşünebiliriz: Pek çok şey karmaşıktır ama en azından bazıları mutlak suretle basittir, ki bununla hiçbir parçaları olmadığını ifade ediyoruz. Ne var ki, basit şeylerin varoluşları tartışmalıdır. Geçmişte basit olduklarını düşündüğümüz bazı şeylerin daha sonra aslında karmaşık olduklarını gördük – örneğin atomlar. Atomlar parçalandı ve içlerinde daha küçük parçacıklar bulundu. Ve daha küçük parçaların da bazılarının yine parçalardan oluştuğu meydana çıktı. Bu da bizi neyin bilinebilir olduğu noktasında zor bir durumda bırakıyor. Sorun şu ki, bir şeyin karmaşık olduğunu bilebilirken, neyin basit olduğunu bilemiyoruz. Bir şeyin parçaları olduğunu görebiliriz, ancak eğer göremiyorsak belki de saklıdırlar veya göremeyeceğimiz kadar küçüktürler ve asla tam olarak emin olamayız. Peki, bu durumda, bir şçyin hakiki anlamda basit olduğunu nasıl bilebiliriz? Sadece öyle olduğu yanılgısına düşerek.

Sonsuz parçalar

Basit şeyler mutlaka olmak zorunda mıdır? Çoğu zaman parçaların içinde parçalar görürüz: Örneğin bir otomobilin motorunda. Peki, bu örüntünün sonsuza dek devam ettiğini ve parçalar içinde her zaman başka parçalar olduğunu varsaymamak için bir neden var mı?

Bazen bütün bu parçalar içindeki parçaların bir yerde sonlanması gerektiğinde ısrar edilir. Karmaşık olan her şey mutlaka karmaşık olmayan bir şey üzerine oturmalıdır. Gözleme dayalı kanıtlar bize bunun böyle olmadığını söylüyor, zira hâlâ saklı duran ve gözlenemeyecek kadar

3. Karmaşık bir tikel.

küçük parçalar var olabilir. Çıplak akıl da bu görüşü desteklemiyor gibi. Dünyanın gitgide küçülen parçalara sahip sonsuz bir karmaşıklık barındırdığını varsaymak bir çelişki mi olurdu? Neden sonsuz bir karmaşıklığın olamayacağına dair kesin bir iddia da pek ortaya konamıyor. Dolayısıyla

basit şeylerin mutlaka var olmaları gerektiğine inananlar da bu düşüncelerini muhtemelen bir başka görüşe dayandırmaktalar.

Atomculuk (bölünemezcilik) denilen felsefi bir duruş vardır ve işte böyle bir dayanak oluşturabilir. Bir atomcu atomların veya atomsal parçaların olduğuna inanır. Burada atom derken sözcüğün orijinal anlamını ifade ediyoruz: Olanaklı en küçük ve dolayısıyla bölünemez olan şeyler. Kimyasal kuramdaki atomlar bu bağlamda atomsal değildirler. Periyodik tabloda yer alan atomlarda protonlar, nötronlar ve elektronlar bulunur. Felsefi anlamda bir atomcu ise her şeyin olanaklı olan en küçük birimlerden meydana geldiğine inanır. Aslında, teoride dünyanın eksiksiz bir açıklamasını sadece tüm atomların nerede olduklarını ve doğalarını saptayarak yapabilirsiniz. "Sadece" bunu yaparak diyorum ancak elbette bu muazzam bir iş olurdu: İnsanlık tarihi boyunca da bu denli büyük bir işe asla girişilmemiştir. Gene de, ilkesel olarak bunu yapmak mümkün ve bir filozof için de aslolan budur.

Yukarıda anlatılanlardan da açıkça anlaşıldığı gibi, herhangi bir atomculuk formu için bilhassa kuvvetli bir kanıt bulunmuyor. Bazı atomcular her ne kadar buna bilimsel bir ruhla inansalar da bu daha ziyade felsefi bir duruştur. Ve kesin olarak ispat edilememesine karşın, gene de ikna gücü yüksek bir hipotez olabilir.

Bu bölümde asıl üzerinde duracağımız konuyu, yani bütünler ve parçaları arasındaki ilişkiyi de bu hipotezin girizgâhı vasıtasıyla irdeleyeceğiz. Bütün, onu oluşturan parçaların toplamından bir anlamda daha mı büyüktür yoksa sadece bu toplamdan mı ibarettir? Bu tuhaf bir soru

gibi gelebilir ancak derin bir felsefi önem taşımaktadır ve ileride bunun daha iyi anlaşılacağını umuyorum.

Bazı durumlar vardır ki bir bütün yalnızca onu oluşturan parçaların bir toplamı gibi görünür. Örneğin bir taş yığınını düşünün. Bu yığında belki yüz adet taş var. Bu yığını bir bütün olarak da düşünebiliriz ve bu durumda yüz adet taşın kümelenmesinden başka bir şey değil gibi görünüyor. Ne var ki, bütünün bazı özgülüklerinin parçaların özgülükleri olmadığını böyleyken bile görebiliriz. Diyelim ki, bu yığın bir metre yüksekliğinde. Oysa, parçaların her biri bundan çok daha alçak. Gene de, bunun mucizevi bir fark da yaratmadığını düşünebiliriz. Bütün kabaca piramit şeklinde bir yapı oluşturmuş olsun. Taşlar tek tek bu yapının yüksekliğinde değiller fakat üst üste öyle bir biçimde düzenlenmişler ki kendi yüksekliklerini birleştirerek her birinden daha büyük olacak bir yükseklik oluşturmuşlar. Tek tek yükseklikler, uygun bir biçimde düzenlendiğinde, bütünün yüksekliğine de bir katkı yapmış olurlar. Yani, bütünde, parçalarda bulunmayan bir özgülük olması, parçalar ve bunların düzenlenmesi bağlamında kusursuz bir biçimde izah edilebilir.

Buraya kadar her şey çok güzel. Fakat bazı durumlar var ki her şey bu kadar basit değil. Tekrar cep telefonunu düşünelim. O da bu taş yığınında bulunan bazı özelliklere sahip. Örneğin uzunluğu tamamen onu oluşturan parçaların düzenleniş biçiminin bir sonucu. Ancak bazı özgülüklerini açıklamak biraz daha zor. Açıklaması pek kolay olmayan birtakım becerileri var. Ses sinyallarini iletiyor ve alıyor ve bu sayede mesafeler arası görüşmeyi mümkün hale getiriyor. Artık telefonların çoğunda bir sürü başka

özellik de var. İnternete girebiliyor, fotoğraf çekip depolayabiliyor ve müzik çalabiliyorlar.

Uzunluğu meselesi ise bu bir nevi muhteşem becerilerininkinden biraz farklı. Uzunluk söz konusuyken, parçaların zaten sahip oldukları bir özgülüğün sayısı artıyordu. Her bir parçanın birbirine eklenen tek tek uzunlukları vardı. Ancak telefonun bazı işlemleri söz konusu olduğunda tek tek parçaların bir becerileri yok. O bakımdan, burada uzunluk durumuyla benzeşim gösteremez. Yani telefonun dörtte biriyle dörtte birlik bir konuşma gerçekleştirildiğini söyleyemeyiz; oysa, bütünün uzunluğunun dörtte birine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu benzeşmeme hali de şuna işaret eder: Bazı durumlarda bir özgülük belli derecelerde olabilir ve bir bütün de yalnızca parçalardakinden daha fazlasına sahip olabilir; fakar diğer durumlarda bütünün bir özgülüğü vardır ki bu özgülüğe parçaların hiçbiri sahip değildir. Bunun yansımasını bir şeylerden bahsediş biçimimizde görebiliriz. Yalnızca bütüne telefon deriz ama onu oluşturan parçalar birer telefon değildir. Oysa, taş yığınına gelirsek, bütüne atfettiğim bir şey –uzunluğu– daha az bir dereceye kadar aynı zamanda parçalara da atfedebileceğim bir şeydir.

Tüm hakikat

Burada bir sürü varsayım attım ortaya ve eğer siz de profesyonel bir filozof olursanız bunları tespit edip eleştirebilme yetisiyle donatılacaksınız, gelin görün ki, en cazip mesleklerden biri olmadığını göz önüne alarak devam ediyorum. Özellikle ilginç olabilecek bir ayrıma dikkat çekmek istiyorum.

Daha önce iki bütün örneğini ve aralarındaki farkı irdeledim. Ama belki de bu iki örnek başlangıç için biraz fazla farklıydı. İlkinde yalnızca dağınık parçalardan oluşan bir kümelenme vardı. Örneğin bir yığının en üstündeki taşı alıp bir başka yığına ekleyebilirim. Ancak bir cep telefonu daha ziyade tümleşik bir bütündür. Üst kısmını çekmeye kalkarsam alt kısmı da onunla birlikte gelir. Uygun bir biçimde birleştirilmiş bir bütün ama bu da onu parçalara ayıramayacağım ya da içini açamayacağım anlamına gelmez. Bu noktada yalnızca parçalardan oluşan bir başka yığına dönüşebilir, ama şimdilik taş yığınının sahip olmadığı bir bütünlüğe sahip gibi görünüyor. Filozoflar da bazen tözleri –tümleşik bütünler– bu gerekçeyle salt kümelenmelerden ayrı bir yere koyarlar.

Bu ayrım oldukça önemlidir. Eğer yığındaki bazı taşları değiştirirsem, o zaman, farklı bir yığınım olur çünkü bir kümelenmenin kimliğini parçaların belirlediğini farzederiz. Bazı parçalar farklı zamanlarda farklı kümelenmelerin üyeleri olabilseler de, eğer farklı parça gruplarımız varsa, farklı kümelenmelerimiz var demektir. Fakat eğer cep telefonumun bir parçasını –mesela kapağını– değiştirirsem, sırf bu nedenle farklı bir telefon olmaz (I. Bölüm'de bahsi geçen nicel kimlik anlamında). Tözler, yalnızca parçalardan meydana gelen bir kümelenmenin aksine, onları oluşturan parçalardaki bir değişikliğe direnebilirler.

Bu bölümün kalanında tartışılan durumların hepsi de bu tür tözleri veya tümleşik bütünleri ilgilendiriyor, zira bunlar oldukça çetrefilli birtakım soruları da beraberinde getiriyor. Telefonun çağrı alma becerisi varken parçaları bunu yapamıyordu. Bütünün bu becerisi tamamen par-

çalar üzerinden açıklanabilir mi, bunu ayrıca sormak lazım.

Taş yığınını ele aldığımızda, bütün olarak yüksekliği ve tabii ki şekli onu oluşturan parçaların ve nasıl düzenlendiklerinin bir sonucu gibi görünüyordu. Peki, aynı şey tümleşik bütünlerin özgülükleri ve onların bir nevi özel becerileri için de geçerli mi? Muhtemeldir. Küçük bir cep telefonunun nasıl çağrı yapabildiğini, e-postalar gönderebildiğini ve müzik çalabildiğini bilmiyorum. Neredeyse tüm bunlar sihirli bir beceri gibi geliyor. Fakat bunun sihirle hiçbir alakası olmadığını da tahmin edebiliyorum. Bir yerlerde bir teknisyen bu becerileri hangi parçaların ortaya çıkardığını ve düzgün bir biçimde çalışabilmesi için nasıl düzenlenmeleri gerektiğini biliyordur. Muhtemelen fabrikalardaki işçiler de bu parçaları belli yönergelere göre bir araya getirdiler. Bu teknolojiyi anlayan biri muhtemelen bu parçaların bütünün tüm özgülük ve becerilerini nasıl taşıdıklarını da anlayabiliyordur. Bu doğrultuda, bütün, parçalar doğru bir biçimde düzenlendiği müddetçe parçaların bir toplamı demektir.

Öte yandan, bu düşüncenin sorgulandığı bazı durumlar da vardır. Bazı nitelikler öyle özeldir ki daha yüksek bir gerçeklik boyutunda *belirirler* ve parçalar boyutunda bu niteliklerin hiçbirine rastlanmaz. Bir masayı salt parçaların birleştirilmesinden oluşan bir şey olarak düşünmek farklı bir şeydir: Düz bir ahşap satıh altına yerleştirilen dört ahşap ayağı. Peki, bir insanı salt belirli bir biçimde bir araya getirilmiş çeşitli et ve kemik parçalarından ibaretmiş gibi düşünebilir miyiz? Bir insan canlı bir şeydir. Canlılık da bütün bir organizmanın bir özgülüğü gibidir ve onu parçaların arasında bulamayız. Bir diğer belirgin durum da

bilinç veya zihin için söz konusu. Bizler acı, kaşıntı veya renkler gibi duyumları deneyimleyebilen ve bunlar üzerine kafa yorabilen, düşünen şeyleriz. Zihinsel olanın tam bir açıklamasını yalnızca fiziksel bir açıdan, özellikle de beyni merkeze koyarak yapmak mümkün müdür? Yoksa zihinsel olan salt doğanın belli bir boyutunda beliren tamamen yeni ve özel bir tür nitelik midir?

Filozoflar bu mesele karşısında iki genel duruş sergilerler. Bir *indirgemeci*, bütünün tüm işlevlerinin nihai olarak parçalar aracılığıyla açıklanabileceğine inanır. Bir indirgemeci, beynin bilinci nasıl ürettiğine dair henüz tüm ayrıntıları bilmediğimizi kabul etse de, en nihayetinde bilim tüm olguları keşfettiğinde bunu başaracağımıza inanır. Bu felsefi bir duruştur. İndirgemecilik henüz kanıtlanmış değil. Öte yandan, indirgemeciliği makul bulanlar parçalarla bütünün açıklandığı yeteri kadar durumun zaten mevcut olduğunu, bir genellemeye gidilebileceğini ve evrensel bir durum olarak varsayılabileceğini düşünürler.

Bütünün parçaların toplamından daha fazla bir şey olduğunu savunan *belirimcilik* de (*emergentism*) bu görüşün karşıtı konumundadır. Bu düşünceyi açıklamanın çeşitli yolları vardır ve farklı belirimciler tam olarak aynı şeyi savunmuyor olabilirler. Bu görüşü açıklamanın yollarından birinde, bildiklerimiz ve bizi şaşırtacak şeyler ya da öngörebildiklerimiz üzerinden gidilir. Örneğin, eğer beyinle ve nöronların nasıl çalıştığıyla ilgili her şeyi bilseydik, gene de bilinç fenomenini veya bir şeyi deneyimlemenin nasıl bir şey olduğunu öngörebilmemiz mümkün olmayabilirdi. Bir sinirbilimci sözgelimi kırmızı bir şey algıladığımızda beyinde tam olarak neler olduğunu bilebilir belki, ancak kırmızıyı görmenin nasıl bir

his olduğunu anlayabilmesi için bunu bizzat deneyimlemiş olması gerekirdi. Ve daha önce hiç kırmızı görmemişse, kırmızı rengi görmenin nasıl bir şey olduğunu sinirbilime dair öğrendiği her şeye rağmen asla bilemezdi.

Gelgelelim, belki de asıl şaşırtıcı olan psikolojimizle ilgili basit bir olgu, ki bu da belirimciliğin iddiasıyla ilgili fikrimizi tam olarak yansıtmaz. Dolayısıyla belirimcilik görüşünün bildiriminde kullanılan ikinci yol, bizi neyin şaşırtacağından ziyade, mevcut olan üzerine inşa edilen bir kuramdır. Belirimci burada şunu iddia eder: Bütünde, ne onun parçalarında, ne bunların toplamında ne de düzenlenişlerinde var olan hakiki anlamda özgün fenomenler bulunur. Ve nasıl ki indirgemeciliğin doğruluğundan emin olmak ve bir şeyin gerçekten de basit olup olmadığını bilmek zor bir işse, bu tür bir belirimciliğin de doğruluğundan emin olmak bir o kadar zordur. Görünen o ki, zihnin bedensel parçalardan nasıl belirdiğine dair ayrıntılı bir açıklamamız yok, fakat bu tamamen kendi cahilliğimizden de kaynaklanıyor olabilir. Henüz kanıtlanmış bir kuramımız yok ve olma ihtimali de pek fazla değil. Gene de, geçmiş bize gösteriyor ki, bilimdeki ilerlemeler her an bizi şaşırtabilir.

Temelcilik çok mu sıkıcı?

Dünyanın iki farklı resmine bakıp bilimlerin nasıl bir yan yanalık içinde olduklarını görebiliriz. Biri tersten bir piramit şeklindedir. En altta, diğer tüm bilimleri sırtlayan tek bir bilim vardır. Çoğu indirgemeci için bu fizik bilimidir: Muhtemelen parçacıklar ve tabi oldukları yasala-

rı ilgilendiren temel fiziktir bu. Onun üstünde kimya ve onun da üstünde biyoloji gibi bilimler yükselir. Daha da yukarıda ise psikoloji, ekonomi, sosyoloji ve antropoloji gibi "bilimler" görürüz. Ne var ki, bir indirgemeciye göre en nihayetinde tümü de fizik üzerinde yükselir ve onunla açıklanabilirler. Tüm hakikatleri birer hakikat yapan da temel parçacıklar ile fizik yasalarının düzenlenmeleridir.

Buna karşıt olan resimde ise, bilimler, birbirlerinden belli bir ölçüde bağımsızdırlar. Canlılığın beliren bir özgülük olduğu iddiası doğrultusunda, örneğin, biyolojiyi ele alalım. Bazıları biyolojinin tüm hakikatlerini biyokimyanın hakikatlerine indirgeme girişiminde bulundu ve her şeyin DNA'ya bağlı olduğunu söyledi ve DNA da kimyanın hakikatlerine ve en nihayetinde de fiziğinkilere indirgenebilirdi. Ancak, gene de, organizmalardan bahsederken onları parçaların toplamı değil de birer bütünlermiş gibi kabul etmemizin sağlam gerekçeleri var. Örneğin evrim kuramındaki doğal seçilim, tarafsızca, en üst düzey özgülükleri seçer. Uzun boynu zürafaya beslenirken rakipleri karşısında bir avantaj sağlar ve doğrudan DNA'sıyla ilgili değildir.

Görünen o ki, organizma, bir bütün olarak, bir bütün seviyesinde ihtiyaç duyduğu şeyi edinmek için bir bakıma kendi DNA'sını kullanıyor. Bunu doğru kabul edersek, bütünün gözlemlenebilir makroskopik özgülüklerini zürafanın mikroskopik fiziksel olguları belirlemiyor, tam tersi oluyordur. Organizmalar bütün olarak yaşar ve ölürler, beslenir veya aç kalırlar ve bazen de ürerler; genleri veya molekülleri değil. İnsanın genlerinin yürüyüşe çıktığını söylemek tuhaf olurdu: Yürüyüşe çıkan o kişidir. Benzer şekilde, şeyleri gören de kişilerdir. Öyle ki, gözler bile as-

lında görmezler; onlar görmek için kullandığımız şeylerdir. Ve beden parçalarımız her ne kadar canlı ve organik olarak tanımlanabilseler de, organizma değildirler ve bütünden ayrıldıkları takdirde canlılık gösterme yetileri de ortadan kaybolur. Mesela bedeninden koparılmış bir el ne kadar süre canlı kalabilir ki (evet, 1946 yapımı *The Beast with Five Fingers*'ı izledim ama bu bir fantezi ürünüydü).

Bu etkenler, her ne kadar kesin olmasalar da, *bütüncülük* (*holism*) dediğimiz görüşü cazip hale getirebilirler. Bu yaklaşıma göre, bütünler, parçalar karşısında bir bakıma önceliğe sahiptir. Öncelik fikri de çeşitli şekillerde açıklanabilir. İndirgemecilerin bunu nasıl reddettiklerini görmüştük. Onlar bütüne ait olguları parçalara ait olguların belirlediğini söylerler. Bütüncü birine göre ise, daha önce de gördüğümüz gibi, bunu açıklamanın farklı yolları vardır. Bir tanesinde, bütüne ait olguların parçalara ait olgular tarafından belirlendiği izlenimini veren evrimsel seçilim gibi durumlara başvurulur. İndirgemeciliğe itiraz etmenin bir diğer yolu da bu bölümün başlığını inkâr etmek ve bütünlerin salt parçaların toplamından ve düzenlenişlerinden ibaret olmadıklarını savunmaktır.

Hem zihin felsefesinde hem de biyoloji felsefesinde yer tutan indirgemecilik ve belirimcilik meseleleri mevcut tartışmanın tam kalbindedir. Metafizik de belirimciliğin doğru olması durumunda olup bitenleri izah etme rolünü üstlenir. Bu konu hâlâ bir kesinlik kazanabilmiş değil ve geleceğin metafizikçilerinin daha fazla ilerleme kaydetmelerini ummaktan başka yapacak bir şey yok. Bir şeyin onu oluşturan parçalarından *daha fazlası* olmasının ne anlama geldiği ise daha ayrıntılı bir biçimde incelenmesi gereken bir mevzu.

IV. Bölüm

BİR DEĞİŞİM NEDİR?

Buraya dek neyin var olduğu üzerine eğildik ve konuyu da oldukça genel bir çerçeveye oturttuk. Masaların, sandalyelerin, cep telefonlarının, insanların ve zürafaların olduklarını biliyorum ancak, soyut düzlemden bakarsak, tikellerin ve bunların özgülüklerinin ve bazen de tikellerin parçalarının da var olduklarını söyleyebiliriz. Zaten bundan daha soyut bir durum da olamazdı. Gelgelelim, düşünme biçimimize bu aşamaya dek çoğunlukla fiziksel orta-boylu nesne örneğinin yön vermiş olması da rahatsızlık verici olabilir. Hiç kuşkusuz çevremiz tam da bu tür şeylerle doludur, ancak var olanın salt bunlardan ibaret olduğunu da düşünmemeliyiz. Her şeyi tanımlamış olsak bile, her şeyi tanımlamış olduğumuz kesin olmaktan epey uzaktır. Elbette, bu tam da bir filozoftan beklenecek kadar muğlak ve paradoksal bir bildiri fakat gene de hâlâ savunulabilir. "Şey" dediğimizde sıklıkla nesneyi, muhtemelen de fiziksel nesneyi kastederiz. Fakat her şey fiziksel bir nesne değildir.

Fincanlar, kediler ve ağaçlar gibi tikellerimiz var ve bir de kırmızılık, kırılganlık ve dört ayaklılık gibi özgülüklerimiz var. Peki ama ya birinin yüzünün kızarması, tırtılın kelebeğe dönüşmesi, bir demir parçasının kor haline gelmesi ya da bir kitabın masadan düşmesi söz konusu olursa? Bunlar değişim barındıran olaylardır. Peki, güneşin domatesi olgunlaştırması, II. Dünya Savaşı ya da küçük bir bebeğin ihtiyar bir adama dönüşmesi gibi daha uzun süreçler için ne düşünebiliriz? Tüm evrenin başlangıcından sonuna dek olan tarihine ne demeli? Bu olay ve süreçler hiç kuşkusuz gerçekliğin bir parçası gibi duruyorlar. Bunların var olduklarını inkâr etmeye pek yanaşmayız. Bunlar dünyamızın gerçek özellikleridir. Fakat, yalnızca tikeller ve bunların özgülüklerinden bahsettiğimiz zaman, bunları pek hesaba katmayız. Tikelleri ve tüm özgülüklerini sıralamak bize yalnızca dünyada belirli bir zamanda ne olduğunun dural bir tanımını verir – tabii sıradışı bir düşünsel hamlede bulunmadıysak. Öte yandan, değişim, en az diğer her şey gibi dünyamızın bir parçasıdır. Onsuz hiçbir şey olmazdı. O yüzden, var olanlar listemize onu da eklememiz ve dolayısıyla onu da açıklamamız gerekiyor.

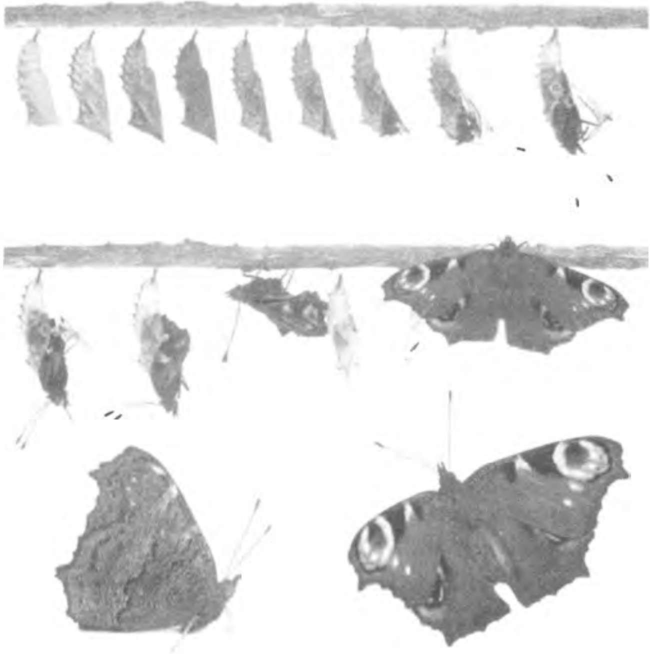
Meydana gelmek nedir?

Hep bir şeyler olur. Sadece düşlerimizde bile olsa, bunun böyle olduğundan eminizdir. O halde, bir olay nedir? Her daim bir değişim midir? Peki, bir süreç bundan farklı mıdır? Önce olaylardan başlayalım.

Elimizde en az iki olay kavramı olduğu notunu bir düşelim. Bunlar *dural*, yani değişmez de olabilirler. Kapının öğle vakti kahverengi olması bazı kavramlar nazarında bir olay olarak kabul görür. Peki, bunu bu şekilde sınıflandırmak en doğrusu mu? Belki de bu tür bir şeye bir olgu demek tam da hiçbir şey olmadığı için en doğrusudur: Hiçbir şey değişmemektedir. Öte yandan bu tamamen kişisel bir tercih de olabilir. Kullandığımız kavramı açıkça belirttikten sonra, istediğimiz şeyi olay olarak adlandırabiliriz. Ben de burada en azından bir parça değişim barındıran bir olay kavramını kullanacağım, ki bunun da nedeni bu bölümün odağında değişim fenomeninin olması.

Yukarıda süreçlerden bahsetmiştik, bunlar da hiç kuşkusuz çok miktarda değişim barındırırlar. Bir olayda yalnızca tek bir değişimin olabileceği de elbette düşünülebilir, ancak bir süreç kavramı, belirli bir sıralanımda meydana gelen birden fazla değişimi zorunlu kılar. Nasıl ki nesnelerde parça-bütün ilişkileri vardır, olaylar için de aynı durum geçerlidir. Bazı olaylar, parçalar yerine başka olaylar içerir. Bir komşunuza söylediğiniz "günaydın" sözünde "gün" ve "aydın" parçalarından oluşan iki olay vardır. Ve daha uzun ve daha karmaşık değişimler içeren süreçlerde de birçok parça olabilir. Örneğin II. Dünya Savaşı bir parça olarak Stalingrad Savaşı'nı, o da bir silahtan ateşlenen bir mermiyi barındırıyordu.

Hiç kuşkusuz olay ve süreç kavramları arasında sıkı bir bağ vardır ve aralarındaki ayrım da belli belirsizdir. Bir süreç ne zaman bir olaya dönüşecek kadar küçülür ya da bir olay ne zaman bir süreç olacak kadar büyür? Burada kesin bir sınır belirlemek zor olsa da, en azından bir süre-

4. Metamorfoz.

cin belirli bir sırada gerçekleşen birden fazla değişimden oluşan karmaşık bir sıra olduğunu söyleyebiliyoruz. Burada sıra önemli zira sıra değiştiğinde elimizde farklı bir süreç olurdu. Örneğin bir evin inşası bir süreçtir ve eğer sırayı değiştirirsek başka bir şey elde etmiş oluruz, tıpkı bir evin yıkılışı gibi. Bu bağlamda, bir değişim fikrinin hem olaylar hem de süreçler bakımından önem taşıdığını görebiliyo-

ruz ve bu meseleye şimdi daha yakından bakmak yerinde olacak.

Değişime direnmek

I. Bölüm'de tikelleri tartışmış ve nicel kimlik kavramını tanıtmıştık: Tıpatıp aynı olma kavramı. Bunu bir kafa karışıklığına yol açmadan anlatmak zor, zira öğrenmeye çalıştığımız, bir şeyin ne zaman bir diğer şeyle aynı olduğu. Ancak bu durumda da elimizde yalnızca tek bir şey olmuş oluyor. Bu nedenle, bazıları kimliğin bir ilişki olmadığını söylemiştir: Çünkü kimlik tam olarak muhafaza edildiğinde elimizde yalnızca tek bir şey olabilir fakat tüm hakiki ilişkiler en az iki şeyin varlığına muhtaçtır.

Peki, değişime uğrayan bir şey neden aynı kalmak zorundadır? Mesele şu: 2010'da saçı olan ve 2020'de saçı olmayan bir adam var diyelim, bu bilgiden yola çıkarak bir değişimin meydana geldiğini söyeleyebilmemiz için, 2010'daki saçı olan adamın 2020'de saçı olmayan adam *olması* gerekir. Eğer tıpatıp aynı kişiyse, o zaman, bir şeyler olduğunu –bir şeyin değiştiğini– ve bir adamın kelleştiğini söyleyebiliriz. 2010'da saçı olan birçok adam vardı ve hiç kuşkusuz 2020'de de saçı olmayan birçok adam olacak, fakat bir değişim için saçı olan bir adamın saçı olmayan bir adama dönüşmesine ihtiyacımız var. Burada kelleşmeye maruz kalan tek bir birey olması gerekiyor. Değişim olması için bir de özne olması gerektiği fikri de sıklıkla Aristoteles'e atfedilir, ki gerçekten de metafiziğin büyük bir kısmını ona borçluyuz.

Görünen o ki, aynısını tüm küçük ölçekli değişimler için de söylemek mümkün; öte yandan, daha büyük ölçekli değişimlere geldiğimizde değişimin öznesinin ne olduğu pek o kadar belirgin olmayabilir. II. Dünya Savaşı'nda değişimin öznesi neydi mesela? Belki de dünya idi. Bazı değişimler de birden fazla özne içerirler. Enerjinin bir nesneden diğerine aktarıldığı bir durumu ele alalım, örneğin iki bilardo topunun çarpışmasını. Buradaki enerji aktarımı, enerjinin yerinin değişmesine bağlı gelişen tek bir değişim midir, yoksa, iki farklı değişim mi söz konusudur: Istakayla vurulan topta enerjinin kaybı ile hedefteki topun enerji kazanması gibi? Değişimleri saymak kolay bir iş değil ve bunu yapmaya kalktığınızda dayanak sağlayacak pek çok felsefi kuram olması gerekir.

Bu tür bir kurama bakalım. Pek çok farklı türden değişim olabilir. Bir değişim, bir özgülüğün kazanılması veya kaybedilmesi, bir şeyin belirmesi veya yok olması olabilir veya tek bir özgülükte gerçekleşen bir değişim de olabilir. Tüm bu durumlar için çok daha fazlasını söyleyebiliriz.

Burada hem tikeller hem de bunların özgülüklerine dair yaklaşımımızı kullanıma sokabiliriz. Diyelim ki bir tikelin belli bir anda bir özgülüğü var: Domates yuvarlak. Fakat daha sonraki bir zamanda domatesin bu özgülüğü yok olmuş olsun. O halde, bir değişim meydana gelmiş demektir. Elbette, bu süreçte domates önceki yuvarlaklık özgülüğü yerine bir başka özgülük kazanmış da olabilir: Bir kamyonun tekerleği altında ezilip dümdüz hale gelmiş olabilir. Gene, burada da bir değişim meydana gelmiştir diyebiliriz. Peki, burada bir mi yoksa iki değişim mi söz konusu? Bir özgülüğün bir diğeriyle tek seferde yer değiştirmesi mi

yoksa iki ilişkili ve fakat farklı olay mı var: Yuvarlaklığın kaybolması ile düzlüğün kazanılması?

Bir özgülük bünyesindeki değişim farklı bir çeşit değişimdi. Benim düşündüğüm durum ise bir şeyin uzunluk özgülüğü olmasına ve fakat bunun azalması veya çoğalmasına işaret ediyor. Domatesin yanında salatalığın uzunluk olarak 20 santimetreden 30 santimetreye çıktığını varsayalım. Burada bir değişim meydana geldiği muhakkak ve salatalığın uzunluğunun 20'den 30 santimetreye birden çıkmadığı ve arada ulaştığı uzunluklar da düşünüldüğünde yavaş bir değişim olduğu anlaşılıyor. O bakımdan, buradaki değişim daha çok bir sürece benziyor. Ancak burada asıl önemlisi, uzunluğun belli dereceler, büyüklükler veya başka nicelikler barındıran tek bir özgülük olması. Bir başka açıdan bakarsak, belirlenebilir uzunluk kavramına dahil çok çeşitli belirli uzunluklar vardır da denebilir. Salatalık büyüdüğünde aynı belirlenebilir uzunluk özgülüğünü muhafaza eder ancak belirli uzunlukları da birinden diğerine geçerek değişir.

Daha önce bahsettiğim bir diğer tür değişim daha vardı: Bir şeyin oluşu ve yok oluşu. Burada, değişim bir şeyin özgülüklerinde meydana gelmekten ziyade bizzat o şeyde gerçekleşir. Oluşa geçer veya yok olur. Bunlar anlaşılması oldukça güç düşüncelerdir. Örneğin yeni üretilen sıfır bir otomobil imalat hattından çıkar ve yıllar sonra parçalara ayrılmak üzere hurdalığa gidebilir. Aslında, belki de yaratılan veya yok edilen hiçbir şey yok burada; yalnızca farklı kombinasyonlarda bir araya getirilen veya başka yerlerde kullanılmak üzere ayrıştırılan parçalar –ve parçaların parçaları– söz konusu olan. Anımsayın, enerji ne yaratılabilir

ne de yok edilebilir demiştik. Ne var ki, bunun üzerine çok fazla kafa yormak gerekmez zira bir değişimin meydana geldiğini söyleyebilmemiz için gereken tek şey, parçaların yeni bir bütün oluşturması veya bir bütünden ayrışması gibi nispeten zayıf bir anlamda bir oluş veya yok oluştur. Otomobilim parçalarına ayrıldığında, o parçalar ya da parçaların parçaları var olmaya devam etseler dahi, bir değişim meydana geldiğini bilirim.

Gelgelelim, bu tür değişim kuramları beraberinde bir sorun da getiriyor. Değişimin bir öznesi olması gerektiğini ve bu öznenin değişimden etkilenmediğini savunan Aristotelesçi düşünce daha modern zamanlarda hep sorgulanagelmiştir. Belki de, bunun nedeni, eskiden olduğunun aksine, uzay ve zaman arasında artık bir benzerlik görüyor olmamızdır. Bunu açmak lazım.

İnsan bedeni uzamsal parçalardan oluşur. Bir üst yarısı, bir de alt yarısı vardır. Bir kol, bir kalp, bir baş parmak ve daha bir sürü şey. Bunların hepsini bedenin uzamsal parçaları olarak düşünebiliriz: Uzaydaki parçalar. Bu bedenin 2010'da var olan bir parçası ve bir de 1970'te var olan bir parçası vardır. Bir parça da bugün tam 12.05'te yalnızca bir dakikalığına var oldu. Tabii eğer uzay ve zaman arasında yakın bir benzerlik varsa, o halde, zamansal parçaların da olması gerekir.

Peki ama bu neden önemli? Bazılarına göre zamansal parçalar değişimi açıklamaya yardımcı olabilir. Bu şekilde düşünen filozoflar, şeylerin değişimden etkilenmediklerini savunan eski Aristotelesçi kuramda bir sorun saptadılar: Farklı niteliklerin tıpatıp aynı olan tikele atfedilme zorunluluğu. Domates yeşil olmak ve kırmızı olmak özgülükle-

rinin ikisine birden sahiptir. Salatalık hem 20 hem de 30 santimetredir. Şayet şeylerin zamansal parçaları olduğu kanısındaysanız, o zaman, bu bağdaşmayan özgülüklere sahip olanın farklı şeyler olduklarını da söyleyebilirsiniz. Bir tanesi domatesin zamansal olan yeşil parçasıyken diğeri de kırmızı olan diğer zamansal parçasıydı. Burada uzayla olan benzerlik yine korunmuş oluyor. Bu arada, bir uzamsal parça kırmızıyken bir diğer uzamsal parça yeşil olduğunda domatesin aynı anda hem kırmızı hem de yeşil olması da bize tuhaf gelmez. Uzamsal veya zamansal olsun, bağdaşmayan özgülükler eğer farklı parçalar barındırabiliyorlarsa tüm çelişkiler de ortadan kalkar.

Tam mevcudiyet

Diyelim ki zamansal parçaları kabul etmiyorsunuz, o zaman, bir şeyin nasıl bağdaşmayan özgülükler barındırabildiğine farklı bir açıklama getirmeniz gerekir. Aristotelesçi kurama göre bir tikel var olduğu her anda tam bir mevcudiyete sahiptir. Domatesin kırmızı olan kısmı zamansal bir parça değil ama bütün bir domatestir. Gerçekten de "domates kırmızıdır" gibi şeyler deriz. "Domatesin zamansal parçası kırmızı" demeyiz. Ama burada dile özgü kullanımı dikkate almak yine metafiziksel açıdan pek de güvenilir olmayabilir.

Aristotelesçi yaklaşım *dayanımcılık* (*endurantism*) olarak bilinir zira tam mevcudiyete sahip tikeller değişimlere dayanırlar. Peki ama bu görüş bağdaşmayan özgülüklere sahip olmayı nasıl açıklayabilir? Bunun yanıtı elbette bu

bağdaşmayan özgülüklerin farklı zamanlarda ortaya çıkmasında saklıdır. Domates geçen hafta yeşildi ama bu hafta kırmızı. Gelgelelim, bu yanıtın bir de bedeli var. Bu yanıt, özgülüklerin salt tikellere bağlı olmadıkları anlamını taşıyor. Özgülükler her daim, örneğin belirli bir zaman gibi, bir başka şeye bağlı olmak durumundalar ve bu da bir özgülük sahibi olmanın ne demek olduğuna dair açıklamamızı karmaşıklaştırıyor. Buna karşın, zamansal parçaları savunanlar ve *süregelimciler* (*perdurantists*) dediklerimiz, zamansal parçadaki özgülüğün herhangi bir başka ilişkisel öğeye ihtiyaç duymadan tek başına var olabildiğini söylerler.

Süregelimciliğe göre, bir şey değiştiği zaman, onu bağdaşmayan özgülükler barındıran tek bir şey olarak değil, bu özgülüklere sahip farklı şeyler –zamansal parçalar– olarak görmeliyiz. Eğer bu görüşün amacı değişime bir açıklama getirmekse, bu zamansal parçaların bizzat değişmez olmaları gerekirdi. Eğer zamansal bir parça bizzat herhangi bir değişim geçirme yetisine sahip olsaydı, bu yaklaşımın ortaya çıkmasına vesile olan sorun yeniden belirirdi. Dolayısıyla, en ufak bir değişimde bile, farklı bir zamansal parça olması gerekir.

Bu tür bir değişimin aynı zamanda yeniden kökten bir biçimde kavramsallaştırılması da gerekirdi. Özgülük değişimleri karşısında dayanıklı bir değişim öznesi fikri yerine, bu kez elimizde dural özgülüklerin ardışıklığı olurdu, tabii onları hemen önceleyen ve izleyen şeylerin yarattığı belli belirsiz bir farkla birlikte. Değişim, bir ölçüde, bu tür zamansal parçaların ardışıklığının yarattığı bir yanılsama olurdu. Öte yandan bu düşünce bize hiç yabancı değil. Bu,

sinemada kullanılan filme benzer. Film şeridinde yer alan her bir kare bir değişmezdir; hareketsiz bir görüntüdür. Kareler görüntüleri hızla döndürebilen bir aygıt üzerinde ardışık bir biçimde dizilirler; hızla birbirlerini takip ettiklerinde hareket varmış gibi görünür. Süregelimciliğe göre dünyamızın işleyişi de buna çok benzer.

Elbette, bu kurama kuşkuyla yaklaşmamız için sağlam nedenler var. İlkin, bir değişim kuramı olmaktan ziyade değişimin bir inkârı gibi görünüyor. Zamansal parçaların her biri bütünüyle değişmezdir ve dolayısıyla yukarıda betimlenen tüm değişimler oluş ve yok oluşa indirgenir (zamansal parçaların). Belki de, en önemlisi, bir şeyin zamansal parçaların devamı olduğu fikrinin sorunlu olması ve dolayısıyla buradan çıkacak bir değişim açıklamasının da yine sorunlu olmasıdır.

Bir dizi değişmez zamansal parçanın hepsi birden hangi anlamda aynı şeye ait olabilir? Eğer kurama sadık kalırsak böyle bir şey söz konusu olamaz. Daha önce de gördüğümüz üzere, dayanıklı şeyler yoktur. Bir şey olarak kabul ettiğimiz, daha ziyade yalnızca ardışık dural parçalardan meydana gelen bir oluşumdur. O bakımdan, bir parça derlemesini dayanıklı bir şey olarak kabul edebilmemiz için buna uygun bir biçimde düzenlenmiş olması gerekir. Bu da parçalar arasında doğru bir ilişki bulunmasına bağlı olurdu. Zamanda ardışıklık da bir diğer gereklilik, zira aynı anda var olabilen iki ayrı zamansal parça, muhtemelen, aynı şeyin parçası da olamaz. Belki bir diğer ilişki de nedenselliktir, yani daha önce gelen zamansal parçaların daha sonra gelenlerin nedeni olmaları (bir sonraki bölümümüzün konusu da nedensellik).

Görünen o ki, meydana gelen değişimlerden bahsetmeden önce, bu tikellerin ardışık parçalardan inşasının da bu tarzda olması gerekiyor. Diğer bir deyişle, bir adamın kelleştiğini söylemeden önce, bu adamı zamansal parçalarla ve bunlar arasında belli bir ilişki kurarak inşa etmemiz gerekiyor. Karşılaştığımız sorun şuydu: Bir değişimin meydana geldiğini söyleyebilmemiz için, 2010'da saçı olan adamla 2020'deki kel adamın aynı kişi olması gerekir. Ancak bu da saçı olan adamla kel adam arasında uygun bir ilişki kurulabilmesi koşuluna bağlı olacaktır.

Dolayısıyla, süregelimcilikte, tüm bu ayrı parçaların uygun bir biçimde bağlanmasıyla ilgili bir sorun var. Peki ama değişimlerin en nihayetinde değişmez bileşenlerden oluşması gerçekten istediğimiz bir şey mi? Etrafımızda rastladığımız nispeten ufak değişimlerin salt dural parçaların ardılları olması akla yatkın mı? Bir halden bir diğerine atlanması, fark edilemeyecek kadar hızlı birleşme noktaları olduğu varsayımına rağmen, bir ölçüde düzensiz bir dünya yaratırdı. Burada, süregelimcilik, formda bir değişikliğe gitme koşuluyla, tekrar cazip bir düşünce haline gelebilir. Dünyayı sürekli bir değişim içinde olarak görebiliriz. Fasılasız, uzun bir değişim de yine bir süreç olurdu. Belki de dünya dural parçaların bir ardışıklığından oluşmuyor ama dinamik süreçler tarafından yönetiliyordur. Yani dünyamızda yaşanan süreçler yumuşak, bölünemez ve tümleşik bütünlerde meydana geliyordur.

Örneğin şekerin çayın içinde çözünmesini düşünelim, bu, doğal ve kesintisiz bir süreç gibi görünüyor. Süregelimcilik, bu hadiseyi, bir biçimde onları bir arada tutabilecek doğru ilişkiler kurmuş olan birtakım bağlantısız zamansal

parçalar derlemesi olarak betimlerdi. Fakat belki de bu süreçte tüm parçalar asli bir öneme sahiptir. Çözünür olmak bu süreçte bertaraf olmaktır, ki sürecin tam da bu şekilde ilerlemesi aslidir. Pek çok farklı süreç için de aynı şeyi söyleyebiliriz: Tümleşik ve kesintisiz bütünler gibi görünürler. Fotosentezi, insanın yaşam döngüsünü veya kristalleşmeyi düşünün. Bunları zoraki bir biçimde ve prensipte herhangi bir eski düzene göre bir araya gelen parçalardan oluşan derlemeler olarak görmek istiyor muyuz? Bence hayır, zira süreçler, bütünün parçalarının toplamından daha fazlası olduğuna dair akla yatkın bir vaziyet gösteriyor.

Artık değişimi bir kenara bırakıp gerçekten de bağlantılı bir şeye geçme vakti geldi. Daha şimdiden bir sonraki bölümün ana konusuna, yani gelmiş geçmiş en büyük felsefi sorunlardan birine dokunmaya başladık: Nedensellik.

V. Bölüm

BİR NEDEN NEDİR?

Gol atmak için bir futbol topuna vuruyorum ve gol oluyor. Takım arkadaşlarım da tebrik etmek için bana doğru geliyorlar. Neden? Çünkü bir gol attım. Golün nedeni bendim. Sonra bir bardağa çarpıp deviriyorum ve paramparça oluyor. Suçlusu benim. Neden? Gene bir şeyin olmasına neden olduğum için sorumluluk da benim. Bu örneklerde, işin içinde insanların da olması gerekir. Öte yandan bir kasırga ağaçların zarar görmesine ve sele neden olur ya da aşınan perçinler bir köprünün çökmesine neden olur.

Bazen bir şey bir başka şeye bağlıdır ve bu da oldukça belirleyici bir önem taşır. Topa vuruşum onun hareket etmesiyle bağlantılıdır. Ancak dünyadaki tüm olayların toplamını düşünürsek birçoğunun doğrudan bir bağlantısı da yoktur. Herhalde Napoléon'un Waterloo yenilgisi ile burnunuzu kaşımanız arasında hiçbir bağlantı bulunmuyordur. Belki diğer bazı müdahil olaylar vasıtasıyla oldukça dolaylı bir bağlantı olabilir, ancak bu herhangi bir önem arz etmeyecek kadar zayıf bir bağlantı olacaktır.

Bazı durumlar vardır ki, bir şeyin diğer bir şeyle bağlantısı üzerinde anlaşmazlıklar yaşanır. Örneğin tütün firmaları kanserle sigara içmek arasındaki bağlantıyı yıllarca inkâr etmiştirler. Mistikler düşünce yoluyla başkalarıyla iletişim kurabildiklerini ya da eşyaları hareket ettirebildiklerini iddia ederlerken, diğerleri de telepati ve telekinezinin gerçek olmadığını söylerler. Sonuç olarak, bu durumlarda nedensel bir bağlantı reddedilmiştir.

Şu ana dek dünyamızı meydana getiren genel şeyler üzerinde durduk. Özgülüklere, tikellere, karmaşık tikellere ve sonra da değişimlere baktık. Nedenler de irdelenmesi gereken bir diğer önemli kategoriyi oluşturuyor. Bu konu ile değişim arasında sıkı bir ilişki varsa da, tam olarak aynı şey değiller. Dünyada birçok değişimin, belki çoğunluğunun bir nedeni vardır, ancak bazı istisnalar da yok değildir. Kimi açıklamalara göre evren bir Büyük Patlama sonucu meydana geldi ve bu da muazzam bir oluş hadisesiydi. Bu anlamda, kulağa bir değişim gibi gelse de, buna neden olabilecek hiçbir şeyin daha öncesinde var olmadığı, dolayısıyla nedensiz olduğu söylenir. O bakımdan, nedeni olan değişimler ile nedensiz olanları ayırabiliriz. Öyle ki, uyuştukları durumlarda bile farklı şeyler olduklarını belirtmek gerekir. Neden değişimi üretendir ve bu da neden olunan bir değişimdir. Bu iki kavramı daha kesin bir biçimde ayırmak istersek, değişimi olmayan nedenler olduğunu da söyleyebiliriz. Bazen, nedenler, istikrar veya denge üretirler. Örneğin mıknatıslar herhangi bir şey meydana gelmeksizin bir arada durabilirler. Gelgelelim, bu da en az diğer örneklerdeki kadar açık bir neden gibi görünüyor.

Nedenler her yerde

Nedenselliğin anlaşılması felsefi görevlerin en büyüklerinden biridir ve bunun da tek nedeni filozofların yüzyıllardır bunun üzerine kafa yorması değil. Nedenselliğe bir açıklama getirebilmenin hayati bir önemi var, zira hemen her şeyi bir arada tutan odur, ki Hume da bu yüzden onu "evrenin çimentosu" olarak tanımlamıştır. Nedensellik neredeyse her yerde karşımıza çıkar ve eğer o olmasaydı herhangi bir şey için hiçbir şeyin önemi olmazdı. Sözgelimi, Arşidük Franz Ferdinand'ın vurulmasının büyük bir önem taşımasının tek nedeni, bu yüzden ölmesi ve anlatılanlara göre de bunun I. Dünya Savaşı'na neden olmasıdır. Aslında Gavrilo Princip'in tetiği çekmesinin tek nedeni, silahtan bir merminin çıkacağına ve merminin de daha sonra Franz Ferdinand'ın ölümüne neden olacağına inanmasıydı.

Sergilediğimiz her eylem bir şeylere neden olacağı düşüncesine dayanır. Örneğin çekici bir çiviye vurmamın tek nedeni, çivinin bu nedenle duvarı deleceğini düşünmemdir. Eğer çekiçle vurma ile sonuç arasında bir bağlantı olmasaydı, bu tamamen manasız bir eylem olurdu. Diyelim ki çekiç çivinin duvara saplanmasına neden olmadı ya da diyelim ki çekici vurduğunuz esnada rastlantısal bir değişim gerçekleşti: Çivi buharlaştı ya da yok oluverdi veya bir tavuğa dönüştü. Eğer şeyler arasında hiçbir nedensel bağlantı olmasaydı, dünyamız tamamen öngörülemez bir hale bürünürdü. Öngörülerimiz, mevcut olanlar kadar olmasa da, bizi bir yerde idare edecek kadar güvenilirdirler diyebiliriz. Bunu böyle kılan da nedensel bağlantıların bulun-

masıdır. Bu bağlantıların ne olduğunu belirlemek de bizim için hayati bir önem taşır. Örneğin bir hastalığın nedenini tespit etmek ölüm kalım meselesi olabilir. Ardından, hastalığa yakalanmış bile olsalar, insanların iyileşmesine neden olacak ilaçlar keşfetmek isteriz.

Bu örnekler nedenselliğin ne denli önemli olduğunu gösteriyor. Dolayısıyla nedensel bağlantıların ne olduklarını anlamak ve aktarmak filozoflar için bir tür ödev haline gelmiştir.

Neden ile mücadele

Sorunlardan biri de, nedensellik üzerine fikirleriyle felsefi tartışmalara hâlâ yön vermeye devam eden David Hume kaynaklı geleneksel bir düşünceye dayanır (İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, Cilt I, 1739). Hume bize nedensel bağlantıların gözlemlenebilir olmadıklarını söylemişti. Örneğin birinin bir ilacı yutması gibi bir olayı ve iyileştiği zaman da ikinci bir olayı görür fakat bu iki olay arasındaki nedensel bağlantıyı asla göremeyiz. Peki, o zaman, ilacın iyileşmenin nedeni olduğunu nasıl bilebiliriz? Buradaki sorun salt birinin bedeninin içinde neler olduğunu görememememizden (en azından kolaylıkla) kaynaklanmıyor. Hatta Hume en basit durumlarda bile nedensel bağlantıyı asla göremeyeceğimizi iddia eder. Topa vuruşu görebilirsiniz ve aynı şekilde topun da hareket ettiğini, ancak vuruş ile topun hareket etmesi arasındaki nedenselliği göremezsiniz.

Nedensel bağlantıları madem hiçbirimiz göremiyoruz, o zaman, neden gerçek olduklarını düşünüyoruz? Hume'un

5. David Hume.

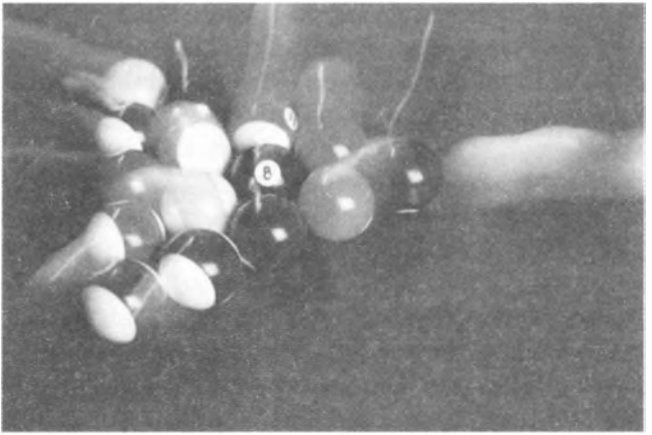
buna dair bir fikri vardı. İlk olayın ikincisine neden olduğunu düşünmemizin temel gerekçesi bunun bir örüntünün parçası olmasıdır. Ne zaman birinin bir topa vurduğunu görsem devamında topun harekete geçtiği görülür. Her örnekte bir olayın bir olayı takip ettiğini görürüm, fakat, bir yandan da, ne zaman ilki gibi bir olay görsem her zaman ikinci türden bir olayın da onu izlemiş olduğunu bilirim.

Hume'un birçok takipçisine göre bu sadece nedenlere dair bildiklerimizle ilgili bir meseleden ibaret değildir. Bunun gerçeklikte nedenselliğin bir açıklaması olduğu

görüşü de yaygın kabul görür. Felsefi bir okuma yapmaya başlamadan önce bir olayın bir diğerini meydana getirdiğini düşünebilirsiniz. İlk olay ile ikincisi arasında bir çeşit itme ya da zorlama vardır. Hume taraftarları ise bu tür bir itiş olduğuna dair herhangi bir bilgimiz olmadığını söyler ve zaten dünyayı anlamak için de böyle bir şeye ihtiyacımız olmadığını eklerler. Gereken tek şey olaylar ve bunların örüntüleridir. Şimdiye dek birçok kez topa vuruş olayı meydana geldi ve birçok top hareket etti. Tüm olup biten ise vuruş olayları ardından topların harekete geçmesiydi. Bu durumda, dünya, bazıları örüntüler oluşturan bağlantısız olaylardan meydana gelen bir yama işi olarak kavranmış oluyor.

Sözgelimi içi mozaikle dolu bir kovanız var. Kovayı şöyle bir sallayıp yere boşalttınız. Mozaikler bu durumda yere rastgele bir şekilde yayılacaklardır. Ancak, eğer mozaiklere biraz daha dikkatli bakarsam, birtakım örüntüler görme ihtimalim var. Kırmızı olanın hep mavi olanın yanında olduğunu veya kare olanın hep bir üçgen şeklinde olanın yanında olduğunu görebilirim. Zihnimi daha da zorlarsam çok daha ayrıntılı örüntüler fark etmeye başlayabilirim: Yuvarlak sarı bir mozaiğin hep ya yeşil bir kare ya da turuncu bir üçgenin yanında olduğunu görebilirim ve bu böyle gider. Denebilir ki dünyayı da bilimsel bir biçimde incelediğimizde aslında tam da böyle bir şey yapmış oluruz. Eğer ilaç almayı her zaman iyileşme takip ediyorsa, o halde, nedensellikten daha başka ne bekleyebiliriz ki?

Gelgelelim, bazıları farklı bir yaklaşımda bulunma eğiliminde oldular. Bu yaklaşım aynı zamanda iki farklı kuram önermesi yapan Hume'da da var. Birine göre nedensellik sadece sürekliliğe dayanır. Diğer kuram ise farklı

6. Nedensellik.

bir açıklama getirir. Neyin neye neden olduğunu sıklıkla denemeler yoluyla kavrarız. Çocukken oynadığınız bir bebeğin eğer arkasındaki ipi çekersek bebeğin konuştuğunu görürüz. Bunu birkaç kere tekrar eder ve her defasında bebeğin konuştuğunu fark ederiz. Öte yandan, gerçekten nedensel bir bilgiye ulaşmak için, bebeğin ip çekilmediğinde konuşmayacağını da bilmeniz gerekir. En nihayetinde, eğer bebek ipi çekseniz de çekmeseniz de sürekli konuşuyor olsaydı, konuşmasının ipin çekilmesiyle ilgili olduğunu muhtemelen düşünmezdiniz. İşte bu noktada bir kavrayışa ulaşırız. Bir nedeni, onu bir başka olayın takip ettiği bir olay olarak düşünebiliriz ve ilki olmadığı takdirde ikincisi de meydana gelmeyecektir. Bunlar Hume'un sözleriyle neredeyse tıpatıp örtüşüyor.

Peki ama bunu nasıl biliyorum? Bir olayın bir diğerini takip ettiğini görüyorum ancak ilki olmasaydı, ki aslında oldu, ikincisinin gerçekleşmeyeceğini nasıl bilebiliyorum? Burada bizi kaygılandıran, ikincisinin gerçekleşmeyeceği düşüncesinin aslında ilkinin ikincisinin nedeni olduğu kabulüne bağlı oluşu. Bu iyi bir şey değil, zira kuramın bize bir olayın bir şeye neden olması durumunu açıklayabilmesi ve böylelikle öncel bir nedensellik kavrayışına dayanmaması gerekiyordu (yoksa bu dairesel bir açıklama olurdu).

Bu sorunun iki çözümü var. İlki metafiziği biraz daha ayrıntılı olarak devreye sokarken, diğer çözümün ayakları biraz daha yere basıyor diyebiliriz. Filozoflar bunu şu şekilde çözmeye çalışırlar: Dünyamızda hem birinci hem de ikinci olaylar meydana gelirken, tıpkı bizimkine benzeyen ama ilk olayın gerçekleşmediği bir başka dünya daha vardır. Eğer bu dünyada ikinci olay da gerçekleşmiyorsa, o zaman, bizim dünyamızdaki birinci olayın ikinci olayın nedeni olması geçerli olacaktır. Diğer bir deyişle, her iki olayın da dünyamızda meydana geldiğini kabul ettiğimize göre, ilkinin gerçekleşmemesi ancak bir başka olanaklı dünyada ihtimal dahilinde olabilecektir. Bu da Hume'un ikinci nedensellik kuramındaki beklentiyi besler. A olayı B olayına neden olur, çünkü tek farkı A olayının olmadığı, tıpkı bizimki gibi olan dünyada B olayı da meydana gelmemiştir.

Bu tarz olanaklı dünyalardan bahsetmek metafiziksel bir ölçüsüzlük gibi gelebilir. VIII. Bölüm'de de bu tür dünyalar çıkacak karşımıza. Öte yandan, bir olay meydana gelmemişse ikincisinin de gerçekleşmeyeceğini bilmenin bir tartışmalı yolu daha var. Bu daha ziyade mütemadiyen

uygulanan bilimsel bir yaklaşım. Diğer dünyalarda neler olduğu üzerine düşünmek yerine, gerçek bir deney de yapabiliriz. Bunun için, öncelikle, aklımıza gelebilecek her bakımdan, mümkün mertebe birbirine benzeyen iki deney vakası oluşturmamız lazım. Sonra bir deneyimizde söz konusu olay uygulamaya konur. İkincisinde ise bu olay uygulanmaz. Daha sonra uygulamaya konan etkenin sonucu değiştirip değiştirmediğine bakarız. John Stuart Mill buna farklılık metodu demişti.

Bazılarına göre bu metod gerçeklikte nedenleri keşfetmenin temel bir yoludur. Örneğin bir ilacın işe yarayıp yaramadığını, yani iyileşmeye neden olup olmadığını görmek için çok sayıda insanı rastgele iki gruba ayırırız. Eğer sayı yeterliyse ve rastlantısallık hakkıyla uygulanmışsa, o zaman, elimizde birbirine yeteri kadar benzeyen iki grup olacaktır. Daha sonra bir gruba deneysel ilacı verirken, diğer gruba vermeyiz. Diğer gruba, tedavi olma düşüncesi bile bir iyileşmeye neden olabileceği için plasebo verilir. Eğer ilk grup bir iyileşme gösterir ve diğeri göstermezse, iyileşmenin nedeninin ilaç olduğuna karar verilir. Bu tür deneylere rastlantısal kontrollü deneyler denir ve Hume ile Mill'in kuramsal olarak açıkladıklarını büyük ölçeklerde göstermeyi amaçlar. Biz de ilki olmadan (ilacın alınması) ikincisinin (iyileşme) olamayacağını gerçek bir deneyle görme şansına sahibiz.

Nedenselliğin karşı-olgusal bağımlılık kuramları olarak bilinen bu tür kuramların çok ciddi bir sıkıntısı var. Nedensellik aslında bu farklılıkla mı alakalı? Neyin neye neden olduğunu belki de anlamamızı sağlayabiliyor ancak bir şeyin bir başka şeye neden olmasının ne anlama geldi-

ğini tam olarak açıklayamıyor. Buna şu açıdan bakalım: İlacı alan grup, plasebo ilacı alan bir grup olsa da olmasa da, zaten iyileşecekti. Diyelim ki idari bir hata yapıldı ve plasebo alması gereken grup unutuldu ve deneyin bu kısmı hiç yapılmadı. Bu, ilk grubun daha iyiye gitmesinde ilacın etkisi olmadığı anlamına gelir miydi? İlacı aldılar ve iyileştilerse, ilacın etkisinin bir başka yerde olan bitenle bir ilgisi olup olmadığını sorgulamak da kaçınılmaz olacaktır. Benzer biçimde, bir topa vurduğumda top hareket ediyorsa, bir başka olanaklı dünyada ya da kimsenin topa vurmadığı benzer bir deney ortamında neler olduğunun topa vuruşumun topun hareket etmesinin nedeni olması üzerinde nasıl bir etkisi olabilirdi?

Bu uslamlama ardında yatan düşünce şu: A ve B dediğimiz iki olayımız olduğunda, A'nın B'ye neden olup olmadığı meselesi yalnızca A ve B ile ve aralarında olan veya olmayan herhangi bir bağlantıyla ilgilidir. Diğer zaman ve mekânlarda ne olduğunun herhangi bir önemi yok gibidir. Bu görüş *tekilcilik* (*singularism*) olarak bilinir. Peki, bu görüş nasıl doğrulanabilir? Bunun bir yolu, asıl önemli olanın ilacın iyileşme sağlayabilecek hakiki bir gücü olup olmadığını söylemektir. Daha da önemlisi, söz konusu ilacın bu tikel hastayı iyileştirme gücü olup olmadığını bilmek isteyebilirim. Eğer öyleyse, o zaman, ilaç doğru şekilde alındığında iyileşmeye neden olmaktadır. Benzer olarak, topa vurduğunuzda onu hareket ettiren, vuruştaki nedensel güç olacaktır. Bu duruma etkisi olanlar yalnızca ayak ve toptur.

Hal böyleyken, daha önce bahsettiğimiz iki Humecu görüşe dair bir şeyler söylememiz gerekiyor. İlkinde neden-

sellik sürekliliği gerektiriyordu. Tekilci biri de bu görüşün sorunlu olduğunu söyleyecektir. Zira bu görüş belirli nedensel iddialar ile genel olanları karıştırıyor gibidir. Belirli bir iddiada, bu ilaç bu hastayı iyileştirdi denir. Genel bir nedensel iddiada ise bu tür bir ilacın herhangi birini iyileştireceği söylenir. Sigara içmenin kansere neden olduğunu iddia ettiğimizde genel bir nedensel iddiada bulunmuş oluruz. Kurama göre, belirli bir olayın bir diğerine neden olması için, onun bir örüntünün parçası olması gerekir: Diğer bir deyişle, genel bir nedensel doğru olması gerekir ve bu durumda tikel vaka örneklerden birini oluşturur.

Hume'a bu hususta karşı çıkan biri burada açıklamanın tersten yapıldığını ileri sürebilir. Genel nedensel doğrular olmasının gerekçesi aslında tikel olanları genellememizden kaynaklanır. Bu tikel adam sigara içiyordu ve bu da kansere yakalanmasına neden oldu ve bu adam aynı zamanda sigara içerek kansere yakalandı ve bu böyle gider; böylelikle tüm bu tarz tikel nedensel iddiaları genelleyerek sigara içmenin genel olarak kansere neden olduğunu söyleyebiliriz.

Çanlar Hume için çalıyor

Gelgelelim, tikel ve genel nedensel doğrular arasındaki bağlantı pek o kadar açık ve basit olmayabilir. Tüm hayatı boyunca sigara içen ve fakat kansere yakalanmayan bazı insanlar olduğunu biliyoruz. Gene de, sigara içmenin kansere neden olduğu konusunda bir doğruluk payı oldu-

ğuna inanıyoruz. O halde, genel nedensel doğru ne anlama geliyor ya da neyi gerektiriyor? Şöyle diyebiliriz: Sigara içmek kanser oluşumuna yol açabilir. Gerçekten de pek çok vaka bunu doğrulamakta ancak her vaka muhakkak kansere yol açar da denemez. İhtimaller çok güçlü –tütün kanserojendir– fakat bazı durumlarda da bu hain plan pek tutmuyor gibi. Bazı kişilerde belki öyle genler var ki bunlar tütünün etkilerini bertaraf edebiliyorlardır. Dolayısıyla tüm durumlara uygulanmayan genel bir nedensel doğru da olabilir. Böylece, bir ilacın belirli bir hastalığa karşı etkili olduğunu rastlantısal kontrollü bir deney gösterebilir ancak bu yalnızca istatistiğe dayandırılabilir. Araştırma grubundaki bazı insanlar iyileşme gösterebilir ama ilaç hepsinde etkili olmayabilir. Bu durumda, bireysel olarak ilacın benim üzerimde de bir etkisi olmayacağı ihtimal dahilindedir.

Bir nedenin, belirli bazı şeylerin neden hepsinde değil de bir kısmında etkili oluşunun sağlam gerekçeleri olabilir. Hume kendi görüşüne bir alternatif olan nedensel güçler yaklaşımını biliyordu. Ancak bu tür bir görüşte nedenlerin kendi etkilerini de zorunlu kılmalarının gerektiğini düşünüyordu. Hume'a göre, şayet belirli bir etkinin bir kuvveti varsa, devreye girdiğinde kendi etkisini de üretmek *zorundaydı*. Ancak durum tam da bu şekilde olmayabilir. Bir kuvvet yalnızca belirli bir etkiyle ortaya çıkabilir. Bazı durumlarda bu etkiyi üretebilirken bazılarında işini yapmasına engel olunabilir. Etrafımızda gördüğümüz etkiler sıklıkla bir arada işleyen pek çok farklı etmenin sonucudur. Örneğin kâğıttan bir uçak fırlatıldığında uçuş yolunu salt aerodinamik şekli değil, yer çekimi, rüzgâr, elektrosta-

tik çekimler ve itimler vb. etmenler de belirler. Bu etmenlerin bir kısmı onu bir yöne, diğerleri ise tam aksi tarafa itebilirler.

Tekrar ilaç örneğine dönersek, bu durumda, ilacın bir iyileştirme gücü olduğunu ve pek çok vakada bunu başardığını görebiliriz. Ne var ki, belirli bir birey üzerinde hiçbir etkisi olmayabilir. Belki de ilaca karşı yapısal bir bağışıklığı vardır ya da ilacın etkisini göstermesini engelleyen bir yaşam tarzı veya hastalığı ağırlaştıran bir beslenme biçimi ya da herhangi başka bir durum söz konusu olabilir. İlacın varlığı çoğu zaman bir iyileşme sağlasa bile, durum her zaman böyle olmayabilir. Bu şekilde baktığımızda da kuvvetler mutlaka kendi etkilerini zorunlu kılar diyemeyiz. Hume'a göre, bu, önlenebilen veya müdahale edilebilen kuvvetlere dayalı görüşü reddetmek için geçerli bir sebepti. Şu ana dek kuvvetlerin zorunluluk barındıran bir biçimde işlemediklerini gördük, ancak bu da kuvvetleri tümden reddetmek için geçerli bir neden değil.

Tekrar aşina olduğumuz bir isme, Aristoteles'e bakalım. Ona göre nedensel kuvvetler gerçekliğin bir parçasıydılar. Hume'un muhalefeti çok daha sonra geldiyse de, felsefede en az onun kadar derin bir etki yarattı ve çağdaş metafizikçiler arasında Humecular ve Hume karşıtları olmak üzere hâlâ büyük bir bölünme var. Temel ayrışma, nedenin kendi etkisini ürettiğini düşünenler ile her şeyin aralarında gerçek bir bağ olmayan öğelerden meydana gelen bir örüntüden ibaret olduğunu düşünenler arasındadır. Ancak burada bir uyarı notu düşmek gerekiyor: Humecular "üretme", "neden", "kuvvet" vb. dendiğinde sürekli bir ardışıklıktan başka bir şey kastetilmediğini ya da ne-

den olmasaydı etkinin de olamayacağını ileri sürerler. Bir gerçekçinin neden üzerine söyleyebilceği her şeyi Humecu olaylar örüntüsü bağlamına oturtabilirsiniz. O zaman da Humecular ile karşıtları arasındaki farkın ne olduğunu ifade etmek bile zor bir hale gelir.

VI. Bölüm

ZAMAN NASIL AKAR?

Şimdiye dek neyin olduğunu hayli genel bazı kategoriler üzerinden ele aldık. Tikeller ve özgülükler vardır ancak bir yandan da bütünler, parçalar, değişimler ve nedenler gibi şeyler de vardır. Değişimler ve nedenler ise bir başka şeyin varlığına daha ihtiyaç duyarlar: Zaman. Bir değişimin meydana gelebilmesi için, en azından belli bir anda olan fakat daha sonraki bir anda olmayan belli bir şeyin olması gerekir ya da tam tersi. Filozoflar değişim olmasaydı zaman olabilir miydi sorusunu hep tartışırlar ancak, kesin olan şu ki, zaman olmasaydı değişim de olamazdı.

Zaman dediğimiz şey nedir? Bu belki de hepimizin cevabını düşündüğü bir soru ve bunu yaparken metafizik alanına da girmiş oluruz. Bir görüşe göre zaman başlı başına bir şeydir ve olayların konumlandığı bir arka plan görevi görür. Bu görüşte zaman akar ve bir yönü vardır. Bu zaman yanınızdan geçip gidebilir. Ona ayak uydurmanız ve onu harcamamanız gerekir. Şimdi belli bir noktaya ulaştığı düşünülür. Belki de zaman sonlu bir kaynaktır. Bu tür bir

7. Zamanın yönü.

zaman imgesi, bir nehrin akışını andırabilir. Belirli bir hızda akarken nehrin kıyısındaki belli noktaları geçer. Doğduğunuzda bir sala atlarsınız ve nehir sizi akıntı yönünde sürükler ve yol boyunca yılları gösteren kıyıdaki tabelaların önünden geçersiniz. Ölümünüzde saldan inersiniz ve zaman da siz olmadan kendi yolunda akmaya devam eder.

Ne var ki, bu gibi düşünceler kafa karıştırıcı gelebilir. Zamanın aktığından bahsediyoruz, peki, bir nehrin hızını hesaplayabildiğimize göre, benzer bir şeyi zaman için de yapabilir miyiz? Eğer zaman geçiyorsa, ne kadar hızlı geçiyor? Bir saniyede bir saniye mi ilerliyor acaba? Peki, bu mantıklı mı? Farklı bir yanıt olabilir mi? Eğer salıma bir kürek alırsam zamandan daha hızlı ya da daha yavaş ilerlemem mümkün olabilir mi? Ve bir de zamanın yönü vardır diyoruz. Geri-

ye değil, ileriye gittiğini söylüyoruz, peki ama bununla neyi olumlamış oluyoruz? Belki zaman en nihayetinde geriye doğru gidiyordur. Peki, öyle olsaydı her şey nasıl görünürdü?

Zamanı başlı başına bir şey olarak değerlendirmek, onun üzerine konumlanmış olan olaylardan bağımsız bir varlığa sahip olduğunu düşünmek, bir yandan da hiçbir şeyin olmadığı bir zaman aralığı olduğu ihtimaline işaret ediyor? Peki, bu gerçekten mümkün olabilir mi? Az önce her şeyin durduğu ve daha sonra kaldıkları yerden devam ettiği bir yıllık bir boşluk olmadığını nereden bilebilirim? Belki de iki yıl süren bir boşluk oldu.

Zamanı kavramak o kadar zordur ki, onu tartışırken çoğu zaman metaforlara başvurmak zorunda kalırız. Oysa, bu bizi yanıltabilir. Zaman yanımdan akıp geçti ya da uzun bir zaman geçti diyebilirim, ancak bunlar birebir doğru değildir. Uzunluk uzama atfedilebilen bir şeydir ve geçmek de harekete atfedilebilir, tıpkı bir köpeğin yanımdan geçip gitmesi gibi. Belki de, buradaki düşünce, belirli bir olay ya da sürecin –örneğin gençlik yıllarınız– gelecekten şimdiye gelmesi ama daha sonra geçmişe gitmesini anlatmaya çalışıyor. Ardından el sallayabilirsiniz, tıpkı köpeğin koşarak geldiğini görmeniz gibi, bir an için yanınızdadır ama sonra tekrar gitmiştir. Zaman bu şekilde mi akar?

Şimdiye daha ne kadar var?

Geçtiğimiz yüzyılda metafizikçiler iki zaman modeli üzerinde tartışmışlardır. Ben de şimdi biraz ilki üzerinde duracağım.

Başkan Abraham Lincoln suikasti gibi bir olayı düşünelim. 1865'ten önce yaşayanlar için bu olay geleceğe aitti. Bizim için ise olay geçmişe ait. Ve 14 Nisan 1865'te, Washington DC saatine göre 22.15'te, bu, şimdiye ait bir olaydı. Bu vakayı uzamsal analoji koşullarında mı değerlendirmemiz gerekir? Olay insanlara sinsice yaklaşıp, kısa bir şimdiliğe erişip daha sonra geçmişe mi gitmiştir? Yoksa bunu daha farklı bir biçimde mi kavramamız gerekiyor?

Olayların bir anlamda zamansal özgülükler barındırdıklarına dair hâlâ itibar gören bir düşünce var. Lincoln suikastinin geçmişe ait olma gibi bir özgülüğü vardır. Örneğin, bu cümleyi şu anda okumanız gibi, şimdilik özgülüğüne sahip birçok olay vardır (siz bunları okurken diğer tüm olup bitenleri bir düşünün). Pek çok olayın gelecek olmak gibi bir özgülüğü vardır ve buna geleceklik de denebilir. 2012 itibarıyla bildiğimiz, Katar'da düzenlenecek Dünya Kupası, bir sonraki Büyük Britanya genel seçimi, 21 Eylül 2025 güneş tutulması ve dünya nüfusunun sekiz milyara ulaşması gibi örnekler verebiliriz buna.

Zamanın yönüne dair bir kavrayışa da bu noktada ulaşabiliriz. Olaylar her zaman ilkin gelecekte, sonra şimdide, ardından da geçmiştedirler. Bildiğimiz kadarıyla da asla ters bir istikamette ilerlemezler. Eğer geriye dönük bir zaman yolculuğu mümkün olsaydı durum biraz karışabilirdi ancak, görünen o ki, bu üç zamansal özgülüğe her zaman bu sırayla iye olunuyor. Elbette, burada olayları metafizikçilerin tür olarak adlandırdıkları tikeller olarak değerlendiriyorum. Olimpiyatlar dört yılda bir meydana gelirler ancak bununla bir olay türünü kastetmiş oluruz. Oynanan her Oyun da tek seferliktir ve benim de atıfta bulundukla-

rım işte bu tür tikel-olaylardır. Bu olaylar gelecekten şimdiye ve geçmişe doğru "akarlar".

Zamansal özgülüklerin bazı ilginç özellikleri vardır. Farklı kombinasyonlarda geçip gidebilirler. Daha önce gelecek olan, şimdi geçmiş olabilir. Bunları yazarken 2025 tutulması gelecektedir ancak, en nihayetinde, geçmişte olacaktır. Belki de bunu tutulma gerçekleştikten sonra okuyorsunuzdur. Bu da bana 2012'deki konumumun *gelecek geçmiş* olmak gibi bir özgülüğü olduğunu gösteriyor; yani, nihayetinde geçmişte kalacak geleceğe ait bir olay bu (örneğin 2025'e gelindiğinde). Ve ayrıca bir geçmiş gelecek de vardır. Lincoln suikasti 1860'ta gelecek idi ancak artık öyle değil. Bu suikast 1865'ten itibaren gelecek olma özgülüğünü yitirdi. Bu durumda da şeylerin nasıl bu tür nitelikleri olduğunu ve bu nitelikler değişim geçirdiklerinde tam olarak ne olduğunu öğrenmek isteyebiliriz. Etrafta gelecek özgülüğüne sahip olup şimdilik özgülüğüne erişmeyi bekleyen bir sürü şey olabilir mi? Ya da gelecekte olup şimdide olmayı gözleyen ve kendi kendilerine "şimdiye daha ne kadar var?" diyen insanlar var mıdır? Ve bu insanlar bir geçmiş olmaklık özgülüğüne eriştiklerinde nereye gidiyorlar? Bir şeyin gerçekten bu tür bir özgülüğü olabilir mi yoksa bu insanlar yok mu oluyorlar?

Şimdi gibisi yok

Bir görüşe göre yalnızca şimdi gerçektir ve bu görüş şimdicilik olarak adlandırılır. Bu da az önce ortaya atılan bazı soruların bir yanıtı olarak düşünülebilir. Zaten hem

geleceklik hem de geçmişlik özgülüklerine aynı anda sahip olan şeyler olduğunu söylemek saçma değil midir? Var olmak özgülükler taşıma hali gibi gözüküyor fakat gelecek ve geçmiş şeylerin herhangi bir varlıkları olmadığı da ileri sürülebilir. Barack Obama 1961'de doğdu. Onun 1959'da, ama geleceklik özgülüğüyle var olduğunu söylemek yanıltıcı olmaz mıydı? Ve Iulius Caesar da bir zaman için var idi ama artık yok. Aynı biçimde, onun şu anda ama geçmişlik özgülüğüyle var olduğunu söylemek de bizi yanlış bir yola sürükleyecektir. Dolayısıyla, üç zamansal özgülük olduğunu söylemek yerine, basit bir varoluş fikrini oturtmalı ve şeylerin var olup yok olabildikleri bir kavrayış üzerinden ilerlemeliyiz. Şeyler şimdide olduklarında gerçektirler. Sonrasında ise değildirler.

Bu akla yatkın bir görüş olsa da birtakım sorunları da beraberinde getirir. İlkin, şimdi ne kadar sürer? Şimdi bugün müdür ya da şu dakika veya sadece bir saniye midir? Akşam 20.50'de bugünkü öğlen hiç kuşkusuz geçmiştir. Hatta 20.49 bile geçmiştir ve iki saniye önce de. Şimdi, incecik bir dilim gibi. Onun var oluşunu bekleyebiliriz ama hemencecik geçip gider. Öyle ki, en küçük bir zaman birimi –bir *an* diyebileceğimiz mikro mikro saniye gibi– bile olsa, o zaman da şimdi yalnızca o an kadar sürerdi. Eğer bunu reddediyor ve şimdinin bir tür uzantısı olduğunu savunuyorsak, o halde, bunun uzunluğunu nasıl belirleyeceğiz? İki dakika mı? Bu oldukça gelişigüzel bir süre. Fakat, eğer şimdiye zamansal bir uzantı da vermezsek, neredeyse hiçlikte yok olup gidiyor.

Şimdiciliğin bir ikinci sorunu daha var. Görelilik kuramı da şimdi düşüncesini sorgular. Güneşin şu anda parla-

dığını düşünebilirim ve şimdiye aitmiş gibi görünür. Fakat bana Güneşin ışığının Dünyaya 8 dakika 19 saniyede ulaştığı da söylenmiştir. Mutlak eşzamanlılık fiziğin de sorguladığı bir olgudur ve uzamsal olarak ayrı iki olayın eşzamanlı olarak meydana geldiğini söylemek hatalı olacaktır. Uzak galaksilerde iki yıldızın çöktükleri tespit edilebilir ve bu iki yıldızın sanki aynı anda çöktükleri izlenimi edinilebilir. Fakat eğer bir tanesi teleskopunuza diğerinden çok daha yakınsa, aslında bu olaylar eşzamanlı gerçekleşmemektedirler. Dolayısıyla, şimdinin her zaman bir konuma veya bakış açısına göre göreli olduğu düşünüldüğünde, şimdi dediğimizde tam olarak neyi kastettiğimiz başlı başına bir sorun yaratmış olur. Şimdiye getirilen tamamen öznel bir açıklama da bizi tatmin edebilir –kimilerine göre şimdi şu anda olandır– ancak birçoğumuz metafiziğimizin bireyin kendi bakış açısına hapsolmasını da istemez. İnsana özgü algılardan etkilenmeyen, nesnel, ebedi ve sabit hakikatlerle uğraştığımızı düşünmek isteriz.

Yeri gelmişken, şimdiciliğin bir diğer sorunu daha var. Her ne kadar Caesar artık yaşamasa da, hâlâ güçlü bir gerçeklik hissi vermeye devam eder. Ona dair olgular vardır –Rubicon'u geçmişti– ve bu olguların doğru olduklarını gösteren bir şeyler olması gerekir. Eğer sadece şimdi var ise, II. Dünya Savaşı ya da Lincoln suikastini gerçek kılan nedir? Bu geçmiş hadise ve şeylerin şimdide olmadıkları halde gerçekliğimizin bir parçası olduğunu söylemek mantıklı olmaz mıydı? Yukarıda görelilik kuramına dair değindiklerimiz ışığında bazı geçmiş olguları bile hâlâ görebildiğimi söyleyebilirim: Sözgelimi Güneşin sekiz dakika önce nasıl göründüğü. Eğer geçmişte olanların gerçekliğini

inkâr edersek, birilerinin çıkıp tarihi yeniden yazmasının önünde bir engel kalabilir miydi?

Geçmişleşmek

Bu bağlamda, geçmiş ile geleceği farklı şekilde değerlendiren bir görüş vardır. Gelecekteki insanların bir yerlerde durup doğmayı bekledikleri fikri elbette saçma. Ancak geçmişin durumu bundan biraz farklı. Geçmiş var idi. Geçmiş şimdi idi. Ve bu doğrultuda da gerçekliğin bütününün bir parçası olarak kabul edilmesi gerekir. O halde, gerçekliğin bir parçası olup da şimdide olmamak, geçmiş olmaklığın özgülüğünü de izah edebilir.

Bu bakış genellikle büyüyen bir bloka benzetilir. Şimdiyi büyük bir küboidin üzerinde bulunan ince bir katman olarak düşünebiliriz. Bu küboidin üzerine de sürekli yeni katmanlar eklenir. Caesar ve tüm yaptıkları da bu blokun biraz aşağılarında yer alır. Neyin var olduğundan bahsettiğimizde kastettiğimiz iki şey vardır. Şu anda var olan, blokumuzun yalnızca yüzey kısmını oluşturur ve bu da kalıcı bir konum değildir. Blokun belki de yalnızca birkaç molekülünü oluşturur. Öte yandan, bütün bir blokun varlığı üzerinden, başlangıçtan şimdiye kadar olan tüm bir varoluşu da kastediyor olabiliriz. Burada geçmişi de dahil etmiş oluruz. Ancak, büyüyen bloka yeni katmanlar eklendikçe, bir önceki şimdinin olayları da geriye gitmeye başlar. Bu olaylar, üzerlerine yeni bir geleceğin inşa edilmesi vasıtasıyla bir bakıma geçmişleşirler (pasturized).

Böylelikle, geleceğe değil ama şimdi ile geçmişe öncelik veren bir bakış açısından, şimdiye ayrıcalık tanıyan bir düşünceye geçmiş olduk. Neyin şimdi sayılabileceği sorunu bu ikinci düşüncenin de peşini bırakmaz: Şimdinin ne kadar ince bir kesit olduğu ile mutlak eşzamanlılık sorunu. Sorun, bir ölçüde, şimdi ve geçmiş olmaklığı olay veya şeyler olarak değerlendirmekle ilgilidir. Büyüyen blok tasviri yalnızca gelecek olmaklık özgülüğünden vazgeçmiştir.

Daha önce zaman filozoflarının iki model üzerinde durduklarından bahsetmiştim. İlk model, zamanın akışını şimdi, geçmiş veya olası gelecek olmaklık özgülüğüne sahip olay ve şeyler üzerinden açıklar. Ne var ki, bunun da bizi her adımda tuhaf şeyler söylemeye ittiğini görmüştük. Ancak, belki de, asıl sorun, sahip olduğumuz zaman akışı imgesine –nehirde akan su gibi– ters düşmeyecek bir kuram aramakla işe başlamaktı. Oysa, zamansal dizilimi anlamanın bir başka yolu daha var. Bu yaklaşımda ne şimdi, ne geçmiş ne de gelecek olmaklık özgülüğü var. Onun yerine dünyamızdaki olay ve şeylerin birbirleriyle olan ilişkilerine göre bir zamansal dizilimden bahsederiz. Olaylar ve şeyler zamansal bir ilişki içindedirler ve onları bir dizilim içinde tutan tam da bu ilişkidir.

Önce, sonra ya da tam zamanında

Bu tür bir dizilimin oluşabilmesi için gereken en temel ilişkiler, *daha* önce, *daha sonra* ve *eşzamanlı* olmaklıktır. Hiç kuşkusuz, Obama'nın doğumu ölümünden daha önceyken Lincoln suikastinden de daha sonradır ve o da

Kennedy suikastinden daha öncedir. Eşzamanlılık kavramı ise, daha önce gördüğümüz gibi, hep sorgulanmıştır ama bu yalnızca farklı yerlerdeki olaylar için geçerlidir. Örneğin şunu hâlâ rahatlıkla söyleyebilirim: Obama'nın doğumu ile aldığı ilk nefes, her iki olayın da aynı yerde meydana geldiği göz önüne alındığında, eşzamanlıdırlar.

Zamanın akışı ya da geçişi de, bu bakışa göre, şeyler ve olaylar arasındaki *daha önce* ve *daha sonra* ilişkilerini desteklesin diye yaratılan yanıltıcı bir metafor olarak düşünülebilir. Şimdi olmaklık ile geçmiş olmaklık özgülükleri birinden diğerine geçişte değişmez. Bu yeni dizilimdeki olaylar arasındaki zamansal ilişki her daim geçerlidir. Obama'nın doğumunun Lincoln'ün ölümünden sonra olduğu her durumda bu böyledir. Hiçbir şey bir halden bir diğerine geçmek zorunda değildir. Zamanı olayların meydana geldiği bir mecra gibi düşünmek zorunda da değiliz. Dolayısıyla değişim göstermeyen bir zaman olup olmadığını çok da dert etmemiz gerekmiyordur. Onun yerine dünyadaki tüm olayları bir düzene oturtup –ne öncesinde ne olduğunu– zaman dizilimini daha sonra oluşturabiliriz.

Bu son düşünce de bizi çok önemli bir meselenin kalbine götürüyor: Bir başka Platoncu-Aristotelesçi bölünmeyle ilgili bu mesele. Bu bölünme, bölüm boyunca arka planda sessizce bizimle birlikteydi. Zamanı, içinde olaylar meydana gelip gelmediğinden bağımsız olarak, kendi başına var olan, nesnel olarak gerçek bir şey gibi mi ele almak gerek? Yoksa zaman salt düzenli bir olaylar silsilesinden mi ibaret?

Bölümün başında, meydana gelen değişimlere bir arka plan oluşturacak bir zamanın gerçekliğine ihtiyaç duyduğumuzu söylemek üzereydim. Fakat Aristotelesçi bir bakış

açısına göre ise her şey değişimle –belki de dünyadaki tüm değişimlerle– başlar ve zaman da bunlardan meydan gelen bir tür yapıdır. Eğer her şeyin bir yıl boyunca kıpırtısız kalması –ve birden kaldığı yerden devam etmesi– gibi bir fikir size saçma geliyorsa, muhtemelen, Aristotelesçi yaklaşım daha cazip olacaktır. Zaman bu durumda ilk olay ile başlamış kabul edilir: Dilerseniz siz buna Büyük Patlama diyebilirsiniz. Bir Aristotelesçi için "Büyük Patlama'dan önce" herhangi bir şey olduğu fikri saçma olabilir ancak bir Platoncu böyle düşünmeyebilir. Bir Platoncu her şeyi tarihleyen tanrısal bir astronomik saat varmış gibi Büyük Patlama'nın tam olarak ne zaman olduğu sorusuna da ciddi bir yanıt vermek isteyebilir. Bir Aristotelesçiye göre ise saat ilk olayla birlikte işlemeye başlamıştır.

Bu Aristotelesçi bakışını, olaylar ve şeylere dair *ezeli zaman kuramı (eternalism)* ile eşlemek cazip gelebilir. Şimdi ya da şimdi ile geçmişe öncelik verildiği durumlardan bahsettik, ancak bir ezelilik taraftarı tüm olayları, gelecek oldukları bir perspektiften bile olsa, aynı ölçüde gerçek olarak kabul eder. 2020'deki olimpiyatların herhangi bir olumsuzluk olmadan yapılıp yapılmayacağını bilmiyorum ama, her şeyin yolunda gideceğini varsayarsak, bir ezelilik taraftarı için gelecekteki bu olay diğer her şey gibi gene gerçekliğin bir parçası olacaktır. Bu kulağa biraz tuhaf geliyor olabilir. Tekrar blok imgesini kullanırsak, ezelilik taraftarı gerçekliği olmuş ve olacak olan her şeyden meydana gelen devasa bir blok olarak görür. Bizim konumumuz da ortalarda bir yerlerdedir ve buradan bizden daha önce olanlara bakabiliriz, ancak daha sonra olacakları bulunduğumuz noktadan göremeyiz. Gene de hepsi gerçektir.

Neyin var olduğunu düşündüğümüzde bazen sorunu yalnızca üç boyutlu bir açıdan değerlendirme eğiliminde oluruz: Tüm bir uzayda neyin var olduğu. Fakat, aslında, dört boyutlu düşünmemiz gerekmez mi: Tüm bir uzay ve zamanda neyin var olduğunu. Obama'nın doğumu ölümünden daha öncedir. Eğer bu olaylardan biri henüz gerçek olmasaydı (bunları 2012'de yazarken) bu tür bir bildirimde bulunamazdım. Bunu neden söylüyorum? Buradaki düşünce şu: Bir ilişkinin gerçek olabilmesi için ilişkide olduğu şeyin de gerçek olması gerekir. Obama'nın doğumu var olmayan bir şeyle ilişkili olamaz. Dolayısıyla Obama'nın ölümünü de gerçek kabul etmemiz gerekir ama elbette ümidimiz uzun bir süre böyle bir şeyin olmaması.

Zamanı akan bir mecra olarak değerlendiren bu düşünce kulağa makul gelebilir. Ancak zamana dair çok temel bir şeyi de göz ardı etmesi kaygı verici. Gerçekten de kendine özgü bir niteliğe sahip bir şimdi var gibi görünüyor. Hepsinin her daim tek tek var olup aynı ölçüde gerçek olduklarını kabul edebiliriz, peki ama şimdide, ne geçmişte ne de gelecekte olmayan bir şey olduğu ileri sürülemez mi? Nedir bu? Bu, şu anda meydana gelendir – en azından bir yer ve bir bakış açısından. Ayrıca zamanın bağıntılı düzene sahip olaylardan ibaret olduğu fikri herhangi bir şu anın ne olduğunu açıklayabilecek bir kapasiteye sahip midir?

Zaman felsefesinin değinmekte fayda olan bir diğer meselesi daha var. Bu mesele de zamanın topografisiyle ilgili. Zamanı bazen tek ve düz bir hat gibi düşünürüz. Bir başlangıcı, gittiği bir yol ve bir de sonu vardır. Fakat zamanı farklı şekillerde de tasvir edebiliriz. Belki bu hat bitimsizdir. Zaman sınırlı bir kaynak olmayabilir ve her

iki yönde sonsuza dek devam ediyor olabilir. Öte yandan, ilerlerken dallara da ayrılabilir. Tek bir kaynaktan çıkan ve belirleyici bir değişiklik gösteren iki farklı zaman hattı da olabilir. Daha radikal bir düşünceye göre ise zaman bir daire şeklindedir. Evrenin tarihinde ilk olaya neden olan şey neydi? Belki de bu evrenin tarihindeki en son andı. Bu tartışmalar hâlâ devam ediyor ve okur da belki daha önce değindiğimiz meseleler karşısındaki duruşumuzun bu son fikirlerle ilgili kararlarımızı nasıl etkilediğini görecektir.

VII. Bölüm

BİR KİŞİ NEDİR?

I. Bölüm'de tikellere masa ve sandalyeleri örnek göstermiştik. Bunlar diri olmayan cansız şeylerdir. Öte yandan, bazı tikeller de kediler ve köpekler gibi hayvanlardır. Ancak insanlar da tikeldirler ve onlara dair daha özel bir şeyler var da denebilir. İnsanlar bu durumda bizim için ayrı bir önem teşkil ederler. Sahip oldukları bu özel konumun metafizik bir temeli var mıdır? İnsanların bir aklı vardır ve kimilerine göre ruhları veya tinleri de. Tamamen fiziksel bir nesnenin zamana karşı gösterdiği direnç ile bir kişininki birbirinden farklı olabilir.

Bir kişi derken mutlaka bir insanı da kastediyor değilim. Muhtemelen, tanıdığım tüm kişiler insan olsalar da, insan-olmayan bir kişiye dair en azından kavramsal bir olasılık da yok değildir. Filozof John Locke da bunu görenlerdendi (*Essay Concerning Human Understanding*, İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme, 1960) ve belli bir zekâ düzeyine sahip bir hayvanın ilkesel olarak bir kişi sayılabileceğini belirtmişti. Öte yandan, bir insanın ilkesel açıdan bir

kişi sayılamayacağı durumlar da olabilirdi. Bu ikinci görüş oldukça tartışmalı zira bir insanı kişi olma konumundan çıkarmak o insana yapılabilecek en kötü şey olabilir. Gene de bitkisel hayatta olan insanların kişi sayılıp sayılmadıkları öteden beri sorgulanan bir şeydir.

Peki, o halde, bir insanın bir kişi sayılabilmesi için gereken nedir? Locke bu noktada zekâdan bahseder ve daha genel anlamıyla bir kişi bilinç sahibi, düşünen bir şey olarak görülebilir: Düşünce ve duyguları deneyimleyebilen. Kişilerin hafızası, inançları, umutları ve duyguları olabilir. Kişiler ayrıca çeşitli eylemlerde bulunabilirler ve bu da onları kendi yaptıklarından sorumlu ahlaki failler yapar. Eğer bir hayvan veya bir bilgisayar bu özelliklerden herhangi birine sahip olsaydı, o zaman, onların da birer kişi olma hakkı kazandıklarını düşünebilirdik.

Tüm hatıralar için teşekkürler

Bir şeyi kişi yapanın hafıza olduğunun kabul edilmesi çok önemli bir sonuç doğurmakta, ki Locke da bunu görmüştü. Bir masanın aynı fiziksel özelliklerini korurken zamana karşı direnç gösterdiğini düşünürüz ama aynı şeyi kişiler için düşünmeyiz. Burada bazı çetrefilli meseleler var. IV. Bölüm'de de gördüğümüz üzere, bir töz, bazı parçalarında meydana gelen değişikliklere karşı aslında dirençli olabilir. Motorundaki bujiyi değiştirseniz dahi bir otomobil aynı otomobil olacaktır. Organizmaların durumunda ise bedenin sürekli kendini yenilediğini biliyoruz: Ölü derinin atılması, yerine yenisinin gelmesi. Ancak bu gibi durum-

larda bir şeyi tanımlamak ve zaman geçtikçe yeniden tanımlamak için yine fiziksel özellikleri kullanırırz. Locke'a göre, kişiler söz konusu olduğunda, bir kişinin bekası hafıza veya psikolojik devamlılığa bağlıydı. Haylaz bir öğrenci olduğum günlerden beri bedenimin sayısız kez kendini yenilediğini düşünürsek eğer, beni o haylaz çocukla aynı kişi yapan şey de benim o kişi olduğumu hatırlamamdır.

Gelgelelim, psikolojimizi hafıza ile sınırlamak zorunda da değiliz. En nihayetinde yaptığım her şeyi hatırlamam imkânsız. Ama o çocuğun bazı inançlarını, umutlarını, bazı psikolojik zaaf ve güvensizliklerini paylaşıyorum. Her şey aynı değil tabii. O çocuk Noel Baba'ya inanıyordu ama ben inanmıyorum. Ancak onunla benim aramdaki bu değişimler aniden değil, yavaş yavaş geliştiler ve bu da değişimler süresince bir devamlılık olduğunu gösteriyor. Yani bu tür bir esnekliği de hesaba katmak gerekli görünüyor.

Şimdi ise bir olasılıktan söz edeceğim. Bir gün okuldan eve kaçan o küçük çocuk olduğumu şu anda hatırlamıyorum (annemin bu hikâyeyi bana sık sık anlatmasına karşın). Ama Huddersfield Teknik Okulu'ndan iftiharla mezun olan kişi olduğumu hatırlıyorum, dolayısıyla, Locke'un açıklamasına göre, o ve ben aynı kişiyiz. Ancak buradaki problem şu: Mezun olan genç adam o dönemde okuldan eve kaçan çocuk olduğunu muhtemelen hatırlıyordu. Dolayısıyla o genç mezun küçük çocukla aynı kişiyken, okuldan eve kaçtığını hatırlamayan ben onunla aynı kişi olamıyorum. Buna karşın mezun olan genç ile aynı kişiyim. Hatıralar zamanla silindiği için yavaş bir değişime ve devamlılığa ihtiyaç vardır. Wittgenstein bu noktada bize üzerinde düşünebileceğimiz harika bir imge sunmuştur.

Bir ipi oluşturan her bir elyaf parçası belli bir yere kadar gider. Hiçbir elyaf parçası bir uçtan bir uca devam etmez. İpin bütününü uç uca eklenen bir dizi parça oluşturur. İşte psikolojik devamlılığımız da biraz buna benzer.

Bizi biz yapanın aklımız olduğu fikri ise bazılarını daha da güçlü iddialarda bulunmaya itmiştir. Descartes iki parçadan oluştuğumuzu düşünüyordu: Beden ve akıl (*Meditations on First Philosophy*, İlk Felsefe Üzerine Meditasyonlar, 1641). Bizim için asıl yaşamsal olan da akıl idi. Bizler temel olarak düşünen şeyleriz. Descartes'a göre geçici bir süreliğine ölümlü bir organizma içine hapsolmuş olabiliriz, ancak bedenimiz öldükten sonra da yaşamaya devam etmek mümkündü. Aklımız, ölümden sonra, ölümsüz bir ruh olarak yaşamaya devam edebilirdi. Bu oldukça güçlü bir metafizik iddia olsa da, en başta dindarlar arasında oldukça yaygındır. Tanrı'nın varlığına inanç dışında belki de en sık görülen metafizik inançlardan biridir ve bu da bize sandığımızdan çok daha fazla kişinin metafizikçi olduğunu gösteriyor.

Gelgelelim, eğlenceli bir partide filozoflar her zaman keyifleri kaçıran kişiler olma eğilimindedirler. İnsanların içini rahatlatan bu inanca kuşkucu ve sorgulayan bakışlarını dikerler. Ruhlara inananları rahatsız edecek en az iki unsur atarlar ortaya. İlki neyin tinsel bir töz sayılabileceğiyle ilgilidir. İkincisi ise, kişinin beden ve aklın birleştiği normal yaşam süresinde, bu tür bir tinsel tözün fiziksel olanla nasıl bir etkileşime gireceğine dairdir.

Descartes'a göre maddenin özü –*beden* tabirini kullanmıştı– uzantı idi. Bu düşünceye göre maddi şeyler –maddenin fiziksel kısımları– uzayda yer kaplıyorlardı ve boyutları

vardı: En, boy ve genişlik. Buna bir de uzayda bulundukları konum eklenebilir, gerçi bu yalnızca diğer nesnelere bağlı sayılabilir. Oysa, bu yer kaplama hususu yeterli değildir. Descartes burada yanılmış gibi görünüyor, zira boş bir uzay hacmi de yer kaplayabilir. Örneğin odamın tam ortasında bir metre küplük boş bir alan var. Bu yer kaplayan bir alan ancak fiziksel bir şey değil. Bize gereken, yer kaplayan uzay boşluğunun bir şeyle doldurulması. Ama neyle? Fiziksel bir şeyle mi? O zaman tekrar başladığımız yere gelirdik. Fiziksel bir şeyin ne olduğunu belirlemeye çalışıyoruz. Bu bağlamda, *girimsizlik* (*impenetrability*) ya da *katılık* (*solidity*) kavramları önerilmiştir. Maddenin özü yer kaplamalı ve girimsiz olmalıydı. Hikâye aslında bundan daha karışık zira gazlar ve sıvılar da fiziksel şeylerdir ve katı değildirler. Ama biz düşünceyi en temel haliyle ele alalım.

Buna karşın tinsel bir töz uzayda yer kaplamaz, konumu yoktur ya da girimsiz değildir. Bunların hepsi de fiziksel özelliklerdir. Tinsel bir tözün uzayda hiç olmaması gerekir ama kimilerine göre de zamanda bulunabilir. Hayaletler bazen filmlerde yarı saydam olarak tasvir edilirler ve böylelikle onların aslında maddesel olmadıkları ima edilmiş olur. Ayrıca duvarlardan da geçebilirler, dolayısıyla girimsiz değildirler. Peki, en başta bir yerde olabilirlermiş gibi tasvir edilmeleri ne kadar doğru?

Descartes'a göre aklın özü *düşünce* idi. Kişinin aklı düşünen bir şeydir ve bedenden ayrılmış olarak yaşamaya devam etmesi gereken de işte bu düşünen şeydir. Düşünceler de uzamsal vasıflar gerektirmezler ve onları bedensiz olarak tasavvur edebilmemizi sağlayan da budur. Diyelim ki bugün günlerden perşembe ve siz de Salvador Dali'ye

ait orijinal bir resim sahibi olmayı arzuluyorsunuz. Peki, bir Dali sahibi olma arzunuz bugünün perşembe olduğuna dair inancınızın sağında mı yoksa solunda mı duruyor? Muhtemelen buna verilebilecek mantıklı bir cevap yok zira inançlar bir konum üzerinden nitelenemezler.

Dolayısıyla, zihinsel ve fiziksel olanın farklı tözler olduğu bir dünyada yaşayıp yaşamadığımız önemli olduğu kadar metafiziksel bağlamda da önem teşkil eden bir soru. Her şeyin tek tip bir töz üzerinden açıklanabileceği görüşü ise bu tür bir *ikicilik* (*dualism*) ile çelişir. Materyalistler tüm zihinsel şeylerin maddi şeylere indirgenebileceğini düşünürler. İdealistler ise tüm maddi şeylerin zihinsel olanlara indirgenebileceğini savunurlar. Bu yaklaşımlara göre bir şeyle ilgili her şey diğeri üzerinden açıklanabilir. Fakat, diyelim, her ikisini de içeren bir fikir var: Maddi ve maddi olmayanı. O zaman bu ikisinin nasıl bir etkileşim içinde oldukları gibi ek bir sorunumuz daha olurdu.

Tinin gücü

Fiziksel bir bedene sahip düşünen şeyler olduğumuza göre beden ve akıl arasında nedensel bir etkileşim bulunduğu açık. Aklınızla aldığınız kararlar bedeninizin ne yapacağını, nasıl davranacağını etkiler. Otobüse yetişmek için koşmaya karar vermek bacaklarınızı harekete geçirir. Utanç verici bir olayın tekrar hatırlanması yüzünüzü kızartabilir ve bedeninize olanlar da sizi zihinsel olarak etkiler. Eğer bedeniniz yaralanırsa acı hissedersiniz; eğer bedeniniz yorgunsa düşünmeniz zorlaşır ve sekteye

uğrayabilir. Ve bedensel duyularınıza etki eden fiziksel uyaranlar da algılamanıza neden olurlar. İkicilik taraftarına göre tüm düşünceler, hisler ve algılar zihinsel kapsamındadır. İkicilik taraftarı akıl ile beden arasında bir etkileşim olduğunu kabul etmek zorunda değildir ancak inkâr ettiklerine göre buna bir açıklama getirmelerini de bekleyebiliriz.

O nedenle ikicilik taraftarının yüzleşmesi gereken asıl zor soru şudur: Madem akıl ve beden bu kadar ayrı şeyler, o halde, birbirlerini nasıl etkileyebiliyorlar? Zihinsel ve fiziksel olana dair yukarıda yapılan tanımlara göre, bunların doğaları o kadar farklı ki, aralarında nedensellik olması söz konusu bile değil. Ayakla vurulan topun hareket etmesi gibi fiziksel bir şey bir başka fiziksel şeye neden olduğunda, bir şey diğerini zorlamış olur. Vuruşla birlikte topa hareket veya momentum aktarılmış olur. Nedenselliği fiziksel bir süreç olarak düşünürüz. Ancak zihinsel veya tinsel şeylerin uzayda konumları yoktur, yer kaplamazlar ve katı da değildirler. Peki, o zaman, katı bir şeyin hareket etmesi onları nasıl etkiler? Bu tür bir etkileşim nerede vuku bulur? Fiziksel tözün, filmlerdeki hayaletler gibi, zihinsel tözün içinden geçip gitmesinin önünde bir engel var mıdır?

Beden-akıl etkileşimindeki sorun da bu, ve bu da çözülmesi o kadar zor bir sorun ki, ikicilik taraftarları, apaçık görünenin aksine, akıl ve bedenin hiçbir etkileşimleri olmadığını söylemekten çekinmezler. Bu soruna verilebilecek bir diğer karşılık da etkileşimi açıklamak için farklı bir nedensellik kavramına ihtiyaç duyulmasıdır. Eğer nedensellik kavramını fiziksel nedensellikle sınırlandırırsak, elbette, tinsel tözler için geçerli olmayacaktır.

Gene de bu sorunun hiçbir biçimde aşılamayacağını düşünenler de vardı. Daha önce tüm zihinsel şeylerin fiziksel olanlar üzerinden açıklanabileceğine dair bir görüşten bahsetmiştim. Belki de akıl beyindeki süreçlerden başka bir şey değildir. Bu, zihinsel olanın tamamen fiziksel olana indirgenmesi anlamına gelmek zorunda da değil: Örneğin acının salt beyinde gerçekleşen bir tür süreç olması ya da günlerden perşembe olduğuna inanmanın belli bir nöron hareketi örüntüsü olduğunu düşünmek. Zihnin karmaşıklıklarını bu gibi basit fiziksel olaylarla açıklamak pek de mümkün değil. Ancak, fizikselliği savunan birine göre, zihne, detayları her ne kadar son derece karmaşık olsa da, bu tür bir açıklama getirebilmek en nihayetinde mutlaka mümkün olacaktır. Burada, III. Bölüm'de tartışılan meseleleri tekrar hatırlayalım. Bilinç yalnızca doğru bir şekilde düzenlenmiş fiziksel parçaların bir ürünü müdür yoksa ona dair başka bir şey daha mı var: Beliren bir şey?

Burada aynı tartışmayı tekrar etmeye gerek yok; kişilerle ilgili tartışılması gereken daha fazla şey var. Locke'un izinden gidersek, kişi sayılabilmek için birinin gerekli ölçülerde gelişmiş, hisleri deneyimleyebilen, düşünen ve faal bir zihne sahip olması gerekir. Bunun bir gün fiziksel olarak açıklanabilir olup olmamasının bir önemi yoktur. Ne var ki, bir kişiyi geçmişte olduğu kişiyle şu anda aynı kişi yapanın psikolojik devamlılık olduğu görüşünü yeniden değerlendirmemiz gerekiyor. Buradaki sorun I. Bölüm'de karşılaştığımız sayısal kimlikle ilgili. Bu durumda, sorun, bir kişiyi şu anda, daha sonraki bir zamandakiyle aynı kişi yapan şeyin ne olduğu.

Psikolojik devamlılık gayet güzel bir fikir ancak bir sorunu var: Burada, kişisel de dahil olmak üzere, kimlikte olana benzer birebir bir ilişki kurma zorunluluğu bulunmamaktadır. Yani 2012'deki bir kişi ile 2002'de en fazla tek bir kişi aynı olabilir (eğer o zaman doğmuşlarsa). Benzer olarak, 2012'deki kişi ile 2022'de (eğer hâlâ yaşıyorsa) en fazla tek bir kişi aynı olabilir. Herhangi bir zamanda herhangi bir kişi için herhangi bir başka zamanda aynı olabilecek en fazla tek bir kişi vardır.

Gelgelelim, belli bir zamandaki belli bir kişi ile diğer zamanlardaki birçok kişi arasında psikolojik bir devamlılık olduğunu görüyoruz. Peki bu nasıl oluyor? İşte bir örnek. Orijinal *Uzay Yolu*'nun 1960 tarihli eski bölümü "İçimizdeki Düşman"da, Kaptan Kirk, ışınlama cihazında meydana gelen bir arıza nedeniyle iki kişiye bölünür. Ortaya çıkan iki "yeni" Kirk de Yıldız Filosu Akademisi'nden mezun olduklarını hatırlamaktadırlar. Scotty'ye ışınlama emri verdiklerini her ikisi de yine hatırlar. Işınlama cihazı bir şekilde Kirk'ü en ince ayrıntısına kadar kopyalamayı başarmıştır. Böyle şeyler elbette bilimkurgularda olur, ama bütünüyle mantıksız bir olasılık da değil. Filozoflar için de aslolan bir şeyin doğru olma olasılığıdır. *Uzay Yolu* hikâyesindeki iki Kirk aslında biraz farklıydılar. Biri sanki bütün kötü taraflarını ve saldırganlığını, diğeri ise bütün iyi yönlerini ve kararsızlığını almıştı. Ama her ikisi de özgün Kirk'e aynı derecede benziyordu ve iki yeni Kirk'ün aynı olabileceklerine bizi inandırabiliyorlardı. Bölümün sonlarına doğru ikisi bir kavgaya tu-

8. Bu cihaz sizi ikiye bölebilir miydi?

tuşurlar ve "Kirk benim!", "Hayır, asıl Kirk benim" diye tartışmaya başlarlar.

Bu da kişisel kimliğe dair psikolojik açıklamayı sıkıntıya sokuyor. Sonuç olarak yeni Kirk'lerin hiçbiri eskisiyle aynı değil, çünkü onlar iki taneyken aslı sadece bir tanedir. Kimlik bir-birdir. Ve buna ragmen, diyelim, Scotty cihazdaki bir başka Kirk yaratacak arızayı fark etti ve ilk Kirk önceki gibi geri geldi. İki Kirk'ün var olmasının özgün Kirk'ü yok edeceğini anlayan Scotty, işlem tamamlanmadan iki numaralı Kirk'ü yok etmeye karar verdi.

Bu ikinci hikâyede ise ışınlanma sonrası Kirk ile özgün Kirk arasında hiçbir fark yokmuş gibi görünüyor. Bu Kirk'ün özgün olanla arasında yeterli görünen bir psikolojik devamlılık da var ve Kirk yine yalnızca bir tane.

Kirk kimliği için rekabet etmesi gereken hiç kimse de yok. Peki ama etrafta bir başkasının daha olup olmaması neden önemli olsun ki? Kimliğin bireye (bireylere) içkin bir mesele mi olduğunu düşünmemiz gerekiyor? Bir başkasının daha var olup olmamasına bağlı olmak zorunda mı? Ben şahsen mezun olan o genç adamla aynı kişi olduğumdan eminim. Gene de dün gece çılgın bir bilim insanının ben uyurken tam teçhizatlı bir beyin ve beden tarayıcısı ile odama gelip bu sabah başka bir yerde benim kopyamı yaratmış olma ihtimalini de yok sayamıyorum. Bu durumda, başka bir yerde böyle bir kopyamın olup olmadığından emin olamadığım için, 1989'da Huddersfield'tan mezun olanla aynı kişi olduğumdan da yine emin olamıyorum.

Her şey zihinde mi olup biter?

Şu ana dek Locke'un özgün düşüncesinin izinde, aslolanın psikolojik devamlılık olduğu fikriyle örtüşen bir çizgide gittim. Peki ama bu açıklama gerçekten de güvenilir mi? Çılgın bir bilim insanı sizin bir kopyanızı yapsa ve üstelik zihninizi de eksiksiz bir biçimde buna aktarsa dahi, gene de özgün olanın kendiniz olduğunu iddia edebilirsiniz. Ve bunu da şu şekilde yapabilirsiniz: Siz gerçek sizsiniz, çünkü siz özgün organizmasınız. Psikolojik devamlılığa ek olarak bedensel devamlılık iddiasında da bulunabilirsiniz. Dün gece yattığınız yatakta uyandınız ve arada başka bir yere gitmediniz. Şimdiki siz ile geçmişteki siz arasında uzay ve zamanda devamlılık gösteren bir hat vardı. Sahteniz için ise böyle bir hat söz konusu değil. Sahte olan, şehrin di-

ğer ucunda, salaş bir laboratuvarda, yattığınız yerden sekiz kilometre uzakta yaratılmıştı. O zavallı can kendisini siz sanıyor ama ne yazık ki değil. Ona sadece acıyabilirsiniz.

Bu yaklaşımı destekleyen bir başka görüş daha sunabiliriz. Diyelim ki J. F. Kennedy üzerine ne var ne yok okumuş bir Amerika tarihçisi var. Belki de konunun dünyadaki en önde gelen uzmanı. Fakat akademik kariyeri için o kadar çok çalışıyor ki en sonunda tüm sinirleri harap oluyor. Kendisinin J. F. Kennedy olduğuna ve Kasım 1963'te girdiği bir komadan henüz çıktığına inanmaya başlıyor. Kennedy'nin hayatını da avucunun içi gibi bildiği için "o"nun yaptığı her şeyi size anlatabiliyor. Tüm bunları birinci tekil şahıs perspektifinden anlatıyor üstelik. Bu hezeyanın etkisinde, Domuzlar Körfezi badiresi ile Küba Füze Krizi sırasında başkan olduğunu da hatırlıyor.

Bu da bize kişisel kimlik bağlamında Locke'un hafıza ölçütünün yeterli olmadığını gösteriyor. Doğru ve yanlış hatıraları birbirinden ayırırken yanlış olanların bir bakıma sanrılı oldukları görülebilir. Bazı durumlar vardır, insanlar birtakım hikâyeleri o kadar sık duyarlar ki bunlara ilk elden şahit olduklarına inanmaya başlayabilirler. İddiaya dayalı hafıza, dolayısıyla, yeterli değildir.

İlk elden tanıklık bir hatırayı gerçek kılmak için yeterli olmadığına göre –ya da yalnızca sahte bir hatıra olmaktan öteye belki de geçemediğine göre– gerçek ile sanrılı hatıraları ayırt etmek için başka bir dayanak olması gerekiyor. Peki, bu durumda bedenin uzay ve zamandaki devamlılığından daha iyi bir ölçüt olabilir mi? Tarihçimiz Kennedy değil, çünkü Kennedy ile aralarında bedensel bir devamlılık bulunmuyor. Kennedy'nin bedeni hâlâ Virginia'da,

Arlington Mezarlığı'nda yatıyor. Tarihçi ise hayatında hiç Arlington'a gitmemişti. Hatta Kennedy Dallas'ta öldürülürken tarihçimiz New York'ta yaşayan bir gençti vb.

Eğer kişisel kimlik bağlamında bedensel bir ölçütü dayanak alırsak, o zaman, karşılaştığımız sorunların bazılarından da kurtulmuş oluruz. Ama hepsinden değil. *Uzay Yolu*'ndaki ışınlanma vakasındaki iki Kirk de, özgün Kirk ile aralarında zihinsel ve psikolojik olduğu kadar bedensel bir devamlılık bulunduğunu pekâlâ iddia edebilirler. Bir kişinin prensipte beden ve ruh olarak amip gibi bölünebilmesi mümkün görünüyor. Belki de böylesi bir durumda itiraf etmemiz gereken şey kimliğin de ortadan kalkacağıdır.

Peki o zaman bir kişi nedir? Yanıtınız ilkin ruhlarımız olup olmadığına inanmanıza bağlı. Eğer bir bedenin ayrılmaz bir parçasıysak, bizi belli bir zamanda ve bir zaman sonra biz yapan da psikolojik ve fiziksel etmenler olacaktır. Ne var ki, bu tür bir devamlılık kişisel kimliğin belirlenişinde her koşulda yeterli olmayacaktır.

VIII. Bölüm

BİR OLANAK NEDİR?

"Ben kazanan biri olabilirdim" sinema tarihinin en ünlü repliklerinden biridir (*Rıhtımlar Üzerinde*'de Marlon Brando, 1954). Gerçekten olabilir miydi? Gerçekliği olmayan birçok şeyi olanaklı kabul ederiz. Yolda başınıza bir iş gelse randevunuza geç kalabilirdiniz; Michael Foot başbakan olabilirdi; Eyfel Kulesi 1909'da sökülebilirdi ve şu andaki gerçek yüksekliği yerine 350 metre de olabilirdi. Öte yandan, diğer birçok şeyin de olanaklı olmadığını düşünürüz. Sıçrayarak aya ulaşamazdınız; kurşun altına dönüşemez; bir leopar tavuğa dönüşemez vb. Olanaklı olup olmadığını bilmediğimiz şeyler de vardır. Örneğin kanserin tedavisini bulmaya çalışırız ama bunun olanaklı olup olmadığını bilmeyiz ama yine de umudumuz bu yöndedir. O yapışkan siyah yağ ilk kez keşfedildiğinde motorlu araçların çalışmasına olanak sağlayabileceği kimin aklına gelirdi? Bilim ve teknoloji çoğu zaman şeylerdeki önceden bilinmeyen olanakların keşfedilmesiyle ilerler.

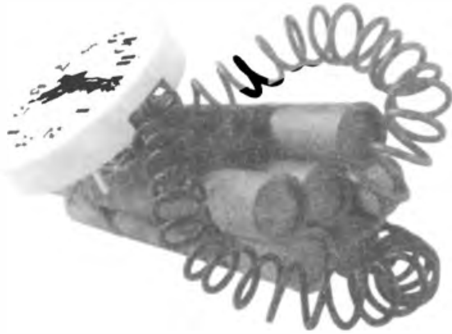
Nedir peki bu olanaklar? Katalogladığımız gerçekliğin bir parçası mıdırlar? Tikelleri, özgülüklerini, değişimleri, nedenleri bulduk, peki ya olanaklar? Onlar da birer şey midirler? Herhangi bir varoluşları var mı? Yoksa yalnızca birer uydurma mı: Aslında dünyanın yapısında yer almayan, üzerlerine düşünebildiğimiz şeyler mi?

Bu sorulara eğilmeden önce açıklığa kavuşması gereken bir şey var. Burada değindiğimiz olanaklar, fiili olmadan olanaklı olanlar. Bunu belirtmek gerekiyor ki sorumuzun yanıtı da saçma olmasın. Elbette, fiili olan her şey olanaklıdır, yoksa nasıl fiili olabilirlerdi ki? Demek ki bu tür olanakların hepsi de yeteri kadar gerçek. Burada tartışacak bir durum yok. Londra'nın İngiltere'nin başkenti olması hem olanaklı hem de fiilidir ve dolayısıyla hiç kuşkusuz gerçekliğin de bir parçasıdır. 1066'ya kadar Winchester'ın başkent olması tarihsel olguları nasıl değerlendirdiğinize göre yine gerçekliğin bir parçası olabilir (bkz. VI. Bölüm). Ancak, bu olanakların aynı zamanda fiili olmadıkları bir durumda, gerçekten ilginç bazı metafiziksel sorular belirmeye başlar. Bu tür fiili olmayan olanakları ayırt edebilmek için bunlara "salt" olanaklar diyebiliriz. Lincoln'ün 1865'te suikastten kaçıp kurtulması salt bir olanaktır; David Cameron yerine Wayne Rooney'in başbakan seçilmesi ve Beeston'ın da İngiltere'nin bugünkü başkenti olması da öyle. Ne var ki, "salt" sözcüğünü fazla kullanmamdan sıkılabilirsiniz, o yüzden, bundan sonra olanaklardan bahsettiğimde fiili olmayanları kastettiğimi şimdiden söyleyeyim.

O halde, temel sorunumuz bu gibi şeylerin gerçek olup olmadığıdır. Bir bakıma, kesinlikle öyle olmadıkları söylenebilir. Yol kenarında, üzerinde "ileride yoğun bir trafik olması olanaklı" yazan bir tabela gördüğünüzde korkmanızı gerektiren bir şey yoktur zira yalnızca fiili bir trafik sizi yolunuzdan alıkoyabilir. Beeston şu anda başkent olabilirdi düşüncesinin de hiçbir önemi yoktur. Ve Eyfel Kulesi her ne kadar 350 metre yükseklikte olabilirdiyse de üzerinden geçecek bir hava balonunun dikkat etmesi gereken tek şey onun fiili yüksekliğidir.

Bununla birlikte, fiili olabilecek olanakları tamamen görmezden gelmek de aptalca olurdu. Eğer sık sık ve uzun süreler güneş altında kalırsanız deri kanseri ve sigara içerseniz akciğer kanseri olmak olanaklıdır. Elbette, bu tür olanakları görmezden gelmemelisiniz. Ve bir camın kırılgan olması da onun görece kolay kırılabileceği anlamına gelir. Bu da onu nasıl tutmanız gerektiğini belirler, tabii kırmak gibi bir niyetiniz yoksa. Otomobille yola çıktığınız her defa eğer dikkatli olmazsanız sizi bekleyen bir dizi olanaklı kaza vardır. Bunların fiili bir hale dönüşmemesi için de kusursuz bir özen göstermeniz gerekir. Çevremizi saran olanaklar aslında dünya ile olan etkileşimimizi de şekillendirir ve bu açıdan bir parça gerçeklik de barındırırlar.

O halde, belki de iki çeşit olanak vardır. Eyfel Kulesi'nin 350 metre yükseklikte olmasının –hatta 450 metre bile olabilir– gerçek bir sonucu yok gibidir. Onun etrafındaki davranışımızı sadece fiili yüksekliği etkileyebilir: Örneğin bir sıcak hava balonuyla üzerinden geçmeye çalıştığımız-

9. Buradaki olanak nedir?

da. Fakat diğer olanakların davranışlarımızla ortaya çıkabilecek sonuçları olabilir. Ve ihtiyatsızlık nedeniyle oluşabilecek kazaların önüne geçmek isterken, gerçekleşmesini arzuladığımız birçok olanak da olabilir. Zengin, kültürlü ve atletik bir mükemmeliğe sahip olmak olanaklıdır ve çoğu insan da bunların gerçekleşmesi için can atar.

Birçok insanın olanakların ne olduğunu anlamamızda işe yarayacağını düşündüğü bir fikirle daha önce V. Bölüm'de karşılaşmıştık. Nedenselliği irdelerken, bizim dünyamızda meydana gelen bir olayın bir başka olanaklı dünyada gerçekleşemeyeceğine dair bir kuramdan bahsetmiştik. Öte yandan, olanaklı bir dünya, salt nedenselliği açıklamak için kullanılmayan, çok daha geniş kapsamlı bir kavramdır. Bir olanak üzerine düşündüğümüzde, meydana gelen veya bir başka dünyada bir olgu olan bir şeyi düşündüğümüze dair bir görüş daha vardır. Bu doğrultuda, Michael Foot'un başbakan olduğu ve Eyfel Kulesi'nin de 350 metre yükseklikte

olduğu iki ayrı dünya daha olabilir. Bir diğerinde ise Lincoln suikastten kurtulmuş ve eceliyle ölmüş olabilir. Bu yaklaşıma göre bizim dünyamıza ait her olanak bir başka dünyada fiili olabilir; dolayısıyla ne kadar olanak varsa bir o kadar dünya vardır ki bu muazzam bir sayıya tekabül ediyor.

Peki ama bu diğer dünyalar nasıl şeylerdir? Gerçekliğin bir parçası mıdırlar? Her şeyden önce olanaklı bir dünya derken bir gezegenden bahsetmediğimizi belirtelim. Eskiden bilimkurgu öykülerinde diğer gezegenlerden bahsederken dünyalar derlerdi ancak buradaki düşüncede dünya bütün bir evren anlamına gelmektedir. Bizim dünyamız –fiili olan– var olan her şeyi kapsar. Buna bütün uzay ve zaman, içindekilerle birlikte dahildir: Parçası olduğumuz bütünlüğü oluşturan özgülükler, tikeller, değişimler ve nedenler. Diğer dünyalar da, gezegenleri ve yıldızlarıyla, insanları, apaçık olguları, masalar ve sandalyeleri, başbakanları ve başkentleriyle tıpkı böyledir. Öte yandan, bazı olanaklı dünyalarda yaşam olmayabilir; bazıları muazzam büyüklüklerdeyken, kimileri de çok küçük olabilir. Hatta uzamsal bir simetri ilişkisi üzerinde oturmuş yalnızca iki nesne barındıran olanaklı bir dünya bile olabilir (bu dünyayı I. Bölüm'de görmüştük).

Diğer dünyalar

Bu noktadan itibaren görüşler ayrılıyor. Tüm bu dünyaların en az bizimkisi kadar gerçek olduğuna dair bir görüş olduğunu duymak şaşırtıcı gelebilir. Bunlar, tıpkı kendi dünyamız için söylediğimiz gibi, kelimenin tam anlamıyla

vardır. Önünüzde duran bir masaya vurduğunuzda nasıl bir ses çıkıyorsa, diğer olanaklı dünyalarda da vurunca ses çıkaran fiziksel masalar vardır. Hatta bazı dünyalarda bir yerlerde yaşayan halklar da olabilir: Mutlaka insan olmaları gerekmese de düşünme yetisi olan ve eylemde bulunabilen şeylerdir (diğer dünyalarda bu kişiler bilgisayarlar bile olabilirler). Bu kişiler de tıpkı bizler gibi hissedebilirler ve kendilerininkine benzeyen başka dünyalar olup olmadığını sorgulayabilirler. Öyle ki, bu dünyaların bazılarında sizin karşılıklarınız da olabilir: Tıpkı size benzeyen, benzer bir geçmişe sahip ve hatta sizinle aynı adı taşıyan kişiler.

Ne var ki, bu dünyalar istediği kadar gerçek olsun, onları ziyaret etmemiz mümkün değil. Bunlar uzay ve zaman içinde, fiziksel sakinleri olan ve tam da bu nedenle bazen *somut* olanaklı dünyalar olarak tabir edilen dünyalardır. Her bir dünya zaman-uzamsal olarak diğerlerinden ayrılır. Aslında bir dünya dediğimizde kastettiğimiz şeylerden biri de bu olabilir. Eğer bir şey zaman-uzamsal olarak bizim dünyamızla bağlantılıysa, o zaman, o şey bizim dünyamızın bir parçası olur ve teorik olarak ona ulaşabilirsiniz. Ve bu metafizik dahilinde nasıl ki kendi dünyamızı kastetmek için *fiili* terimini kullanıyoruz, diğer dünyaların sakinleri de kendi dünyaları için aynı terimi kullanıyor olmalıdırlar. Dolayısıyla, *fiili*, tıpkı *Ben*, *biz*, *burada* ve şu *an* gibi dizinsel bir terim haline geliyor. Bu gibi terimlerin göndergeleri de kullanan kişiye göre değişebilir. *Burada* dediğim zaman Nottingham'ı kastederim ama siz kullandığınızda Oslo, İstanbul, St Louis, Antigonish ya da nerede iseniz orayı ima etmiş olursunuz.

David Lewis olanaklı dünyaların gerçekliğini ilk kez önerdiğinde açıklamaları büyük bir kuşkuyla karşılanmış-

tı (1973'te *Counterfactuals* ve 1986'da *On the Plurality of Worlds*). Evet, gerçekliğin sonsuz sayıda somut dünya ile dolu olduğunu kastediyordu ve bizim dünyamız da bunlardan yalnızca biriydi. Öte yandan, bir düşünceye kuşkuyla yaklaşmak bir savla aynı şey değildir. Daha ziyade şöyle bir tepki verilebilirdi: Eyfel Kulesi'nin 350 metre yüksekliğinde olma olanaklılığından bahsederken, bir diğer olanaklı dünyada bu yükseklikte olduğu anlamını çıkarabiliriz, ancak böylesi bir dünyayı gerçek olarak değerlendirmemeliyiz. Çünkü bu salt olanaklı bir dünyadır, gerçek değildir. Bu doğrultuda, olanaklı dünyaları, olanak üzerine düşüncelerimizi ifade ederken belki de kavramsal bir destek olarak kullanabiliriz. Bu tür dünyalar da yalnızca *soyut* olurlardı. Bir şeyin olanaklı olduğunu söylediğimizde, bunun doğru olabileceği olanaklı bir dünya olduğunu belirtebiliriz, ancak bunun birebir gerçek olduğunu kastetmeyiz. Olanaklı dünyaların dilini kabul etmek için bunların metafiziksel bir gerçeklik olmalarını şart koşmamız gerekmeyebilir.

Ne var ki, Lewis bu tür bir "ikame" gerçekçiliği önemsemiyordu. Onun asıl yapmaya çalıştığı olanaklı olma halinin ne olduğunu çözümleyebilmekti. Ona göre de o şeyin hakiki olduğu somut bir dünya vardı. Bu tip dünyalar da en az bizimki kadar gerçektiler. Eğer bu son adımı kabul etmezsek Lewis'in hedeflediği noktaya da ulaşamayız. Bir olanağın ne olduğunu çözümleyemeyiz, zira tüm bu diğer dünyalar için söyleyebileceğimiz tek şey, onların olanaklı olduklarıdır ve Lewis'e göre hepsi de fiili idiler. Bir şeyin *olanaklı* olduğunu söylemek için *olanaklı* bir dünyada hakiki olması şartı koşmak yuvarlak ve aydınlatıcı olmayan

bir açıklamadan başka bir şey sağlamaz. Dolayısıyla bu tür dünyaları hafife alan bir bakış açısı doğru olmaz; eğer böyle yaparsak, o zaman, asli görevlerini de yerine getirme şansları olamaz. Gene de bu doğrultuda bir sav da meseleyi tam olarak noktalamaya yetmeyebilir.

Lewis'in olanaklara dair güçlü gerçekçiliğinden uzak durma isteği gayet anlaşılabilir bir tutumdur. Lewis olanakları bütünüyle gerçekliğin bir parçası olarak yorumlar. Onlar yuvamız olarak gördüğümüz gerçekliğin uzak bir köşesine ait parçalardan ibaret değildir. Onlar bir başkasının yuvasıdır. Bu bakımdan, gerçeklik sandığımızdan çok daha büyük bir şeye dönüşebilir. Metafizik açıdan bu pek de elverişli görünmeyebilir. Her bir olanak için ayrı bir dünya olması gerekir, dolayısıyla bizim dünyamız da bütünün sonsuz küçük bir parçasıdır. Olanağı açıklamak için gerçekten bunca şey gerekli mi? Demek ki filozoflar pek idareli insanlar olamıyormuş.

Gelgelelim, bu da yine tam bir sav değil. Üstelik, en idareli kuram doğru olacak diye bir şart da yok. Dünya (ya da tüm dünyalar) maddenin hakikatinin karmaşık olduğu ve birçok şey barındırdığı darmadağınık bir yer olabilir. Ancak şimdi biraz daha ciddi bir değerlendirmeye bakalım (ne derece önem taşıdığı üzerine görüşler çok farklı). "*Ben* kazanan biri olabilirdim." Buradaki *Ben* vurgusuna dikkat. Olanaklara dair iddialarımızın çoğu tikellere işaret eder. Eyfel Kulesi 350 metre yükseklikte olabilirdi, Lincoln suikastten kurtulabilirdi ve ben profesyonel bir futbolcu olabilirdim. Ancak, eğer olanaklı dünyalarla ilgili gerçekçilik doğru ise, o zaman, olanaklara dair bu iddialar, kesin bir dille söyleyelim, doğru olamazlar.

Kurama göre bir futbolcu olabilirdim iddiasını hakiki kılan, bana çok benzeyen ve futbolcu olan bir karşılığımı barındıran bir başka dünya olmasıdır. O ben değil, hatta benim dünyamın parçası bile değil. Onun söylediği ya da yaptığı hiçbir şey beni etkileyemez çünkü dünyalar nedensel bir etkileşimde olamazlar. Bundan ötürü, kuramın çıkarımları doğrultusunda, aslında bir futbolcu da olamazdım. O sadece başka bir adamdı. Benzer şekilde, bizim dünyamızdaki Eyfel Kulesi 324 metre yüksekliktedir. 350 metre olabilirdi diye düşünebilsek de kuram bize Eyfel Kulesi'nin 350 metrelik bir karşılığının yalnızca bir başka dünyada olabileceğini söyler. Peki, bu bize dünyamızla ve içindeki Eyfel Kulesi ile ilgili ne anlatıyor? Gerçekte 324 metre olduğu için 350 metre olamazdı. Kuramın da tüm söylediği bir başka kulenin 350 metre olduğu. Sonuç itibarıyla kuram epey bir hayal kırıklığı yaratmış gibi görünüyor. Olanağın ne olduğunu tespit edebilmemiz için dünyaların gerçekliğini oluştururken tam tersi bir etki yaratıyor gibi, zira bizi kendi dünyamızın sakinlerinin karşılıklarındaki farklılıklarla sınırlandırıyor. Brando'nun *kendisi* bir kazanan olabilir miydi, o bunu bilmek istiyor ve biz de *bizim* Eyfel Kulemiz 1909'da sökülebilir miydi diye merak ediyoruz. Olanaklı dünyaların gerçekçisi için bu eleştirilere bir yanıt getirebilmek hiç kolay değil.

Kombinasyonlar ve yeni kombinasyonlar

Gelgelelim, olanaklı dünyalar açıklaması bu alanda tek değil. Bakmaya değer bir başkası daha var. Bunu Platon-

cudan ziyade Aristotelesçi bir açıklama olarak da düşünebiliriz. Salt olanakların hiçbir biçimde bir varoluşlarının olmadığını varsayalım. Gene de onlara dair bir şeyler var gibidir. Peki, onları nasıl açıklayabiliriz? Önerilerden biri de olanakları gerçeklikte var olan tüm öğelerin yeni kombinasyonları olarak düşünmektir.

Bunun nasıl işe yarayabileceğine bir bakalım. Bu dünyada yeni olduğunuzu ve çok az tecrübeniz olduğunu varsayalım. Bir an için yanınızdan beyaz bir köpek geçiyor. Ardından siyah bir kedi görüyorsunuz. Artık bu iki tikelin var olduğunu biliyorsunuz: Bir köpek ve bir kedi. Öte yandan, iki özgülük de olduğunu biliyorsunuz: Beyazlık ve siyahlık. Yalnızca tek bir beyaz köpek ve tek bir siyah kedi gördünüz ama artık siyah bir köpek ile beyaz bir kedinin de olanaklı olduğunu biliyorsunuz. Yaptığınız tek şey var olan öğeleri kafanızda yeniden düzenlemekti. Hangi tikellerin ve özgülüklerin var olduğunu görmüştünüz ve tek yaptığınız bunları yeniden dağıtmak veya düzenlemekti. Benzer biçimde, dünyada farklı farklı binalar olduğunu ve farklı yükseklik özgülükleri olduğunu da biliyorsunuz. 350 metre Eyfel Kulesi'nin doğru yüksekliği değil, ancak Eyfel Kulesi'nin var olduğunu bildiğinize ve 350 metre de bir yükseklik olduğuna göre, bu iki öğeyi zihninizde bir araya getirebilir ve 350 metre yüksekliğindeki olanaklı bir Eyfel Kulesi'ni düşünebilirsiniz.

Olanakların bir çeşit mevcudiyetleri vardır, fakat yalnızca onları oluşturan öğeler varsa. Salt olanaklı olan yeni kombinasyonlar somut bir varoluşa sahip değildirler. 350 metrelik Eyfel Kulesi sadece bir kurgudur. Kule ve yüksekliği vardır ancak bunların kombinasyonu yoktur. Bu salt imgeleme ait bir şeydir.

Birisinin fiili olarak hayal kurmasına ya da bir kurguyu yazmasına da ihtiyaç duymayız. Bir şeyin olanaklı olması için, birleştirildiklerinde olanağı oluşturacak tikel ve özgülüğün var olmaları yeterlidir. Bunlardan hiç kimsenin aklına gelmeyen yeni bir kombinasyon oluşabilir. Örneğin Abraham Lincoln bir tikeldir ve aletli dalış diye bir de faaliyet (özgülük) vardır. O halde, şimdiye dek hiç kimse söylememiş olsa da, Abraham Lincoln'ün tüplü dalış yapması bir olanaktır. Şimdi burada söylemiş olduk ama gene de şimdiye dek hiç kimsenin bahsetmediği daha o kadar çok olanak var ki.

Bu olanak kuramını David Armstrong geliştirdi (*A Combinational Theory of Possibility*, 1989). Dünyadaki öğelerin tümünü bir karelaj formunda düşünebiliriz. Tüm tikelleri bir eksene ve tüm özgülükleri de diğerine dizelim. Tikel bir elma bir tikeli ve yeşilliği de özgülüklerinden birini oluştururdu, tabii böyle bir sürü şey daha olacak. Karelajdaki bazı alanları belirli bir özgülük ile belirli bir tikelin kesiştiği dolu yerler olarak düşünebiliriz (belki bir işaret koyabiliriz buralara). Bu da o özgülüğün o tikele ait olduğunu gösterecektir. Örneğin bu elmanın yeşil olması bir olgu olacaktır. Ama alanların birçoğu da boş kalacaktır. Abraham Lincoln yeşil değildi, dolayısıyla bu kutucuğa bir işaret koymaya gerek olmazdı. Eğer karelajımızdaki tüm alanlar işaretlenmiş olsalardı, o zaman, dünyadaki tüm olguları da keşfetmiş olurduk. Her şeyi bilebilirdik. Ancak bu kurama göre karelaj bize aynı zamanda tüm salt olanakları da söyler. Bunlar tüm o boş alanlardır: İşaretlenmemiş bütün kutucuklar. Lincoln yeşil olabilirdi. Bunun da tek bir anlamı var, Lincoln bir tikel ve yeşillik de bir özgülüktür.

Bu gayet basit bir düşünce. Tabii her zaman olduğu gibi şeytan ayrıntıda gizli. Bu kombinasyonal açıklamanın işlerliği, öğelerin yeniden düzenlenebileceklerini kabul etmenize bağlıdır. Yeni kombinasyonlar fikrinin ilkesi –herhangi bir tikel herhangi bir özgülükle eşleşebilir– her şeyi halleder diye düşünülebilir. Ve bu durumda kombinasyonal karelaj bize gerçekten olanakların ne olduğunu mu söylüyor, yoksa, serbest yeniden kombinasyon ilkesini uyarlayarak, salt bir varsayımda mı bulunuyor diye merak edilebilir.

Bu ilkenin herhangi bir koşulda savunulması ne kadar doğru olurdu diye düşünülebilir. Lincoln gerçekten de yeşil olabilir miydi? Hiç kuşkusuz, insanlar için bu olanaklı bir renk değil. Belki de neyin olanaklı olabileceği konusunda bazı kısıtlamalar vardır. Daha önce Ay'a sıçrayamayacağınızı belirtmiştik ancak bu açıklamaya göre böyle bir olanak var. Siz varsınız ve Ay'a sıçramak gibi bir de özgülük var, bu doğrultuda bazı sınırlar koyulmazsa Ay'a sıçramanız da olanaklıdır.

Genellikle olanak türleri arasında ayrımlar yapılır. Bir tarafta mantığa uygun, yani mantığın yasalarıyla çelişmeyen ya da onu çiğnemeyenler vardır, bir de doğal olanaklar: Doğa yasalarının izin verdikleri. İkincisi fizik, biyoloji, kimya, sosyoloji, optik vb. yasalarını içerir. Biyolojik olarak olmasa da, mantık bakımından Lincoln'ün yeşil olması olanaklıdır denebilir. Bu durumda, doğal olanaklar da mantık açısından olanaklı olan daha birçok şeyin alt kümesi olurlardı. Hal böyleyken, mantıksal olanakları açıklarken sınırsız yeniden kombinasyona izin verebilir, doğal olanlardan bahsettiğimizde sınırlama getirebiliriz.

Kombinasyonal olanak kuramı bu bağlamda çok fazla şeyi olanaklı kılmaktan dolayı eleştirilebilir. Ancak kurama diğer tarafın da itirazları saklıdır, zira her zaman yeteri kadar olanak sağlamayı başaramamaktadır. Kuram, olanakları, var olan tüm öğelerin yeni kombinasyonlarıyla inşa eder. Ancak bundan biraz daha fazlası olduğu da düşünülebilir. Bir tane daha tikel ya da bir tane daha özgülük olmuş olabileceği de bir olanak gibi görünüyor. Örneğin Kennedy'nin gerçekte sahip olduğu dört çocuk yerine fazladan bir çocuğu daha olmuş olabilirdi. Bu bir olanak gibi dursa da, var olanın yeni bir kombinasyonuna da pek benzemiyor. Benim imgelemimdeki fazladan çocuk tamamen ayrı bir ek tikel: Gerçeklikte olmuş olması gereken başka bir öğe. Kuram bu itiraz karşısında kendini biraz koruyabilse de tamamen kurtulmuş sayılmaz. Bunu bir dört boyutlu bakış açısıyla da birleştirebilirsiniz ve bu da, size şimdiye dek var olan ve bundan sonra var olacak tüm tikel ve özgülükleri verdiği gibi, hepsinden yeni kombinasyonlar oluşturmanıza da imkân sağlayabilirdi. Öte yandan, öğeler muazzam bir sayıda olmalarına rağmen gene de sonludur. Oysa, içimizden bir ses hâlâ daha fazlası olabilirdi diyor: Tıpkı o doğmamış çocuk gibi.

Diğer taraftan, olanaklı dünyalar açıklamasını benimseyen biri, bizimkinden çok daha fazlasını barındıran dünyalar olduğunu da rahatlıkla söyleyebilir. Bu durumda, Kennedy'nin gerçekten de beşinci bir çocuğunun olduğu bir dünya olabilirdi. Ne var ki, bu açıklamanın sorunlu kısmını da unutmamalıyız. Ne diğer dünyadaki beş çocuk sahibi adam Kennedy'dir ne de oradaki beşinci çocuğu bu dünyanın doğmamış bebeğidir. Dolayısıyla elimizde iki te-

mel olanak kuramı ve her ikisinin de zayıf noktaları var. Yazılanların bir türlü bir sonuca bağlamadığını şimdiye dek fark etmiş olmalısınız. Bizim disiplinimizde bu gayet sık rastlanan bir durum olmakla birlikte, geleceğin tüm olanaklı filozoflarına epey bir iş düştüğünün de bir göstergesi.

IX. Bölüm

HİÇLİK BİR ŞEY MİDİR?

Şu ana dek hep var olanı ve bunun ne olduğunu irdeledik. Basit şeylerle başlamak da daha akla yatkın geldi. Tikellerin ve özgülüklerin olduğu, değişimlerin meydana geldiği ve bazılarının da nedenleri olduğu aşikâr gibi görünüyor. Parçalar olduğu gibi bütünlerin ve kişilerin de olduğunu gördük. Bazı konular ise o kadar da basit değildi. Bütünlerin bazen parçalarından daha fazlası olabileceklerini, olanakların ne olduklarını, tinsel tözlerin varlıkları ile zamanın geçip giden bir şey olup olmadığını tartıştık.

Bir sonraki şey kategorisi ise yukarıdakilerin hepsinden daha fazla kuşku uyandıran bir etkiye sahip. Gene de öylece kenarda bekletilemeyecek kadar da ilginç. Görünen o ki, karanlıklara aitmiş gibi görünen bir sınıf var: Hiçlikler. Ayrıca hepsi de bir çeşit hiçliği andıran yokluklar, eksiklikler, kenarlar, boşluklar, sınırlar, delikler, sıfırlar, kayıplar ve sonlar var. Örneğin peynirde bir delik olması. Bu delik peynirin bir parçası mı? Bu saklanabilen bir şey mi? En baştan bir çeşit varlık mı? Peynir yeteri kadar gerçek

görünüyor ama delik belki de bir hiçtir: Yalnızca boş bir alan. Deliğin bittiği yerde peynirin çeperleri var. Ama bir çeper bile bir çeşit hiçliği beraberinde getiriyor gibi. Ötesinde hiçbir şey olan da peynirin sınırı – sonu. Bu da varlık ve hiçlik arasındaki hudut.

Risk olmadan kazanç olmaz

Filozoflar, hiçlikler, yokluklar ve benzer konular üzerinde öteden beri derin fikir ayrılıklarında olmuşlardır. Kimileri bu kavramlara başvurmaya önceden hazırlıklıdır ve hatta bunlara bir parça varoluşsal bir gerçeklik de atfederler. Sıklıkla "dolapta yiyecek bir şey yok" (there is no food in the cupboard) gibi şeyler deriz, ki bu da yüzeysel olarak varoluşa ('there is...') bir negatiflik ('no food...') yükler. İlk tepkimiz bu gibi sözcüklerin elbette bu anlamlarda kullanılmadıkları olabilir. Ne var ki, buradaki sorun konuşmada yokluğu bir kenara bırakmanın ne denli zor olduğu. Bizler sürekli hiçliklere başvurmakla birlikte, bunları var olduklarını bildiğimiz "pozitif" şeyler üzerinden açıklayabilmekten epey uzağız. İşte bazı filozoflar da bundan ötürü yoklukları ciddiye alırlar ve gerçekliğin bir parçası olarak kabul ederler. Bunlar gerçekliğin bütünsel olarak parçası olabilecekleri gibi, varlıkları kısmi de olabilir. Bizim dünyamızın ikinci sınıf vatandaşları gibi oldukları da düşünülebilir. Varlığın tek anlamı olduğu düşüncesi ise bu sonraki seçeneğe verilen sert yanıtlardan biridir: Bir şey ya vardır, ya da yoktur; ikisinin arasında bir yer söz konusu olamaz.

Konuya dair insanın aklını en çok karıştıran kısım örnekler vermeye başlayınca biraz daha berraklaşacaktır ancak bunu yaparken bakacağımız vakalar pek öyle kolay kolay rafa kaldırılacak cinsten de değiller. Daha önce "bir daire nedir?" sorusunu değerlendirmiştik ve bu da bizi özgülüklere götürmüştü. Bir insanda 1,8 metre uzunlukta olma özgülüğü olabilir. Peki, bu onun aynı zamanda 2 metre uzunlukta olmama özgülüğüne sahip olması anlamına mı gelir? Şeylerin pozitif olduğu kadar negatif özgülükleri de olabilir mi? Üçgen ve kırmızı olmak özgülüklerine sahip bir karton parçası var diyelim. Peki, bu karton parçası aynı zamanda kare olmamak ve mavi olmamak özgülüklerine de sahip olabilir mi? Bu tarz negatif özgülüklerde kuşku uyandıran bir şeyler var, ama ne? Bunların elenmesini sağlayacak herhangi ilkesel bir dayanak mevcut mu?

Bu konuda birkaç düşünce ortaya koyabiliriz. İlkin, eğer şeylerin negatif özgülükleri olsaydı bunların sonsuz sayıda olmaları gerektiğini iddia edebilirdiniz. Bir insanın 1,8 metre uzunlukta olma "pozitif" özgülüğü olduğunu varsayar ve 2 metre uzunlukta olma "negatif" özgülüğü de olduğunu kabul edersek, o zaman, 2,1 metre değil, 2,2 metre değil, 2,3 metre değil vb. diyerek olanak dahilindeki tüm uzunluklar için de aynı şeyi söylemiş oluruz. Benzer biçimde, kırmızı üçgen kartonumuzun mavi olmama özgülüğü vardır dediğimizde, yeşil olmama, pembe olmama, turuncu olmama ve dairesel olmama, yamuk olmama vb. özgülükleri vardır dememiz gerekir ve bunu her renk ve şekil için yapmak icap eder. Peki ama bu saptama ne kadar ikna edici? Negatif özgülükleri kabul etmek şeylerin sonsuz sayıda özgülükleri olmasını gerektirirdi, ki yapılan

itirazlardan biri de budur. Peki ama böyle olmadığından gerçekten emin miyiz? Bulunduğunuz odanın kaç tane özgülüğü var acaba? Etrafınıza bir bakın. Sonsuz sayıda olduğunu söyleyebilir misiniz? Gelgelelim, negatif özgülüklerin varlığına karşı çok da sağlam bir sav olmayabilir.

İşte başka bir sav. İki kişi 1,8 metre uzunluğundaysa, aralarında ortak bir nokta var demektir. Bu iki kişi bir özgülük paylaşıyorlardır. Burada Çokluk içinde bir *Tek* –bir birlik– vardır. Ama iki kişi eğer 2 metre uzunlukta değillerse, o zaman, uzunluk bakımından herhangi bir ortak noktaları olmayacaktı. Mary, 1,6 metrelik uzunluğuyla, 2 metre-değil olabilirdi. John 1,9 metre olarak 2 metre-değil olabilirdi. Dolayısıyla burada ortak bir özgülük bulunmuyor. Çokluk içinde hiç Tek yok. Ama bu sav da yeterli değil. Buradaki sorun savın doğru kabul edilip çıkarımlarda bulunulması. Bir tek negatif özgülüklerin hakikiliği kabul edilmezse işe yarıyor. Negatif özgülükleri savunmak isteyen birinin yapması gereken tek şey Mary ve John'un aslında ortak bir noktaları olduğunu olumlamak: Her ikisi de 2,0 metre değiller.

Muhtemelen, bundan çok daha ciddi bir başka düşünce daha var. Diyelim ki, birisi 1,8 metre uzunluğunda, o zaman olmadığı diğer bütün uzunlukları da gerektirmiş olur. Bu kişinin 2,0 metre-değil özgülüğüne sahip olduğunu söylemeye gerek olmadan, sadece sahip olunan pozitif özgülüğün sağladığı olgu veya hakikate bakarak da bu çıkarım yapılabilir. Belki de, bu durumda ayrı bir negatif özgülükler âlemine başvurmaya da gerek kalmaz. Bunlar tüm pozitif özgülüklerden çıkarılan zorunlu olgular haline dönüşmüş olur.

Gene de sorunlar burada bitmiyor. 1,8 metre uzunlukta olmak, 2,0 metre-değil olmayı nasıl zorunlu kılar? Denebilir ki, çünkü 1,8 metre olmak 2,0 metre olmakla bağdaşmaz. Ancak bir bağdaşmazlık da negatifin bir başka çeşidi gibi duruyor. Bağdaşmazlık demek, bir şeyin aynı anda hem 1,8 metre hem de 2,0 metre olamayacağı anlamına gelir. Dolayısıyla, az önce bir negatif mevcudiyet yerine bir diğerini mi koymuş olduk? Peki, bağdaşımsızlıkları gerçekliğin bir parçası olarak kabul etmek istiyor muyuz?

Ek olarak, bir bağdaşımsızlık stratejisinin her koşulda işleyebilmesi mümkün mü? Şu anda bulunduğunuz odanın bir hipopotam içermeme özgülüğüne sahip olduğunu varsayabilirim. Ama bir hipopotam olduğunu da yine varsayabilirim. Muhtemelen, odaya da sığardı. Odanın pozitif özgülüklerinden hiçbiri hipopotam-içeren-değil özgülüğünü de beraberinde gerektirmez. Tek gerçek, odanın böyle bir özgülüğü olmamasıdır.

O halde, negatif özgülüklere izin vermeli miyiz yoksa sezgilerimize güvenip kuşku duymaya devam mı etmeliyiz? Buna bir yanıt vermeye girişmeden önce bakılması gereken iki vaka daha var. Bunları seçmemin de sebebi diğer tüm vakalardan aynı yanıtın çıkma olasılığı olması.

Yokluğa dayalı neden oluş, tüm saçmalığına karşın en saygın filozofların bile hep ciddiye aldığı bir mesele olagelmiştir. Yokluğa dayalı neden oluş nedir peki? Bir tatile çıktığınızı ve döndüğünüzde tüm bitkilerinizi ölmüş halde bulduğunuzu düşünün. Onları öldüren neydi? Aklınıza suyun yokluğu gelebilir. Bir şeyin yokluğu olsa dahi –ki bu kulağa bir hayli hiçlik gibi geliyor– gene de nedensel bir etkisi olduğu buna benzer birçok vaka vardır. Oksijen yoklu-

ğu insanların boğularak ölmelerine neden olabilir, insülin üretiminin eksikliği diyabete neden olur, bir at nalı eksik bir çivi yüzünden yerinden çıkabilir ve makineler de eğer içlerinden bir parça çıkarılırsa genellikle artık çalışmazlar. Öte yandan, tam da yokluklar vasıtasıyla işleyen birtakım nedensel mekanizmalar da vardır. Örneğin, bir otomobilin hava yastığı, yeteri kadar kuvvetli bir ani duruşun gücüyle, manyetik bir rulmanın metal bir borunun ucundan kurtularak içeriye hava dolması üzerine şişer. Çarpışmada hava yastığının şişmesi için bu rulmanın yokluğu şarttır.

Yokluğa dayalı neden oluş da bu tip durumlara baktığınızda cazip gelmeye başlar. Gene de yokluklara nedensel güçler atfetmek metafiziksel açıdan tehlikeli olabilir. İlkin, birçok kişi nedensel etkinin bir şeyin gerçek oluşunda iyi bir ölçüt olduğunu düşünürdü. Dolayısıyla, eğer yoklukların şeyleri nedensel açıdan etkilediklerini kabul edersek, o zaman, onlara kesin bir mevcudiyet de atfetmiş olurduk. Yoklukları şeyleştirmemiz (gerçek olarak değerlendirmemiz) gerekirdi. Risk çok büyük. Ve eğer yoklukların nedenler olabileceklerini de kabul edersek, bu kez herhangi bir olayın nedenleri de saçmalık boyutlarında artıp duracaktır.

İşte, Phil Dowe vasıtasıyla bu noktayı betimleyen bir örnek. Eğer bir güvenlik görevlisi kurşunun önüne atlamış olsaydı Kennedy kurtulabilirdi. Yoklukların nedenler olabileceklerini düşünüyorsanız eğer, Kennedy'nin ölüm nedenlerinden birinin bu güvenlik görevlisinin yokluğu olduğunu da söylemeniz gerekiyor gibi. Ancak eğer Jack Ruby de kendini öne atmış olsaydı, Kennedy yine yaşayacaktı. Dolayısıyla salt güvenlik görevlisinin değil, ama Jack

Ruby'nin yokluğunun da ölüm nedenlerinden biri olması gerekirdi. Ayrıca kurşunun önüne siz ya da ben atlamış olsaydık, biz de Kennedy'yi kurtarabilirdik. Öyle ki, şimdiye dek var olan ve bundan sonra var olacak herhangi bir insan da bu kurşunu durdurabilirdi. O halde, her insanın yokluğu Kennedy'nin ölüm nedenleri arasında olacaktır. Üstelik, her şey burada bitmiyor. Kurşunu cansız nesneler de durdurabilirdi. O bakımdan, açıkça görülüyor ki, Kennedy'nin ölümüne neden olan yoklukların sayısı bu durumda sınırsız olurdu. Peki, bir olayın nedenlerinin sayısının bu biçimde artmasına izin verecek miyiz? Bunu açıklamamızda bir şeylerin ters gittiğini gösteren bir işaret olarak almamız gerekmez mi?

Ne var ki, hatanın tam olarak nerede yapıldığını bulmak o kadar kolay değil. Negatif özgülükler konusunda da benzer bir sorunumuz var. Belki de bir olayın nedenleri sonsuz sayıdadır. Ve yokluk da bazı nedensel açıklamalarda hayati bir rol oynamaktadır. İnsanların boğulmalarının sebebi boğazlarına kaçan yemek ya da herhangi başka bir şeyden ziyade tam olarak oksijen yokluğudur. Peki, oksijenin yokluğu başka şeylerin mevcudiyetine bağlıdır diyebilir miyiz? Bunu demek pek de kolay değil gibi. Bu vakada bir yokluk nedensel durumun asli bir özelliği olabilir ve bu da pozitif metafiziğimiz açısından pek iyi durmuyor.

Sadece lafın gelişi

Hiçliğin salt bir sözcükten ibaret olduğu düşüncesi cazip görünebilir. Tüm bu yoklukların ve hiçliklerin dile

10. Buna neden olan neydi?

hapsedilmesi metafizik açıdan her şeyi derleyip toparlayabilirdi: Dünyanın bir parçası olmaktan ziyade konuşmamıza özgü bir özellik. Peki, bu yönde bir umut var mı? Olabilir ancak bu da kişinin dünya, dil ve hakikat arasındaki ilişkiye nasıl baktığına bağlı.

"Bu odada bir hipopotam" yok dediğinizde iddianızın gayet makul olduğunu ileri sürebilirsiniz. Bu şekilde,

hipopotam-yok-içeride özgülüğü gibi bir iddiada bulunmamış ve negatif nesnelerin varlığından da hiç bahsetmemişsinizdir. Bir masa ve sandalye gibi "pozitif" nesnelerin yanında, odada hipopotam-yok "negatif" nesnesi olduğunu da söylemezsiniz. Sizin tek yaptığınız, burada "pozitif", gerçek bir hipopotam olmadığını olumlamaktır.

Eğer işe yarasaydı bir sorun olmazdı ama bazılarına göre durum böyle değil. Odada gerçekten bir masa olduğunu söylediğimde, dünyada öyle bir şey var ki bunu hakikat yapıyor ve bu bana çok çarpıcı geliyor. Bunu hakikat yapan, odamın dört duvarı içinde gerçekten de bir masa –fiziksel bir nesne– olması. Benim bu ifadem de doğru veya yanlış olabilen bir tür dilsel varlık. Doğru ya da yanlış olanı belirleyen de dünyadaki bir şeyin hakiki olmasıdır. Bazen bir beyanı birden fazla şey hakikat yapabilir. Odamda bir de sandalye var derim. Aslında sandalyelerin sayısı birden fazladır ve tek bir tanesi bile odamda bir sandalye olduğu beyanımın hakikat olması için yeterlidir. Buraya dek her şey akla yatkın görünüyor. Peki ya "odamda bir hipopotam yok" dersem? Bu negatif beyanı hakikat yapan şey nedir? Negatif hakikatlerin dünyevi üreticileri nelerdir?

Yine, görünen o ki, makul filozoflar sorunu açıklamak için yoklukları bir bakıma şeyleştirmiştir. Bertrand Russell (*Lectures on Logical Atomism*, Mantıksal Atomculuk Üzerine Dersler, 1918) bu meseleyle boğuştu ve dünyada pozitif olduğu kadar negatif olguların da olduğunu kabul etmekten başka seçenek olmadığını gördü, zira, ona göre, negatif olguları yalnızca negatif hakikatler açıklayabilirdi.

Russell'ın bunları söyleme gerekçelerini daha önce görmüştük. Negatif bir hakikat beyanında bulunduğumuzda,

aslında, yalnızca beyanımızın karşıtıyla bağdaşmayan farklı bir "pozitif" hakikat olumladığımız iddiasında bulunulabilir. İşte, bu, felsefenin zihinsel bir jimnastiğe gerek duyduğu durumlardan biri. Eğer "Fred 2,0 metre-değil uzunlukta" derseniz aslında Fred'in 1,7 metre uzunluğu pozitif hakikattir olumlamasını yapar ve 1,7 metre olmak ile 2,0 metre olmanın bağdaşmadığını ortaya koymuş olursunuz. Ama bunu yaptığınızı söylemek bile başlı başına mantıksız. Fred 1,7 metre uzunlukta olabilir ancak bunu bilmiyor da olabilirsiniz. Tek gördüğünüz 2,0 metre olmadığıdır (belki de 2,0 metrelik bir çubuğun altından eğilmeden geçebiliyordur). İkincisi, daha önce de gördüğümüz üzere, söylediğiniz şey bu olsa bile, bu sefer de bir negatif yerine bir başkasını getirmiş olurdunuz. Fred'in 1,7 metre uzunlukta olduğunu ve 1,7 metre olmanın 2,0 metre olmakla bağdaşmadığını olumlamış olurum. Bir bağdaşmazlık da bir negatiftir: Herhangi bir şeyin hem 1,7 hem de 2,0 metre uzunluğunda olmama durumu. Üçüncü olarak da, hipopotam vakasında, odadaki varlığı ile neyin bağdaşmaması gerektiğini belirlemek çok zordur. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, onun orada olmasının önünde hiçbir engel bulunmamaktadır: Kolaylıkla içeri girebilirdi; fakat, aslolan şu ki, odada bir hipopotam bulunmamaktadır.

Bazen bir olgunun hakiki bir beyan yerine geçtiğini düşünürüz. Ancak bir olgunun metafiziksel bir tasavvuru da vardır, ki bu da bir tikelin bir özgülük taşımasıyla ve her iki öğenin de gerekli olduğu bir durumla ilişkilidir. Hal böyleyken, elmanın yuvarlak olma olgusu ile elmanın kırmızı olma olgusu farklıdır. Odanın bir hipopotam içermesi de bir olgu sayılabilir. Russell, negatif hakikat sorununa

başka bir çözüm bulamadığı için, negatif olguların da var olduklarını kabul etmeye hazırdı. Dolayısıyla odanın bir hipopotam içermemesi de bir olgu olabilirdi – diğer her şey gibi gerçekliğin bir parçası. Elmanın yeşil olmaması ve ayrıca Fred'in 2,0 metre-değil olması da birer olgu olabilirdi. Diğer bir deyişle, Fred 2,0 metre olma özgülüğünü negatif olarak somutlaştırmış olurdu, ki burada bir özgülüğün negatif olarak somutlaştırılması aslında somutlaştırmanın da tam karşıtıdır. Öyle veya böyle, bir çeşit negatif öğenin varlığı kabul edilmiş olur.

Kuru gürültü

Yöntemlerden biri bu. Negatif olguları, neden olabilen yoklukları, negatif özgülükleri vb. kabul edebiliriz. Öte yandan, olumsuzluğun dünyadan ziyade dilin bir özelliği olduğu fikrine de geri dönebiliriz. Cebimde hiçbir şey olmadığını söylediğimde, elbette, kimse bundan cebimde bir şey, yani *hiçlik* olduğu anlamını çıkarmayacaktır. Bu şekilde düşünmek bir şeyleri neredeyse kasıtlı olarak yanlış anlamaya çalışmak olurdu. Eğer hiçbir şeyim yoksa, gerçekten de hiçbir şeyim yoktur. Bu hiçliği bir şeymiş gibi değerlendirme hatası bu durumda apaçık görülebilirken, hakikat, nedensellik ve özgülükler gibi girift vakalarda işler değişiyor. Ama Kennedy'yi keskin nişancı ile kurbanı arasına girecek bir kamyonun yokluğu değil, bir kurşunun öldürdüğü de gayet açık.

Hiçliğin yalnızca bizim kafamızda olduğu görüşü şunu söyler: Tek bir gerçeklik vardır ve var olan her şey de

"pozitif"tir. Negatif varlıklar, özgülükler ya da nedenler yoktur. Deneyimleyebilen bilinçli özneler olarak bizler, dünyamız üzerine düşünebiliriz. Bunu da iki ayrı yolla yaparız. Neyin olduğunu düşünebilir ve buna dair olumlamalarda bulunabiliriz. Fakat, aynı zamanda, dünyaya dair bazı şeyleri yadsıyabiliriz de. Biri bana odamda bir hipopotam var mı diye sorduğunda bunu yadsırım. Bir şeyi olumladığımda dünyanın nasıl olduğuna dair bir bildiride bulunmuş olurum ama bir şeyi yadsıdığımda yaptığım farklı bir şeydir. Fred'in 2,0 metre uzunlukta olduğunu yadsıdığımda, onun belirli bir uzunlukta olduğunu dile getirmekten ziyade, onun özellikle 2,0 metre olduğunu yadsımış olurum.

Felsefede hakikat üretenlerin ne olduğu meselesini konuşmaktan herkes hoşlanmaz ancak bununla ilgilenenler için olumlama ve yadsıma arasında önemli bir asimetri olduğunun altını çizebiliriz. Bir şeyi olumladığım zaman o şeyin hakikat üreticisinin varlığına bağlanmış olurum. Odada bir sandalye olduğunu söylemek, dünyada bu beyanımı hakikat yapan bir olgunun varlığına bağlanmaktır: Odanın içinde belli bir fiziksel nesnenin bulunması olgusu. Eğer böyle bir olgu yoksa, o zaman, bu beyan yanlış olacaktır. Ancak yadsımada herhangi bir şeyin varlığına bağlı olmaktan söz edilemez. Örneğin eğer "Jimmy uzun değil" dersem bir şeyin varlığına bağlı olabilirim. Bu noktada fikirler ayrılıyor. Jimmy'nin varlığına bağlı olabilirim. Ancak beyanın negatif kısmında herhangi bir bağlılık bulunmaz. Jimmy'nin uzun olduğunu yadsıyabilirim. Bu yadsımayı hakiki kılmak için hiçbir şeye ihtiyacım yok, zira burada dünyanın belli bir kuralı olduğunu söylemiyorum: Öyle olduğunu yadsıyorum.

Yadsımalarımızı bir dizi farklı duruma taşıyabiliriz. Jean-Paul Sartre, tartışmasında, bir lokantaya girerken Pierre'in namevcut olduğunu görmek örneğini kullanmıştı. Peki, bu nasıl mümkün olabilirdi? Yokluklar doğrudan algılanamazlar, zira Pierre'in yokluğu ile Jacques'ın ya da bir hipopotamın yokluğu arasında nasıl bir fark olabilirdi ki? Namevcut şeyler hiçbir şey gibi görünmezler, dolayısıyla ayırt edilebilir değildirler. Pierre'in yokluğunun görülenden çıkarılabilecek bir sonuç olduğunu söylemek oldukça sorunlu çünkü, tıpkı hipopotam vakasında olduğu gibi, onun orada olmadığını zorunlu kılacak herhangi bir şey göremezsiniz. O sadece orada değildir. Bu durumda, bir bakıma iptidai, tümdengelimsel olmayan bir hüküm vermiş oluruz. Burada olan, bir şeyin olmadığına karar verebilme yetimizi kullanmak, yani olduğunu yadsımaktır. Pierre'in odada olduğunu yadsırsınız çünkü etrafa iyice bakmış ve onu bir türlü bulamamışsınızdır.

Yoklukların bir rol oynadığı diğer vakalarla ilgili de benzer şeyler söylemek isterdik. Eğer bir nesne bir kurşunun önüne çıksaydı onu durdurabilirdi gibi bir vaka için örneğin. Ancak, bu, o nesnenin yokluğunun birinin ölümüne neden olduğunu söylemekten çok uzak. Bu durumda, yine bir şeye fiziksel varlık atfetmiş olurduk, ki bu da bir düşünme biçimi olarak anlaşılmalıdır. Ayrıca, daha önce üstü kapalı olarak söylediğimiz gibi, dünyanın nasıl olmadığıyla ilgili her tür hükme varabiliriz –örneğin Fred 2,0 metre uzunluğunda değil gibi– ancak bu bizi dünyada bu tür düşünceleri hakikat haline getiren bir çeşit negatif olgu olduğu fikrine sevk etmemeli. Buradaki düşünce dünyanın nasıl olduğuyla değil, nasıl olmadığıyla ilgiliydi.

Hiçlik metafiziğin bütününde en zor konulardan biridir ve tam bir kördüğümdür. Filozofun da işi bazen düğümleri çözmektir. Bu gerçekleştikten sonra da umarız bize hiçliğin, yoklukların, noksanlıkların vb. varlığın birer parçası olmadıklarını gösterebilirler. Çünkü, eğer durum tersiyse, başımıza çok iş açabilirler.

X. Bölüm

METAFİZİK NEDİR?

Metafiziğin en temel meselelerinin üzerinden geçtiğimize göre, artık metafiziğin ne olduğu sorusunu yanıtlarken daha donanımlı bir konumdan bakabiliriz. Metafizik, dokuz bölümdür sürdürdüğümüz etkinliktir ve bu uğraş sonucunda onu daha iyi bir noktadan anlamaya çalışabileceğiz.

Sorulan soruların birçoğu kulağa basit, aptalca ya da çocukça gelecektir, ki sıklıkla bu nedenden dolayı önemsemsenmemiştirler. Artık bir yetişkin olduğumuzda bir dairenin ne olduğunu, zamanın geçip geçmediğini ya da hiçliğin bir şey olup olmadığını sormamız pek beklenen bir şey değildir. Sanki doğuştan gelen merak duygumuz baskı altına alınmış gibidir.

Belki de metafizik lüzumsuz bir zaman kaybı hatta, daha fenası, zararlı bir zihin dağınıklığı gibi görülebilir. Sokrates'in bazılarının canını sıktığı için öldürüldüğüyle ilgili hikâyeyi (muhtemelen sadece kısmen doğru) unutmamak gerek. Ne var ki, okur bir yandan da bu basit soru-

ların ne denli karmaşık yanıtlar üretebildiğini görecektir. Sadece bir dairenin ne olduğu sorusuyla, çabucak, dünyanın doğası, gerçeklik ve neyin var olduğu gibi birtakım derin meselelere girmiş olduk. Bu konular üzerine kafa yormak da zihinlerimizin gelişimine katkı sağlamış olabilir. Bu evrede derinlemesine düşünmek ve bazı zihinsel cambazlıklar sergilemek zorunda kaldık. Peki ama metafizik bundan başka bir işe yaramaz mı? Evet, bir kavrayış kazanmış olabiliriz, ancak bu kavrayışımızı uygulayabileceğimiz bir yer de yok gibi. Manasızlıkla suçlanmak pek de haksız yere değil sanki.

Peki o zaman dokuz bölüm boyunca ne yaptık biz? Yanıtlardan biri de gerçekliğin asli doğasını anlamaya çalışmak olacaktır. Ancak bizi gerçekliğin yalnızca bir yönü ilgilendirdi ve yalnızca tek bir çeşit kavrayışa ulaşmaya çalıştık. Bilim de gerçekliğin doğasını anlamaya çalışır ancak bunu farklı bir yolla yapar. Bilim bazı genel hakikatlere baksa da bunlar her halükârda somutturlar, oysa metafiziğin hakikatleri oldukça genel ve soyuttur.

Neyin var olduğu irdelenirken filozofların verdiği yanıt en yüksek seviyede bir genelleme içerecektir. Doğal kategorisine giren tikeller olduğunu, özgülükler, değişimler, nedenler ve doğanın yasaları gibi şeyler olduğunu söyleyeceklerdir. Bilimin görevi ise her kategori altında ne gibi belirli şeylerin var olduklarını söylemektir. Örneğin elektronlar ya da kaplanlar veya kimyasal elementler vardır. Dönüş, yük ve kütle özgülükleri; çözünme gibi süreçler; kütle çekimi kanunu gibi doğa yasaları vardır.

Metafiziğin de amacı bilimin keşfettiği tüm bu belirli hakikatleri düzenleyip bir sistematiğe oturtmak ve genel

özelliklerini tasvir etmektir. Metafiziği açıklarken birçok örnek vermeye çalıştım, ama okur bunların gelişigüzel seçildiklerini fark etmiş olmalı. Ben bir daire nedir ve bir masa nedir diye sormuştum. Bunların yerine kırmızılık nedir ya da bir molekül nedir diye de sorabilirdim. Bunlar yalnızca genel olarak özgülükler ve tikeller konularına girmenin bir yoluydu.

Fizik ve metafizik

Genelleme bağlamında metafizik ile bilim arasında fark vardır ancak bunlar yaklaşımlarıyla da farklıdır. Bu disiplinlerin odağında her ne kadar aynı konu –dünyanın doğası– olsa da, onu farklı açılardan anlamaya çalışırlar. Bilim gözleme dayanır ve bu da onun sıklıkla başlangıç noktasını oluşturur ve bir kuramın doğruluğunun nihai belirleyicisidir. Metafizik de dünyayı inceler ama bunu yaparken gözlemlenebilir olan kısmına fazla eğilmez. Gözlerimizle görebildiklerimiz metafiziğin ya da genel olarak felsefenin pek işine yaramaz. Felsefi bir kuramın kabul ya da reddedilmesinde duyulara dayalı kanıtlar belirleyici bir rol oynamazlar.

Örneğin bir masanın yalnızca bir özgülükler demeti mi yoksa tüm bu özgülüklerin dayanağını oluşturan ve onları bir arada tutan bir töz mü olduğunu sorgulamıştık. Altını çizmek gerekir ki, bu iki kuram arasında bir karar verirken gözleme dayanmamız mümkün değildir. Hangisi doğru olursa olsun, dünya yine aynı görünecektir. Yani gerçek bir nesnenin özgülüklerini fiili olarak ondan söküp özgü-

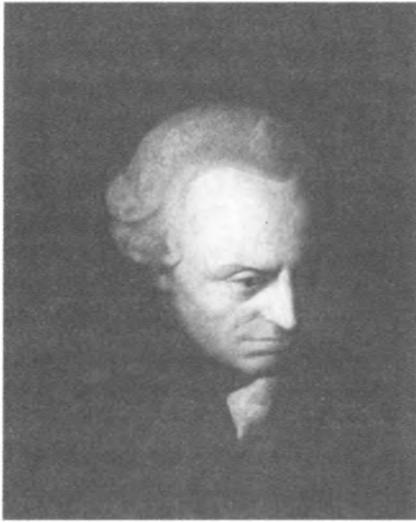
lüksüz bir dayanağa ulaşamayız. Acaba bir şey özgülüksüz olsa nasıl görünürdü? O bakımdan, bizimkiler bilimsel sorular değil. Öğrencilerin metafiziğe girişte en çok karşılaştığı zorluklardan biri, onu bilimden, özellikle de fizikten ayırt edememektir. Onlara göre, madem konumuz dünya, o zaman, dünyaya bakmalı ve bunu bilimsel olarak yapmalıyız. Başlarken örnek vermek için bunu kullanabiliriz ancak metafizik sorularımıza bir cevap vermesini de bekleyemeyiz.

Bizim disiplinimizin adı da tarihsel bir kaza sonucu ortaya çıkmış olabilir. Aristoteles'in *Fizik*'ten sonra gelen kitabı *Metafizik* idi. Bilinçli olup olmadığını bilemeyiz ama bir açıdan bu adlandırma aslında etkinliği gayet güzel tanımlıyor. *Meta* "üst" veya "öte" anlamlarıyla yorumlanabilir ve bizim de metafizikle yaptığımız gerçekten de fiziğin üstünde ve ötesindedir. Genelleme seviyesiyle üstündedir ve dünyanın gözleme dayalı soruşturmasının ötesinde olup dünyanın rasyonel olarak sahip olması gereken ya da sahip olabileceği özellikleri düşünmektir. Şu durumda, disiplin gerçekten çok uygun bir ad almış diyebiliriz zira Aristoteles'in kitabında tartışılan sorunların doğası tam da buna tekabül eder.

Gelgelelim, metafiziğin sorgulanmasının tek gerekçesi çocukça veya can sıkıcı bulunmasına da dayanmaz. Ampirik olmadığı için –duyularımızla gözlemleyebildiklerimizle alakalı değildir–, haliyle, çoğu kuşkucu saldırmaktan geri durmayacaktır. Madem metafizik gözlemlenemeyen bir şeyle ilgili, o zaman, ona dair bir şeyi nasıl bilebiliriz ve sorduklarını nasıl yanıtlayabiliriz? Hepsinin bir palavra ya da tam bir saçmalık olmadığından nasıl emin olabili-

riz? Hume ve takipçileri metafiziği tam da bu gerekçelerle pek ciddiye almamıştır. Ampirist filozoflara göre düşüncelerimizin herhangi bir anlam taşımaları için mutlaka deneyimlerimize dayanması gerekiyordu. Şayet metafizikte kullanılan terimlerin kaynağının özgün bir gözlem olduğu ortaya konamıyorsa, resmen safsatadan ibarettiler. Bu nedenle, Hume metafiziğin ateşe atılıp yakılmasını önermişti. Yarattığı etkiyle ateşlenen birçok tartışma oldu ama asla kendini bir metafizikçi olarak görmedi. Kitapları yakma tavsiyesine gelince, buna pek kimse riayet etmedi ancak Hume'un eleştirisi mantıksal pozitivizm gibi daha modern kılıklarda sık sık yeniden belirdi.

Hume'a verilen tepkilerden biri de Kant'ın kendi metafizik versiyonunu içeren (*Critique of Pure Reason, Arı Usun Eleştirisi,* 1781) başlıklı çalışmasıydı. Bu eser metafiziğin bir savunusu olarak tanımlanmışsa da, aynı zamanda Kant'ın konuya dair beklentilerinin düşük olması olarak da yorumlanabilir. Kant uzmanları onun en iyi nasıl anlaşılabileceği konusunda fikir ayrılıkları yaşarlar ancak bir başka yol daha var: Onun metafiziğini bizzat dünya ile ilgili olmaktan ziyade, dünyayı düşünme biçimimizin bir tarifi olarak değerlendirmek. Düşünce ve deneyimlerimizin sınırları olduğu göz önüne alındığında, dünyayı belirli bir yöntemle anlamaya çalışmak da elzem görünüyor. Bu yaklaşım doğrultusunda, dünyayı tikeller ve özgülükler veya uzay ve zamanda bulunması ya da nedenler barındırması üzerinden düşünmemiz gerektiği de söylenebilir. Ya da metafizik dünyayı tarif ederken kullandığımız kavramlarla ve bunlar arasında ne tür bir ilişki olduğuyla ilgilidir de denebilir. Belki bu çeşit bir metafiziği savunmak daha

11. Immanuel Kant (1724-1804).

kolay olurdu ama bu şekilde doğasının da kökten değişeceğini bilmek lazım. Metafizikçiler kavramlarımızla ya da psikolojimizle veya dünyanın yalnızca psikolojimizin barındırdığı parçasıyla ilgili olguları değil, dünyanın nasıl bir şey olduğunu keşfetmek isterler. Kant'ın tavrına gelirsek, bu yaklaşımı ne kadar desteklediğiyle ilgili bir yorum yapmaya cüret edemem. Her koşulda, demem o ki, metafizik saldırı altında olduğunda savunması daha kolay bir pozisyona geri çekilmek daha cazip olacaktır. Gelgelelim, bunu yaparsanız savunduğunuz şey artık metafizik olmayabilir.

Peki, metafizik pratiğini en özgün formuyla tanımlasak bile, yararsız, anlamsız ve safsatadan ibaret olması

gibi suçlamalara karşı onu yine savunmaya devam edebilir miydik? Okur da, haklı olarak, önceki dokuz bölümde karşılaştığı sorunların safsatadan ibaret olup olmadığını düşünebilir. Belki de sizinle sezgilerimiz ortaktır. Her ne kadar karara bağlanmalarında gözlemleme yöntemi kullanılmasa da, bunların sahici ve anlamlı sorular olduğunu söylemek hâlâ mümkün. Ek olarak, bu soruların salt kavramlarla veya düşünce biçimimizle değil, pekâlâ dünyanın doğasıyla ilgili olduklarını da ileri sürebiliriz. Bakalım bu görüşü savunabilecek miyiz.

Görmek inanmak mıdır?

İlkin, gözleme atfedilen gücün oldukça abartılı olduğunu kabul etmek lazım. Bilim insanları her ne kadar duyularını kullansalar da, gözlem her şeyi bir karara bağlamaz. Bilimle ilgili inançlarımız büyük ölçüde kuramsaldır. Hal böyleyken, metafizik belki de bilimin bir devamıdır. Metafizik, dünyayı anlamak isteyen herkesin yapmaya çalıştığından çok da farklı bir işe girişmez. Metafizik terazinin daha soyut ve kuramsal ucunda durur ancak, keskin sınırlar yerine, iki disiplin arasında daha kaygan bir zemine oturur.

Düşünmek ve uslamlama metafizikte dünyanın nasıl olduğuyla ilgili bize rehberlik eder. Dünyanın bazı özelliklerine dair açıklamaları sezgilerimize aykırı ya da çelişkili olmaları nedeniyle saçma buluyorsak, bunları reddedebiliriz. Bu durumda, bir çelişki daha tercih edilirdir zira bir kuram dünyanın aynı anda iki zıt şekilde işlemesini gerek-

tirebilir ki o zaman da kuramı reddederken tutarsız oluşuna dayandırabiliriz. Öte yandan, şeylerin apaçık oldukları durumlar da nadir görülür. Ayrıca, öyle olsalar bile, kuramın savunucusu çelişkiyi savuşturmaya çalışabilir. Bir kuramı genellikle mantıksız bir şey söylediği ya da zorunlu kıldığı için sorgularız. Örneğin, biri zamanın aktığını söylediğinde, bunun hangi hızda aktığını da belirtmesi gerekir. Ancak buna anlamlı bir açıklama getirilemediğini daha önce görmüştük: Saniyede bir saniye gibi çok da sağlam olmayan bir yanıt vardı. Ek olarak, yoklukların nedenler olabileceklerinden bahsetmiştik fakat bu da saçma bir sonuç doğurmuştu. Hal böyleyken, bir hiçliğin nedensel güçlere sahip olduğunu kabul etmemiz gerekmişti ve daha önce de gördüğümüz üzere, herhangi bir olayın nedenleri arasında o olayı önleyebilecek herhangi bir şeyin yokluğu da olacaktı.

Ortaya çıkan vargı sezgilerimize bu denli aykırı olduğunda da kuramı saçmalığa indirgediğimizi söyleriz. Tözle ilgili durumda da, bir tikelin bir özgülük demeti olduğunu savunan kuramı da saçmalığa indirgediğimiz söylenebilir. Kurama göre, tamamen aynı özgülüklere sahip iki tikel olamazdı ve bunu kabul etmemizi sağlayacak mantıklı bir gerekçe de bulunmuyordu. Elbette, kuramın bu *reductio ad absurdum*'u (saçmalığa indirgeme) savuşturabileceğini düşünen filozoflar da var, o nedenle, meselenin mutlak bir çözümünden söz edemeyiz. Öte yandan, kimilerine göre bu gerçekten de mantıksız bir vargı. Ne var ki, buradan maddenin hakikatine her zaman sezgilerimizle ulaşabileceğimiz sonucunu da çıkarmamak gerek. Bazen bizi hayrete sürüklese de, savın izinden gidilmeli ve sonuçları ka-

bul edilmelidir. İleride yapılacak bir felsefi tartışmaya her daim kapılar açık olmalıdır.

Aslında burada hiçbir şey duyulara dayandırılmadı. Felsefeye başlamak için bile hiç kuşkusuz düşünen bir şey olmanız gerekir ve dünyayı deneyimlemek de bunun önkoşullarından biri sayılabilir. Duyularınız size muhtemelen tikelliğin dünyanın açıklanması gereken bir özelliği olduğunu gösterdi. Görünen o ki, dünyada tikel şeyler bulunuyor. Ancak bundan sonrası, yani bir tikelin, bir nedenin ya da zamanın ne olması gerektiği söz konusu olunca her şey sizin soyut düşünebilmenize bağlı olacaktır. Bu arada, çeşitli kuramları gerekirse enine boyuna inceleyebilirsiniz. Bunlardan bazıları detaylı bir tahkikat karşısında direnç gösteremeyeceklerdir.

Fazlasıyla çetin ve inatçı bir sorunu var gibi görünen bazı kuramları da geçici olarak reddetmek mümkün: Eğer bir çelişki veya başka bir saçmalık barındırıyorsa. Gelecekte sorunun aşılabilme ihtimalini de kabul ederiz. Aslında, bu noktaya kadar metafizikçinin yaptıkları, en zeki bazı bilim insanlarının yaptıklarından çok da farklı değilmiş gibi duruyor. Kuramsal bir fizikçi de kuramları benzer gerekçelerle reddedebilir. Tek bir fark var. Metafizikçiler kuramları reddederken salt uslamlamayı dayanak alırlar: Kuramın sorunu dahili bir tutarlılıkla ilgili olduğunda ya da bizim için çok kıymetli birtakım kuramlarla çelişmesi halinde. Bilim söz konusu olduğunda, bir kuramın reddedilmesinin dayanağı da gözleme dayalı bir kanıtla çatışmasıdır. Bilim kuramın gözlemlenebilir olgularla bağdaşmasını talep ederken, metafiziğin verileri gözlemlenmeye uygun değildir.

Bir yerde bu savunulabilir görünüyor. Metafizik de en az bilim kadar savunulabilir bir konumda gibi. Ancak sadece bir kuramın reddedildiği olumsuz bir vakaya baktığımız için böyle olduğu da söylenebilir. Elbette, eğer kendisiyle çelişiyorsa ya da saçmalığa varıyorsa, bir kuram, ister bilimsel ister felsefi olsun, reddedilmelidir. Fakat bu bize yalnızca kuramları elemek için gereken dayanakları veriyor, neye göre kabul edileceklerini değil. Bu noktada bilimin üstün geldiği düşünülebilir zira bilim kuramlarına ampirik kanıtlar bulabilir. Felsefeye gelince, herhangi bir konu hakkında birden fazla tutarlı kuram olması hem makul bulunabilir, hem de yüksek ihtimal dahilindedır. Birden çok kuram, aynı anda olmasalar bile, tek başlarına doğru olabilirler. Peki, hangisinin doğru olduğuna nasıl karar veririz? Belki de metafizikte hakikat hiç yoktur ve hangisinde karar kılacağımızı bilmediğimiz birtakım kuramlardan ibarettir.

Bu da hem felsefe hem de bilimde nasıl düşündüğümüzü göz ardı etmekte. Bilim felsefesinden de bildiğimiz gibi, dünya hakkındaki hangi kuramın hakikat olduğunu sadece bakarak bildiğimizi söylemek oldukça sorunlu. Bu şekilde bazı kuramları eleyen faydalı veriler elde edebiliriz ancak eldeki veriyle örtüşen birden fazla kuram da olabilir. O halde, hangi kuramın doğru olduğuna nasıl karar vereceğiz? Herhangi bir şeyin doğru olduğundan nasıl emin olabiliriz? Bu yanıtlanması basit bir soru değil. Bazı gözlemleri dahi kısmen inandığımız kuramlar belirlemiştir, o bakımdan, bilimsel konular için de aynı zorluktan söz edilebilir. Metafizikte hakikatle uğraşmak da çetin bir iştir ancak asıl mevzu metafizikte hakikatin diğer vakalara

oranla daha katı normlara tabi tutulmaması gerektiğidir. İşte bundan sonra kuramlarımızın şarta bağlı ve hatalı olabileceklerini muhtemelen görmüş olacağız. Bunların yeniden gözden geçirilmeleri gerekse bile, onlardan faydalanmaya devam etmek akılcı bir tutum olabilir.

Aslında metafizik ile bilim arasındaki ilişki az önce işaret ettiklerimizden çok daha karmaşık olabilir. Tam bir çatışma içinde değildirler ama gene de çoğu zaman tam bir uyum içinde olmalarını isteriz. Bilimin tarif ettiği dünya ile bağdaşan bir metafizik ve metafiziksel açıdan oturaklı bir bilim olmasını da yine tercih ederdik. Aslında daha önce tam da bunu yansıtan bir vaka görmüştük. VI. Bölüm'de eşzamanlılığa dair sorulara eğilmiştik: Bilimde görelilik kuramının sorguladığı bir kavram. Görelilik kuramının mutlak uzay ve zamana dair bazı felsefi açıklamaları çürütemediği iddia edilebilir. Gelgelelim, ürettiğimiz metafiziğin mevcut olan en iyi bilimsel kuramda tanımlanan bir dünya ile uyumlu olmasını da pekâlâ isteyebiliriz. Bunu yaparsak bilimsel bilince sahip bir metafizik elde edebiliriz. Bu da bize dünyaya dair hem somut hem de soyut düzeyde geçerli olabilecek tutarlı bir açıklama sağlayabilir.

Kuramsal meziyetler

Metafizikte belirli bir açıklamayı tercih ederken bütün meziyetlerini gözden geçirmeniz gerekir. Kuram asıl önemli olanı ne kadar açıklayabilmiş, buna bakarız. Dünyaya dair tümleşik bir açıklama sağlanabilmesi için diğer kuramlarımızla örtüşüyor mu? Eldeki az malzemeyle pek

çok şeyi açıklayabiliyor mu yoksa kuramı başlatabilmek için haddinden fazla varsayımda mı bulunuyor ve açıklayabilme gücü de sadece bir yanılsamadan mı ibaret?

Örneğin pek çok farklı dünyanın varlığını savunan kuramın tavsiye edilmesinin nedeni çok fazla şey açıklayabilmesidir. Sözgelimi bize olanağın ne olduğunu anlatır. Ama, gördüğümüz gibi, kuramın başlatılabilmesi için bile herhangi gerçek bir dünyadaki her olanağın varlığını kabul etmemiz gerekmişti. Bu koşullarda, kuramdan yalnızca varsayımlarımız ölçüsünde bir açıklama edinebildiğimiz görülüyor. Dolayısıyla, genellikle kuramın açıklama gücü ile varsayımların sayısını karşılaştırmak suretiyle dengeli bir tutum sergilemeye çalışır ve bir nevi kozmik maliyet-fayda analizi yaparız.

Gene bilimde bilgiye ulaşma çabası ile metafiziği karşılaştırdığımızda çok da ayrı dünyalara ait olmadıklarını söyleyebiliriz. Fenomenleri nispeten basit bir yolla açıklayan, tuhaf varsayımlar ya da *ad hoc* hipotezler gerektirmeyen kuramlar bulmaya çalışırız. Bilimde açıklama bekleyen fenomenler, örneğin, beklenmedik bir partikülün mevcudiyeti veya bir gezegenin hareketi gibi gözlemlenebilir fenomenler barındırabilirler. Kuramın yaptığı açıklamanın geçerli olabilmesi de bu tür bir hareketi icap ettirmesine bağlıdır.

Metafizikte fenomenler aynı şekilde gözlemlenemezler. Oldukça soyut bazı şeyler vardır ve bunların da açıklanabilmesini isteriz: Örneğin tikellerin bir çoğulluğu var gibidir ve nedensellik de dünyanın özelliklerinden biri olabilir. Peki, bu genel özellikler en iyi şekilde nasıl açıklanabilir? Önce dünyamızda nedenselliğin nasıl olması gerektiğini

açıkladıktan sonra, neyin neye neden olduğunun açıklamasını bilime bırakacağız. Bizim istediğimiz tek şey, bir şeyin başka bir şeye neden oluşunun ardında ne olduğunu bilmek. Bizler de herkesle aynı kuramsal meziyetlere sahip çıkarız. Dünyanın herhangi bir özelliğine dair verilebilecek en iyi açıklamayı bulmak isteriz. Aradaki fark, metafiziği ilgilendiren özelliklerin soyut ve çok genel olmalarıdır. Bunlar bir masa ya da kedi gibi gözlemlenemeseler de, çıkış noktalarını muhtemelen şimdiye dek gözlemlediklerimiz oluşturmuştur. Bu şeylerden yola çıkarak bir tikellik kavramı ortaya atmıştık ve işte bizim de açıklamak istediğimiz buydu.

Metafiziğin kıymeti

Bizi eleştirenlerin bir iddiaları var ki, henüz karşılık veremediğimiz düşünülebilir. Bazı kuramları geçici olarak reddetmek ve bazılarını da kabul etmek durumunda kalabiliriz ve böyle yaparak herhangi rasyonel bir ilkeye de aykırı davranmış olmayız, ancak tam da metafiziğin katıksız faydasızlığı bize neden böyle yapmamamız gerektiğini gösteriyor. Bilimin gözlemlediğimiz ve etkileşime geçtiğimiz ampirik dünya ile en azından bir çeşit bağlantısı vardır ve biz de amacımıza ulaşmak için bilimsel kuramları kullanabiliriz. Bilimin uygulamaları fayda sağlayabilir. Dünyayı yönlendirebilir ve bilimi kendi amaçlarımız doğrultusunda kullanabiliriz. Sağlam bilim sağlam sonuçlar verir. Metafizik ise o kadar kuramsal ve soyut ve o denli ampirik değildir, ki hiçbir işe yaramayacağı düşünülür. Metafizik

bizi çevreleyen dünyayı yönlendirmemizi sağlamaz. Tam manasıyla faydasızdır.

Ancak bu iddia nedeniyle endişelenmeye de hiç gerek yok. İlk olarak, sunduğu dayanak tartışmalı. Örneğin nedensellik her şeyi etkiler. Dünyayı yönlendirmemiz de tamamen nedenselliğe bağlıdır. Onsuz hiçbir şeyin anlamı olamazdı. Ve görünen o ki, neyin neye neden olduğunu bilebilmemiz için en azından bir şeyin bir başka şeye neden olmasının ne anlama geldiğini açıklayan bir kurama –ki metafizik olması kaçınılmazdır– ihtiyacımız var. Örneğin nedenselliğin bağıntıdan ibaret olduğu gibi bir varsayım uygulama hatasıyla sonuçlanacak felsefi bir yanlış anlama yaratabilir.

Fakat savın dayanağının doğru olduğunu farz edelim. Diyelim ki metafizik aslında hiçbir işe yaramıyor. Peki, bu onu büsbütün değersiz mi yapar? Hayır. Birçok şeyin değeri araçsaldır: Size istediğiniz bir şeyi sağlarlar. Öte yandan, bazı şeylerin kıymeti özdedir. Bunlar kendi içlerinde, sadece kendileri oldukları için kıymetlidir. Metafizik faydasız dahi olsa, öylesine derin ve yoğun bir sezgi sağlayabilir ki, bizler için en yüksek içsel değere sahip olabilir. Metafizik bize gerçekliğin doğasına dair faydasız ancak derin bir kavrayış sunabilir. Platon'un ideası da aslında gayet mantıklıdır. Dünyanın ne olduğuna, nasıl bir düzenle işlediğine ve taşların nasıl yerine oturduğuna, genel ve soyut yönlerden verilen metafizik bir açıklamadan daha önemli belki de hiç bir şey yoktur. Sonuç itibarıyla, sağlık ya da bolluk olsun diye metafizik üretmeyiz: Metafizik üretmek amacıyla sağlık ve bolluk içinde olmak isteriz.

İleri okuma

Bu kitabın amacı, metafizik konusuna dair bir ilk okuma sunmaktı. Konu ilginizi çektiyse ve şimdi ne okuyabiliriz derseniz, şunun altını çizmekte fayda var: Felsefenin malzemesinin çoğu tekniktir ve pek hafife almamak gerekir. Hal böyleyken, benim tavsiyem orta seviyeli daha uzun ve kapsamlı girişlere geçmek. Aşağıdakilerin her biri bu anlamda göz atmaya değer olacaktır:

John Carroll ve Ned Markosian, *An Introduction to Metaphysics* (Cambridge, 2010).

Jonathan Tallant, *Metaphysics: An Introduction* (Blackwell, 1997).

Michael Loux, *Metaphysics: A Contemporary Introduction* (Routledge, 2006).

Ek olarak, bu kitabın bölüm temalarına eğilen daha birçok kitap var. İşte, giriş seviyesinin üzerinde olmakla birlikte, özellikle tavsiye edebileceklerimden birkaçı:

David Armstrong, *Nominalism and Realism* ve *A Theory of Universals* (ikisi de Cambridge, 1978).

Joe Melia, *Modality* (Acumen, 2003).

Joshua Hoffman ve Gary S. Rosenkratz, *Substance: Its Nature and Existence* (Routledge, 1997).

Katherine Hawley, *How Things Persist* (Oxford, 2001).
Kathleen Wilkes, *Real People: Personal Identity without Thought Experiments* (Oxford, 1993).
Lawrence Lombard, *Events: A Metaphysical Study* (Routledge, 1986).
E. J. Lowe, *A Survey of Metaphysics* (Oxford, 2002) ve *Possibility of Metaphysics* (Oxford, 1998).
Phil Dowe, *Physical Causation* (Cambridge, 2000).
Robin Le Poidevin, *Travels in Four Dimensions* (Oxford, 2003).
Robin Le Poidevin, Peter Simons, Andrew McGonigal ve Ross Cameron, *The Routledge Companion to Metaphysics* (Routledge, 2009).
Stephen Mumford ve Rani Lill Anjum, *Getting Causes from Powers* (Oxford, 2011).

KÜLTÜR KİTAPLIĞI

1- **SOKRATES**, Louis-André Dorion, Mart 2005
2- **NAPOLÉON**, Thierry Lentz, Mart 2005
3- **BİLİM-KURGU**, Jacques Baudou, Mart 2005
4- **ANADOLU UYGARLIKLARI**, Marc Desti, Nisan 2005
5- **PSİKANALİZ**, Daniel Lagache, Nisan 2005
6- **SOSYAL BİLİMLER**, Dominique Desjeux, Nisan 2005
7- **HİTİTLER**, Isabelle Klock-Fontanille, Mayıs 2005
8- **SOSYAL PSİKOLOJİ**, Jean Maisonneuve, Mayıs 2005
9- **YUNAN MİTOLOJİSİ**, Pierre Grimal, Mayıs 2005
10- **EMPRESYONİZM**, Marina Ferretti Bocquillon, Haziran 2005
11- **MEZHEPLER**, Nathalie Luca, Haziran 2005
12- **ŞARABIN TARİHİ**, Jean-François Gautier, Haziran 2005
13- **FELSEFE AKIMLARI**, Dominique Folscheid, Temmuz 2005
14- **JEAN-PAUL SARTRE**, Annie Cohen-Solal, Temmuz 2005
15- **HAÇLILAR**, Cécile Morrisson, Temmuz 2005
16- **İNGİLİZ EDEBİYATI**, Jean Raimond, Ağustos 2005
17- **ÜNİVERSİTELERİN TARİHİ**, C. Charle & J. Verger, Ağustos 2005
18- **CAZ**, Lucien Malson & Christian Bellest, Ağustos 2005
19- **TAPINAK ŞÖVALYELERİ**, Régine Pernoud, Eylül 2005
20- **ÇAĞDAŞ SANAT**, Anne Cauquelin, Eylül 2005
21- **BİLİM TARİHİ**, Pascal Acot, Eylül 2005
22- **DİNLER**, Paul Poupard, Ekim 2005
23- **ANTROPOLOJİ**, Marc Augé & Jean-Paul Colleyn, Ekim 2005
24- **KAPİTALİZM**, Claude Jessua, Ekim 2005
25- **BLUES**, Gérard Herzhaft, Kasım 2005
26- **NIETZSCHE**, Jean Granier, Kasım 2005
27- **JEOPOLİTİK**, Alexandre Defay, Kasım 2005
28- **RUS EDEBİYATI**, Jean Bonamour, Mart 2006
29- **BİLİM FELSEFESİ**, Dominique Lecourt, Mart 2006
30- **BUDACILIK**, Henri Arvon, Mart 2006
31- **BABİL**, Béatrice André-Salvini, Nisan 2006
32- **FANTASTİK EDEBİYAT**, Jean-Luc Steinmetz, Nisan 2006
33- **ANKSİYETE VE KAYGI**, André Le Gall, Nisan 2006
34- **ÇOCUK PSİKOLOJİSİ**, Olivier Houdé, Mayıs 2006

35- **SCHOPENHAUER**, Edouard Sans, Mayıs 2006
36- **ANTİK MISIR**, Sophie Desplancques, Mayıs 2006
37- **VİKİNGLER**, Pierre Bauduin, Haziran 2006
38- **VAROLUŞÇULUK**, Jacques Colette, Haziran 2006
39- **SANAT TARİHİ**, Xavier Barral I Altet, Haziran 2006
40- **ROMA İMPARATORLUĞU**, Patrick Le Roux, Temmuz 2006
41- **KIERKEGAARD**, Olivier Cauly, Temmuz 2006
42- **ALMAN EDEBİYATI**, Jean-Louis Bandet, Temmuz 2006
43- **MAYALAR**, Paul Gendrop, Ağustos 2006
44- **MİMARLIK TARİHİ**, Gérard Monnier, Ağustos 2006
45- **DİYABET**, Jean & Charles Darnaud, Ağustos 2006
46- **AVRUPA BİRLİĞİ**, Jean-Luc Mathieu, Eylül 2006
47- **DİLBİLİM**, Jean Perrot, Eylül 2006
48- **AZTEKLER**, Jacques Soustelle, Eylül 2006
49- **DADA VE GERÇEKÜSTÜCÜLÜK**, David Hopkins, Kasım 2006
50- **KÜRESELLEŞME**, Manfred B. Steger, Kasım 2006
51- **HAYVAN HAKLARI**, David DeGrazia, Kasım 2006
52- **HIRİSTİYANLIK**, Linda Woodhead, Aralık 2006
53- **GAZETECİLİK**, Ian Hargreaves, Aralık 2006
54- **EVRİM**, Brian & Deborah Charlesworth, Aralık 2006
55- **İSPANYA İÇ SAVAŞI**, Pierre Vilar, Ocak 2007
56- **YARATICILIK**, Michel-Louis Rouquette, Ocak 2007
57- **FELSEFENİN DOĞUŞU**, Giorgio Colli, Ocak 2007
58- **ANTİK FELSEFE**, Jean-Paul Dumont, Şubat 2007
59- **İNKALAR**, Henri Favre, Şubat 2007
60- **YAZIN KURAMI**, Jonathan Culler, Şubat 2007
61- **SOSYAL VE KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ**, Monaghan & Just, Nisan 2007
62- **SPINOZA**, Roger Scruton, Nisan 2007
63- **TANGO**, Remi Hess, Nisan 2007
64- **İTALYAN EDEBİYATI**, Christian Bec & François Livi, Mayıs 2007
65- **DARWIN VE DARWINCİLİK**, Patrick Tort, Mayıs 2007
66- **SİYONİZM**, Ilan Greilsammer, Mayıs 2007
67- **FOBİLER**, Paul Denis, Ağustos 2007
68- **KLASİK SANAT**, Mary Beard & John Henderson, Ağustos 2007
69- **PLATON VE AKADEMİA**, Jean Brun, Ağustos 2007
70- **HABERMAS**, James Gordon Finlayson, Eylül 2007
71- **FREUD**, Roland Jaccard, Eylül 2007
72- **KAFKA**, Ritchie Robertson, Eylül 2007

73- **FENOMENOLOJİ**, Jean-François Lyotard, Ekim 2007
74- **EROTİZM**, Roger Dadoun, Ekim 2007
75- **TARİH**, John H. Arnold, Ekim 2007
76- **HOMEROS**, Jacqueline de Romilly, Aralık 2007
77- **ARİSTOTELES VE LİSE**, Jean Brun, Aralık 2007
78- **ANARŞİZM**, Colin Ward, Aralık 2007
79- **BİZANS TARİHİ**, Jean-Claude Cheynet, Mart 2008
80- **BARTHES**, Jonathan Culler, Haziran 2008
81- **ŞİZOFRENİ**, Marc-Louis Bourgeois, Haziran 2008
82- **İSLAM**, Dominique Sourdel, Eylül 2008
83- **SANAT KURAMI**, Cynthia Freeland, Eylül 2008
84- **PLATON**, Jean-François Mattéi, Eylül 2008
85- **FEMİNİZM**, Margaret Walters, Ocak 2009
86- **DESCARTES**, Tom Sorell, Ocak 2009
87- **KELTLER**, Venceslas Kruta, Ocak 2009
88- **MAX WEBER**, Laurent Fleury, Temmuz 2009
89- **RETORİK**, Michel Meyer, Temmuz 2009
90- **DEVLET**, Renaud Denoix de Saint Marc, Temmuz 2009
91- **SALSA VE LATİN CAZ**, Isabelle Leymarie, Ocak 2010
92- **FOUCAULT**, Gary Gutting, Ocak 2010
93- **İNSAN HAKLARI**, Andrew Clapham, Ocak 2010
94- **POETİKA**, Michel Jarrety, Mayıs 2010
95- **RUS DEVRİMİ**, S. A. Smith, Mayıs 2010
96- **FOTOĞRAF**, Roger Bellone, Mayıs 2010
97- **GALILEO**, Georges Minois, Ağustos 2010
98- **EPİSTEMOLOJİ**, Hervé Barreau, Ağustos 2010
99- **KEYNES VE KEYNESÇİLİK**, Pierre Delfaud, Ağustos 2010
100- **HEGEL VE HEGELCİLİK**, Jean-François Kervégan, Mart 2011
101- **ERGEN DEPRESYONU**, Henri Chabrol, Mart 2011
102- **MODA**, Dominique Waquet & Marion Laporte, Mart 2011
103- **LOCKE**, John Dunn, Ağustos 2011
104- **KÜRESEL ISINMA**, Mark Maslin, Ağustos 2011
105- **BAROK**, Victor-Lucien Tapié, Ağustos 2011
106- **BHAGAVADGITA**, Anonim, Eylül 2011
107- **HİNDUİZM**, Korhan Kaya, Eylül 2011
108- **İKTİSAT**, Partha Dasgupta, Eylül 2011
109- **SHAKESPEARE**, Germaine Greer, Aralık 2011
110- **SENFONİ**, Rémi Jacobs, Aralık 2011

111- **HUKUK FELSEFESİ**, Michel Troper, Aralık 2011
112- **RAMAYANA**, Anonim, Ocak 2012
113- **DEMOKRASİ**, Bernard Crick, Mart 2012
114- **FRANKFURT OKULU**, Paul-Laurent Assoun, Mart 2012
115- **KİTABIN TARİHİ**, Albert Labarre, Mart 2012
116- **MİT**, Robert A. Segal, Haziran 2012
117- **MODERN ÇİN**, Rana Mitter, Haziran 2012
118- **DÜŞLER**, J. Allan Hobson, Haziran 2012
119- **RÖNESANS**, Jerry Brotton, Kasım 2012
120- **PARANOYA**, Sophie de Mijolla-Mellor, Kasım 2012
121- **KITA FELSEFESİ**, Simon Critchley, Kasım 2012
122- **İDEOLOJİ**, Michael Freeden, Aralık 2012
123- **RÖNESANS SANATI**, Geraldine A. Johnson, Aralık 2012
124- **SOĞUK SAVAŞ**, Robert J. McMahon, Mart 2013
125- **MARX**, Peter Singer, Mart 2013
126- **POSTYAPISALCILIK**, Catherine Belsey, Mart 2013
127- **YUNAN SANATI**, Jean-Jacques Maffre, Haziran 2013
128- **MATEMATİK**, Timothy Gowers, Haziran 2013
129- **PSİKİYATRİ TARİHİ**, Jacques Hochmann, Haziran 2013
130- **ORTAÇAĞ FELSEFESİ**, Alain de Libéra, Ağustos 2013
131- **TASARIM**, John Heskett, Ağustos 2013
132- **TRAJEDİ**, Adrian Poole, Ekim 2013
133- **MODERNİZM**, Christopher Butler, Ekim 2013
134- **KÜBİZM**, Pierre Cabanne, Kasım 2013
135- **SOSYALİZM**, Michael Newman, Kasım 2013
136- **JUNG**, Anthony Stevens, Ocak 2014
137- **KUANTUM**, John Polkinghorne, Ocak 2014
138- **FAŞİZM**, Kevin Passmore, Nisan 2014
139- **KAOS**, Leonard Smith, Nisan 2014
140- **DERRIDA**, Simon Glendinning, Mayıs 2014
141- **MASONLUK**, Paul Naudon, Ağustos 2014
142- **ZEN**, Jean-Luc Toula-Breysse, Ağustos 2014
143- **BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI**, Michael Howard, Eylül 2014
144- **TIP TARİHİ**, William Bynum, Ekim 2014
145- **HEIDEGGER**, Michael Inwood, Ekim 2014
146- **KABALA**, Joseph Dan, Mart 2015
147- **İNSAN EVRİMİ**, Bernard Wood, Nisan 2015
148- **DÜNYA MÜZİĞİ**, Philip V. Bohlman, Nisan 2015

149- **SOYUT SANAT**, Alain Bonfand, Haziran 2015
150- **FRANSIZ DEVRİMİ**, William Doyle, Haziran 2015
151- **İMPARATORLUK**, Stephen Howe, Temmuz 2015
152- **GANDHİ**, Robert Deliège, Temmuz 2015
153- **ZEKÂ**, Ian J. Deary, Eylül 2015
154- **ANTİK FELSEFE**, Julia Annas, Eylül 2015
155- **ELEMENTLER**, Philip Ball, Ekim 2015
156- **PARİS'İN TARİHİ**, Yvan Combeau, Ekim 2015
157- **KARTACA**, Maria Giulia Amadasi Guzzo, Aralık 2015
158- **HOBBES**, Richard Tuck, Aralık 2015
159- **ABD TARİHİ**, Réne Rémond, Mart 2016
160- **CADILIK**, Malcolm Gaskill, Mart 2016
161- **SOSYOLOJİ**, Steve Bruce, Nisan 2016
162- **WITTGENSTEIN**, A. C. Grayling, Nisan 2016
163- **FİLM**, Michael Wood, Nisan 2016
164- **KUŞKUCULUK**, Carlos Lévy, Ağustos 2016
165- **TARİHÖNCESİ**, Chris Gosden, Ağustos 2016
166- **1871 KOMÜNÜ**, Jacques Rougerie, Ekim 2016
167- **MANTIK**, Graham Priest, Şubat 2017
168- **GEZEGENLER**, David A. Rothery, Şubat 2017
169- **MACHIAVELLI**, Quentin Skinner, Haziran 2017
170- **ARAPLARIN TARİHİ**, Dominique Sourdel, Haziran 2017
171- **ANTİSEMİTİZM**, Pierre-André Taguieff, Eylül 2017
172- **BEAT KUŞAĞI**, David Sterritt, Eylül 2017
173- **PSİKANALİZİN TARİHİ**, Roger Perron, Aralık 2017
174- **HİNDUİZM**, Kim Knott, Aralık 2017
175- **ETİK**, Simon Blackburn, Aralık 2017
176- **LAİKLİK**, Guy Haarscher, Şubat 2018
177- **KOMEDYA**, Matthew Bevis, Ekim 2018
178- **MODERN DRAM SANATI**, Kirsten E. Shepherd-Barr, Ekim 2018
179- **SİYASET FELSEFESİ**, David Miller, Ekim 2018
180- **GASTRONOMİ**, Jean Vitaux, Ağustos 2019
181- **AŞK**, Ronald de Sousa, Ağustos 2019
182- **REKLAMCILIK**, Winston Flecher, Ağustos 2019
183- **ATEİZM**, Julian Baggini, Ağustos 2019
184- **AVANGARD**, David Cottington, Ağustos 2019
185- **HOLLYWOOD**, Peter Decherney, Ağustos 2019
186- **SOSYOLOJİ TARİHİ**, Claude Giraud, Ağustos 2019

METAFİZİK

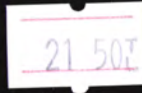
STEPHEN MUMFORD

Türkçesi: NURSU ÖRGE

FELSEFENİN DÖRT ANA DALINDAN BİRİ OLAN METAFİZİK, KİMİLERİ TARAFINDAN MUĞLAK VE KARMAŞIK BULUNSA DA PEK ÇOK KİŞİDE BÜYÜK İLGİ UYANDIRAN BİR KONUDUR. STEPHEN MUMFORD, TEMEL METAFİZİK KAVRAMLARI ÇERÇEVESİNDE AÇIK VE BASİT BİR YOL HARİTASI ÇİZİYOR. "NESNE NEDİR?", "RENKLERİN VE ŞEKİLLERİN BİR VAROLUŞ BİÇİMİ VAR MIDIR?", "ZAMAN GERÇEKTEN AKAR MI?" VE "MÜMKÜN OLAN NEDİR?" GİBİ BİR DİZİ BASİT SORU KULLANILARAK METAFİZİĞİN TEMEL KAVRAMLARI VE KURAMLARI İNCELENİYOR.

Kültür Kitaplığı: 187; Felsefe: 36

9 789752 986251

D